

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Brno 2012

Bc. Lenka Podrabská

**UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno**

**Naplňování principu nejlepších zájmů dítěte
v ohrožené rodině**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**Vedoucí diplomové práce:
PhDr. Mgr. Zdeňka Vaňková**

**Vypracovala:
Bc. Lenka Podrabská**

Brno 2012

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Naplnění principu nejlepších zájmů dítěte v ohrožené rodině“ zpracovala samostatně a použila jsem literaturu uvedenou v seznamu použitých pramenů a literatury, který je součástí této diplomové práce.

Elektronická a tištěná verze diplomové práce jsou totožné.

Brno 21. 2. 2012

.....
Lenka Podrabská

Poděkování

Děkuji své vedoucí práce paní PhDr. Mgr. Zdeňce Vaňkové za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytla při zpracování mé diplomové práce.

Dále bych chtěla poděkovat paní PhDr. Aleně Michalové, psycholožce ze Sdružení pěstounských rodin v Brně za její informace k problematice pěstounství, všem sociálním pracovnícím na úseku sociálně právní ochrany dětí, manželům Hláskovým za jejich čas a ochotu a v neposlední řadě své rodině za velkou dávku tolerance.

Osnova diplomové práce

Úvod	2
Teoretická část	
1. Rodina	5
1.1 Definice rodiny	5
1.2 Znaky současné rodiny	10
1.3 Funkce rodiny	15
1.4 Typologie rodiny z hlediska plnění svých funkcí	17
1.5 Posuzování a hodnocení ohrožené rodiny	20
2. Dítě	27
2.1 Pojem dítě	28
2.2 Dítě v právním řádu České republiky	30
2.2.1 Historický vývoj práv dítěte	30
2.2.2 Práva dítěte v české právní úpravě	33
3. Zájem dítěte	38
3.1 Definice pojmu zájem dítěte	38
3.2 Princip nejlepších zájmů dítěte v předpisech	40
4. Z možností řešení ohrožených dětí	45
4.1 Sanace rodiny	45
4.2 Pěstounská péče na přechodnou dobu	52
Empirická část	
5. Naplňování principu nejlepších zájmů dítěte v praxi	57
5.1 Rozhovory se sociálními pracovníky	59
5.2 Rozhovor s pěstouny na přechodnou dobu	76
Závěr	100
Resumé	104
Anotace	104
Klíčová slova	105
Literatura a prameny	106

Úvod

Tato diplomová práce se věnuje vymezení principu nejlepších zájmů nezletilých dětí v ohrožených rodinách v České republice a představuje také nové rozvíjející se možnosti naplňování tohoto principu – sanaci rodiny a pěstounskou péči na přechodnou dobu, zejména pak specifický typ pěstounské péče – ranou pěstounskou péči. V přímé souvislosti s principem zájmů dítěte obsahuje také kapitoly o rodině, dítěti a jeho právech. Rodině se věnuji ve větší míře, protože možnost vyrůstat v kvalitní rodině je pro dítě velmi důležitá.

Nad obsahem slovního spojení *nejlepší zájem či zájmy dítěte*¹ jsem se zamýšlela při zpracovávání bakalářské práce, která se věnovala zrušitelnému a nezrušitelnému osvojení. V mnoha právních normách i odborné literatuře jsem četla o tom, že všechny úkony, doporučení nebo rozhodnutí se uskutečňují v zájmu dítěte. Každý člověk, tedy i každé dítě je jedinečnou osobností. Nabízí se tedy otázka, **zda existuje zcela konkrétní definice nejlepšího zájmu dítěte, která naprosto jasně vymezuje, co v zájmu dítěte je a co už jde proti dítěti?** Domnívám se, že rozhodovací orgán, který ve svém odůvodnění na zájem nebo zájmy dítěte odkazuje, ba někdy přímo na zájmu či zájmech dítěte své rozhodnutí staví, musí tento pojem explicitně vymezit, jinak je rozhodnutí lehce napadnutelné. **Cílem mé práce je najít odpověď na položenou otázku; zjistit a analyzovat obsah tolik používané zásady nejlepších zájmů dítěte.**

Problematika rozhodování v souladu s principem nejlepších zájmů dítěte je podle mého názoru velmi aktuální. Všichni jsme ovlivněni medializovanými kauzami osudů nezletilých dětí, se kterými jejich nejbližší velmi krutě zacházeli. Na tato témata (týrání, zneužívání dětí, odebírání dětí z rodin z diskutabilních důvodů, porozvodové vztahy rodičů a zamezování styku s dětmi, ...) bylo napsáno již mnoho odborných dokumentů a závěrečných prací. Také patřím mezi diváky rozhořčené pořadem Michaely Jílkové „Máte slovo“, kde asi před dvěma lety mj. hovořila matka tří dětí o své krátkodobé svízelné životní situaci po rozchodu s partnerem, přičemž příslušná sociální pracovnice bez varování ihned zařídila odebrání všech jejích tří dětí a umístění do dětského

¹ V zahraničních pramenech se setkáváme s plurálem pojmu zájem, u nás je v laických a částečně i odborných kruzích vžitý spíše singulár, proto v práci užívám obojí podobu slova.

domova. Matka si v nejkratším možném termínu našla práci i vyhovující bydlení, ovšem o návratu dětí zpět do její péče se rozhodovalo celý rok. Celý jeden rok bojovala o to, aby se mohla osobně starat o své vlastní děti. A to na začátku byl jen přechodný nedostatek finančních prostředků a malý podnájemní byt. Obdobné důvody uváděly i další dvě rodiny ve velmi zajímavém pořadu ČT1 „Pološero - Zpřetrhané lásky“². Ve všech případech vina padala víceméně na systém práce státu s rodinami a postupy sociálních pracovníků. Všichni zúčastnění však jednali ze svého pohledu v souladu se zájmy dítěte!?

Další skutečností, která je obecně známá, je kritika ze strany Evropské unie na nedodržování principu nejlepších zájmů dítěte v naší republice, vysoký počet dětí umístěných v ústavní péči jako důkaz nedostatečné práce s rodinou, nejednotnost předpisů o ochraně práv dětí, špatnou preventivní činnost v oblasti práce s rodinou, ... Jako členský stát Evropské unie můžeme (možná je lépe použít sloveso musíme) při rozhodování o zájmech dítěte vycházet z ratifikovaných předpisů. Dávají nám však tyto smlouvy a úmluvy konkrétní odpověď, co je v zájmu dítěte? Vymezení principu nejlepších zájmů dítěte a jeho výskyt v právních předpisech bude základem pro třetí kapitulu této práce.

O čem není třeba vést diskuzi, je skutečnost, že v nejlepším zájmu dítěte je narodit se do milující úplné rodiny. Proto první část diplomové práce věnuji rodině - definici rodiny, jejímu nezastupitelnému významu, změnám, ke kterým v této instituci v průběhu času dochází. Rodina vždy plnila určité funkce a na základě plnění nebo naopak neplnění funkcí lze rodinu řadit do určitých typologií. Náhledů na kategorizaci rodiny je mnoho, některé v první kapitole představím. Neopomenou oblast posuzování a hodnocení rodiny, na základě čehož lze pak rodinu označit jako ohroženou.

V kapitole druhé vysvětlím obsah pojmu „dítě“ a jeho základní práva. Bez základní orientace v oblasti práv dítěte nelze porozumět principu zájmů dítěte. Připomenou historický vývoj práv dítěte, protože ne vždy bylo dítě vnímáno jako rovnocenná bytost. Protože česká právní úprava této oblasti vychází a často také odkazuje na mezinárodní

² <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10318730018-polosero/210562222000003/> (20. 9. 2011)

předpisy, nemohu přehlédnout ani mezinárodní úpravu práv dětí. Následně se pokusím najít několik důležitých předpisů, které se ochraně práv dítěte věnují, v českém právu. Nekladu si ale za cíl, a ani to rozsah práce nedovoluje, podrobně rozebírat všechny právní předpisy, které se věnují ochraně dítěte.

Kapitola třetí, jak jsem zmínila výše, ukáže, zda skutečně existuje definice nejlepších zájmů dítěte a jak se tato zásada promítá v našich zákonech.

Říká se, že je lepší špatná rodina než ústavní péče. Já si myslím, že bohužel existují a vždy budou existovat rodiny, ve kterých dítě skutečně nemůže vyrůstat bez toho, aby jeho vývoj nebyl ohrožen. Před ústavní péčí však stavím do popředí náhradní péči rodinnou, zejména osvojení a pěstounskou péči. Ve snaze ponechat dítě ve vlastní rodině se objevuje na poli práce s rodinou sanace rodiny a zavádí se nově také pěstounská péče na přechodnou dobu. Obě možnosti řešení ohrožení zdravého vývoje dítěte v rodině mne zaujaly a ráda bych je představila ve čtvrté kapitole.

V empirické části závěrečné práce bych ráda oslovila sociální pracovnice na úseku sociálně-právní ochrany dítěte a z rozhovoru se dozvěděla, jakou rodinu lze v praxi označit jako ohroženou a jakým způsobem lze s takovou rodinou pracovat v souladu se zásadou nejlepších zájmů dítěte. Chtěla bych také získat odpověď na otázku, zda a jak na pracovištích sociálních pracovníc probíhá sanace rodiny a jak tuto oblast hodnotí a zda se již setkaly s ranou pěstounskou péčí jako specifickým druhem pěstounské péče na přechodnou dobu a jaký je jejich názor na tuto možnost řešení ohrožených zájmů nezletilého dítěte.

„Jsme formováni a přetvářeni těmi, kteří nás milují; a přestože láska může pominout, jsme stále jejich dílem, ať dobrým nebo špatným.“ François Mauriac

1. Rodina

Při vyslovení tohoto slova se mi vybaví slogan: „Rodina je základ státu.“ Moje děti již toto sousloví neznají. Představí si zřejmě televizní reklamu, kde v moderní kuchyni sedí u stolu rozesmátí lidé, zpravidla ideální model rodiny - máma, táta a dvě děti, kteří vypadají šťastně a něco s chutí jedí nebo si něco pochvalují. Přesto věřím, že pojem rodina pro ně ve skutečnosti znamená mnoho.

1.1 Definice rodiny

V literatuře můžeme objevit nespočetné množství definic pojmu *rodina*. Jiný pohled na rodinu mají právníci, jiný sociologové, psychologové, ekonomové nebo pedagogové.

V každém případě mluvíme o souboru osob spojených určitou vnitřní vazbou, o nejdůležitější malé primární skupině z hlediska socializace člověka, která nás provází nebo se nás nějakým způsobem dotýká v každém období našeho života, přičemž je třeba uvědomit si fakt, že rodina je sociální skupinou, kterou si člověk nevybírá, ale do které se narodí. „Její vznik se konvenčně klade do doby, kdy spolu dospělí začnou žít, a její zánik můžeme analogicky definovat okamžikem, kdy jejich soužití skončí úmrtím, rozvodem či rozchodem“ (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 38).

„Rodina je instituce, kterou formuje civilizace, kultura i společnost. Tradiční slogan, že rodina je základem společnosti, má v každé společnosti jiný význam. Ve všech známých společnostech je rodina hlavním činitelem socializace čili tvorby společnosti z nedospělých jedinců. K tomu se druží další funkce“ (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 11). „Rodiny si předávají a modifikují své tradice, rituály, morální kodexy, styly výchovy dětí a rozličné další zvyklosti“ (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 38). Možný (2008, s. 15) konstatuje, že „rodina je stabilizujícím prvkem sociálního systému, ať už

vypadá jakkoli. Už nejstarší etické a morálně normativní spisy poukazují na to, že jakmile lidé přestávají plnit rodinné závazky, společnost ztrácí svou sílu.“

Hrušáková (1993) připomíná, že rodina je produktem i zrcadlem společnosti, odrazem společenských poměrů, prostředkem k analýze fungování státu a všechny problémy rodiny se promítají do celospolečenských souvislostí stejně tak jako celospolečenské problémy se určitým způsobem dotýkají rodiny. „Rodina je tradičním prostředím utváření a reprodukce sociálních vztahů ... je institucí nezastupitelnou, i když proměnlivou. Všechny historické pokusy nahradit rodinu něčím jiným vždy ztroskotaly“ (Hrušáková, 1993, s. 9).

V právní literatuře se rodina nedefinuje, protože z právního hlediska rodina není subjektem právních vztahů; v postavení subjektů jsou jednotliví členové rodiny. Často se používá spojení rodina jako základní článek společnosti. Hrušáková et al. (2009) zmiňují pouze § 40 všeobecného zákoníku občanského³ z roku 1811, kde byla rodina definována jako vztah mezi prarodiči a všemi jejich potomky. „Zákon rodinu chápe především ve vztahu rodič – dítě, neboť právní úprava tohoto vztahu není založena na tom, že rodiče dítěte jsou současně i manželi“ (Hrušáková et al., 2009, s. 4). Veselá et al. (2005, s. 13) charakterizují rodinu jako „základní a nejvýznamnější společenskou jednotku, jejíž společenský význam je nezastupitelný a jež je z tohoto důvodu pod ochranou státu a chráněna zákonem.“ Právo považuje za rodinu především rodinu založenou manželstvím.⁴ Manželství je právní a společenská instituce, která tvoří legislativní základ pro rodiny. Manželství je dle platného Zákona o rodině (zákon č. 94/1963 Sb., §§ 1, 2, dále jen ZOR) „trvalé společenství muže a ženy založené zákonem stanoveným způsobem. Hlavním účelem manželství je založení rodiny a řádná výchova dětí.“ V návrhu nového občanského zákoníku je věta rozšířena ještě o třetí účel: ... a vzájemná podpora a pomoc.⁵ Hrušáková et al. (2009) komentují pojem

³ ABGB - Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch; v českých zemích platil až do roku 1950, pro oblast pracovního práva až do roku 1965. V oblasti rodinného práva byl nahrazen zákonem č. 265/1949 Sb., o právu rodinném, s účinností od 1. 1. 1950. (Veselá et al., 2005)

⁴ K souvislosti manželství a dětí z něj narozených uvádí Kapitán (in Jílek et al., 2011, s. 192) postřeh k diskuzi: „Ačkoli sama existence manželství není zárukou, že nevzniknou situace traumatizující dítě, lze dysfunkce rodiny postavené na manželství vnímat jako zásadní a velmi častou příčinu krizové situace pro dítě.“

⁵ V souvislosti se schváleným návrhem nového občanskoprávního předpisu (který si klade za cíl shromáždit úpravu všech soukromoprávních vztahů v jednom kodexu, a tak bude zahrnovat i rodinné právo) dojde od roku 2014 mimo jiné k určitým změnám ve vztazích rodičů a dětí, resp. všech osob, které vystupují v rodině v různých rolích. Přijetím

trvalost z tohoto ustanovení jako skutečnost, že zákon nezná manželství na zkoušku nebo manželství zanikající uplynutím času, čili nemusí jít o celoživotní spojení muže a ženy, byť by to bylo ideální. Manželství vzniká a zaniká pouze zákonem stanoveným způsobem.⁶

Další vědní disciplína - sociologie, která studuje různé formy společenského života, jevy a procesy ve společnosti probíhající, sociální chování nebo sociální vztahy, vidí rodinu jako malou primární skupinu charakterizovanou bezprostředností vztahů, principem podpory a spolupráce, vysokým stupněm identifikace členů se skupinovými hodnotami, normami a cíli (Sekot, 2006). „Rodina je soubor lidí spojených krví, manželstvím, adopcí a sdílející základní odpovědnost za reprodukci a péči o členy společnosti, zabezpečení biologického přežívání, citového a rozumového vývoje a místa společenské kontroly v procesu socializace“ (Sekot, 2006, s. 251). Tomuto popisu odpovídá i definice z Psychologického slovníku (Hartl, Hartlová, s. 512), která ke spojitosti členů rodiny buď manželstvím, nebo jinými pokrevními vztahy připojuje ještě „... odpovědnost a vzájemnou pomoc.“ Sociolog Možný (2008, s. 14) konstatuje, že „rodina se mění, ale vždy je stabilizujícím prvkem společnosti. Rodina je pro sociologii příkladem morfostatické⁷ instituce. Představuje sociální zařízení, jehož základním účelem je vytvářet soukromý prostor pro reprodukci společnosti, stíněný proti vířícímu a nepřehlednému světu veřejnému. Chrání své členy, nemění svůj tvar, vnitřní uspořádání ani habitus a změny ve svém okolí vyrovnává. Vývoj či pokrok tím rodina

nového občanského zákoníku dojde ke zrušení zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, který je účinný (ve znění svých pozdějších úprav) v ČR od 1. 4. 1964. Návrh vychází ze zažitých ustanovení současné právní úpravy, přičemž v určitých oblastech reaguje na nastalé společenské změny. Jde např. o oblast tzv. náhradního mateřství, osvojení, zpřesnění úpravy svěřením dítěte do stídadavé péče rodičů po rozvodu manželství nebo vzájemných vztahů mezi rodiči a dětmi. Nově by měl být upřesněn osobní styk rodiče s dítětem. Osobní styk rodiče s dítětem je chápán jako právo, ale i povinnost rodiče. Výkon osobního styku nelze svěřit jiné osobě. Oba rodiče jsou povinni se zdržet všeho, co by narušovalo vztah dítěte k rodičům či ztěžovalo jeho výchovu. Rodiče jsou povinni si vzájemně sdělit vše, co se týká dítěte a jeho zájmů. Rodiče mají povinnost a právo pečovat o jmění dítěte, především je jako řádní hospodáři spravovat. Peněžní prostředky, o kterých lze předpokládat, že nebudou zapotřebí ke krytí výdajů souvisejících s majetkem dítěte, musí bezpečně uložit. Stále však zůstává v návrhu ustanovení, že rodina, rodičovství a manželství požívají zvláštní zákonné ochrany (http://obcanskyzakonik.justice.cz/tiny_mce-storage/files/2011/Vladni_navrh_obcanskeho_zakoniku_2011.pdf, 13. 10. 2011).

⁶ Od manželství musíme odlišit právně upravený vztah dvou osob téhož pohlaví - registrované partnerství, v ČR upraveno zákonem č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství, a také tzv. nesezdané soužití, čili vztah mezi mužem a ženou – druhem a družkou, kteří spolu sice vedou společnou domácnost a společně uhrazují své potřeby, ale neuzavřeli manželství. Pojmy druh a družka nejsou v právním řádu definovány. Právo na respektování soukromého a rodinného života mají však i rodiny nezaložené manželstvím (Hrušáková et al., 2009).

⁷ Morfo = první část složených slov mající význam: tvar, tvarovost, vztah k tvaru; statický = nehybný, pevný, klidný, neměnný, stálý (<http://www.online-slovník.cz/slovník-cizich-slov>, 11. 11. 2011); čili něco neměnného, stálého, co se nevyvíjí a nemění navzdory měnícímu se světu okolo.

ovšem nebrzdí. Naopak: svou stabilitou dynamiku umožňuje a v jistém smyslu i podporuje, protože brání společenský systém před chaosem a zhroutilím.“

Představitelka psychologie Vágnerová (2008, s. 589) uvádí následující definici: „Rodina je důležitá sociální skupina, která plní celou řadu biologických, ekonomických, sociálních a psychologických funkcí. Poskytuje svým členům potřebné zázemí, uspokojuje jejich potřeby a zprostředkovává zkušenosti, které nelze získat jinde. Každý jedinec zde má určité role, které se stávají součástí jeho identity.“ Ve své předchozí publikaci Vágnerová (2005) píše o rodině jako o nejvýznamnější malé sociální skupině zásadním způsobem ovlivňující rozvoj psychiky. „Rodina dítěti individualizovaně a pro ni specifickým způsobem zprostředkovává sociokulturní zkušenost“ (Vágnerová, 2005, s. 30). Rodina je zdrojem základních zkušeností, které ovlivňují, jakým způsobem bude dítě chápat různé informace. Modifikuje základní postoj dítěte ke světu. Rodina je zdrojem konkrétních informací, které dítě následně zobecňuje. Členové rodiny⁸ a vztahy mezi nimi slouží dítěti jako model chování. Rodina se podílí na rozvoji dětské sebejistoty a sebedůvěry. Působí jako citové zázemí, zdroj jistoty a bezpečí. Kvalita a zaměření rodinného prostředí určují, jaké a jakým způsobem se budou rozvíjet schopnosti a dovednosti dítěte. Při interpretaci svých zážitků dítě vychází z rané sociální zkušenosti, kterou získává prostřednictvím sociálního učení právě v rodině. Vágnerová (2005, s. 277) označuje tyto první zkušenosti jako „zkušenosti bazální“. Rodina je i z hlediska psychologie nejvýznamnějším socializačním prostředím. Protože každá rodina je jiná, sociální působení má individuálně specifický průběh a z každého dítěte se tak stává jedinečná individualita. Mimo rodinu na dítě později významně působí také instituce (mateřská škola, škola) a vrstevnické skupiny.

Pedagogika se opírá zejména o úlohu rodiny ve výchově dítěte. Tuto myšlenku podporuje Mühlpachr (2008, s. 147) tvrzením, že „ze všech výzkumů i praktických zkušeností vyplývá, že rodina plní nejvýznamnější úlohu ve vývoji a výchově dítěte.“ Kraus, Poláčková, et al. (2001, s. 78) uvádějí, že „rodinou je institucionalizovaný sociální útvar nejméně tří osob mezi nimiž existují rodičovské, příbuzenské nebo

⁸ Bowlby (2010) ze členů rodiny vyzdvihuje matku a její význam pro dítě. Mimo jiné uvádí, že pozorování, jak se dítě chová ke své matce, může přispívat k porozumění celkového vývoje dítěte, a nevytvoření si vazby s matkou může později způsobovat patologické chování dítěte.

manželské vazby.“ Za základ rodiny považuje Kraus, Poláčková, et al. (2001) dyadický pár – muže a ženu, za výchozí znak rodiny přítomnost alespoň jednoho dítěte. Tento základní model rodiny nazýváme nukleární rodinou. Rodina rozšířená zahrnuje blízké příbuzné, prarodiče dětí, tety a strýce, jejich děti, případně další příbuzné.⁹

Přestože rodina by v tom nejlepším případě měla být založena na základě manželství, přibývá párů, které spolu žijí v nesezdaném soužití. „Tradiční pojem rodina nutně dostává široký a neostrý význam. V současnosti totiž v zemích patřících do naší civilizace souběžně existuje množství forem rodinného soužití zahrnující všechny myslitelné kombinace biologického příbuzenství, legalizovaných i nelegalizovaných vztahů mezi dospělými i mezi dospělými a dětmi či mezi samotnými dětmi“ (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 13). Možný (2008, s. 262) se opírá o sociologické výzkumy a tvrdí, že „manželství má u Čechů stále ještě vysoký status. Výzkumy postojů opakovaně ukazují, že většina nejmladší generace pokládá život v manželství za nejsprávnější formu rodiny. ... Předpověď je tu velmi nejistá, ale stále ještě zůstávají předpoklady, že život v manželství bude součástí životní zkušenosti pro více než dvě třetiny, možná i čtyři pětiny dnešní mladé generace.“

S konkretizací pojmu rodina v podání Veselé et al. (2005, s. 11) osobně nesouhlasím: „O rodině můžeme mluvit až tehdy, když se muži a ženě, kteří spolu žijí, narodí dítě. Rodinu tedy automaticky netvoří lidé, toho či onoho pohlaví, kteří spolu pouze žijí v jednom bytě anebo kteří spolu pouze vedou společnou domácnost. Rodinu tak netvoří ani manželské bezdětné páry, netvoří ji ani bezdětné páry žijící spolu ve volném svazku anebo páry žijící spolu mimo své anebo svá manželství. Rodinu tak netvoří ani páry homosexuální. Tato skutečnost však neznamená, že rodinným životem nemohou spolu žít nesezdané páry, kde si jeden nebo oba partneři do tohoto soužití přivedou své biologické děti.“

Předchozí tvrzení však podporuje i Možný (2008, s. 17): „Rodina se ovšem z lidského páru zakládá až narozením prvního dítěte. Na rozdíl od domácnosti, kterou mohou tvořit a často také tvoří jak lidé opačného, tak i stejného pohlaví žijící v páru a jež se zakládá

⁹ Můžeme se setkat i s pojmy *rodina orientační*, tj. rodina, v níž dítě vyrůstá a *rodina prokreační* tj. rodina, kterou pak v dospělosti sám založí. Z pohledu přítomnosti otce i matky rodinu rozdělujeme na *úplnou* a *neúplnou* (Kraus, Poláčková, et al., 2001).

také soužitím jiné, větší skupiny osob, ať už pokrevně spjatých, anebo nikoli, pro rodinu je svazek krve (nebo aspoň adopce pokrevního svazku) definující vlastností. Rodičovství ustavuje rodinu.“

Z pohledu odborných definic již vidíme, že manželství nemusí znamenat podmínku vzniku rodiny. Rodinu můžeme chápat jako malou skupinu osob, které jsou navzájem spojeny nejen manželskými a příbuzenskými, ale i jinými obdobnými vztahy a zvláště společným způsobem života. Stále je však připomínán jako základ vztah muže a ženy. Osobně se však jako pozorovatel několika dlouhotrvajících vztahů příslušníků stejného pohlaví v mém okolí domnívám, že liberalismus naší společnosti by se měl ještě o kousek rozšířit a kvalitním homosexuálním vztahům propůjčit označení rodina stejně jako nazýváme rodinou i bezdětná partnerství nebo manželství heterosexuálních párů. Rozhodně za rodinu považuji svobodné či rozvedené matky s dítětem či dětmi, případně otce v obdobném postavení.

1.2 Znaky současné rodiny

Tak jako se vyvíjí společnost jako celek i jednotlivci, posun nastává i ve společenství, které nese označení rodina. „Rodina je živým vyvíjejícím se sociálním organismem, žije a vyvíjí se v prostoru a čase, život rodiny je procesem vzniklým ze specifického spojení biologických, hospodářských, morálních, psychologických, právních a jiných procesů“ (Veselá et al., 2005, s. 19). „Instituce, která byla považována za snad nejstabilnější výtvar naší civilizace, se nejméně od konce první světové války podstatně změnila a dále mění. A že se mění nikoli okrajově, ale ve svých nejzákladnějších charakteristikách. ... Jedná se o změny, jež mají vesměs hluboké kořeny, ale právě v druhé polovině dvacátého století se zviditelnily“ (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 21).

Vývoj rodiny, který udává směr státní rodinné politiky, je podle Křížkové, Dudové et al. (2008, s. 106) ve všech zemích „závislý na historických podmínkách, mikroekonomické a makroekonomické situaci, kulturních faktorech, demografickém vývoji, hodnotových orientacích apod.“ Současnou rodinu označuje Matoušek, Pazlarová (2010) jako rizikovou, nestabilní a křehkou instituci. Velkou konkurentkou rodiny se stala práce. Ta se pro některé jedince stává místem bezpečí ve smyslu, v jakém před průmyslovou

revolucí byla pro jedince právě rodina. „Díky elektronickým médiím může zpětně rodinu kolonizovat. Místo výkonu práce se od domácího soukromí u dělníků a příslušníků středních stavů sice oddělilo na začátku industriální doby, v současnosti je možné práci zprostředkovanou elektronickými médii vykonávat všude, včetně domova“ (Matoušek, Pazlarová. 2010, s. 12, 13).

V důsledku stále se zvyšujících nároků na pracovní čas rodičů se minimalizuje čas, který zbývá rodičům na děti, případně další členy domácnosti. Pro únavu a vyčerpání rodičů klesá také úroveň kvality společně stráveného času. Společné povídání o právě prožitém dni se omezuje na několik holých vět, rodina komunikuje prostřednictvím vzkazů, rodinné hry nahradily počítačové programy, předčítání pohádek televize a další audio-video technika, dobrou noc přeje dětem místo rodičů chuva popř. rodič sám prostřednictvím mobilního telefonu nebo sociální internetové sítě a web kamery. Následkem vyšší vzdělanosti, kvalifikovanosti a možností zaměstnanosti žen přibývá tzv. dvoukariérových manželství (popř. partnerství). Možný (2008, s. 19) uvádí, že „struktura vztahů v rodině se zaměstnanou ženou vypadá jinak, a jinak vypadají i všednodennost v takové rodině a možnosti a limity pro takovou rodinu. Domácnosti s dětmi, kde oba rodiče pracují, se právě v posledním půlstoletí minulého věku staly opět z výjimky obecným stavem.“

Stabilita samotné rodiny klesá. Ženy jsou vzdělanější, mají více možností uplatnit se v praxi a tím byla ukončena závislost ženy na muži jakožto živiteli rodiny. Skutečnost, že je žena fyzicky slabší než muž, ji dnes už v pracovním uplatnění neomezuje. Profesní kariéra má pro ženu stejný význam jako pro muže. „Hodnota manželství pro profesně zdatnou ženu klesá s mírou jejího profesionálního úspěchu. ... Nepotřebuje manželství jako ekonomický zdroj, ani jako statusotvorný prvek, protože si své společenské zařazení určuje sama, aniž má zapotřebí přebírat manželovo“ (Možný, 2008, s. 125). Rodina založená manželstvím měla po staletí monopol na legitimní sex. Tento však byl již dávno překonán. Překonána byla i tradice, kdy partnera vybírali svým potomkům rodiče.

Ve společnosti vzrůstá ateismus a tak odpadla nutnost uzavírat manželství nebo setrvávat v nefunkčním manželství. „Křesťanství pojímalo manželství jako instituci,

kteřá je těmi, kdož byli jednou sezdáni, nezrušitelná. Rodinu jednou založenou považovalo za doživotní. Toto pojetí však bylo úspěšně napadeno pojetím manželství jako občanské smlouvy. Začal růst počet rozvodů a opakovaných manželství“ (Možný, 2008, s. 22). Rozvod není považován za fatální společenské pochybení.¹⁰ Rozvádějící se manželé již méně zohledňují potřebu dětí vyrůstat v úplné rodině, ale preferují vlastní zájmy. Významně více dětí se rodí z nemanželských vztahů.

Kraus, Poláčková et al. (2001) se stejně jako Možný (2008) shodují, že rodina díky prohlubující se dělbě práce a postupně vznikajícím sociálním institucím přišla o mnoho svých tradičních funkcí. Možný (2008, s. 22) konstatuje, že „škola převzala od rodiny vzdělávání dětí a masmédiá zrušila monopol rodiny na jejich socializaci k respektovaným hodnotám a správnému životnímu stylu. Lékaři, nemocnice a síť sociálních zařízení převzaly od rodiny péči o nemocné, staré a postižené. Rodině zůstal konzum, zábava a citové bezpečí, z čehož jen v tom posledním je ještě nenahraditelná.“

Rodina byla vždy vnímána jako systém (v tomto případě mikrosystém), který je zapojen do širšího společenského systému (mezosystému), k němuž řadíme příbuzenstvo, sousedy, přátele a všechny ostatní, kteří rodinu obklopují a jsou s ní v častém styku (Matějček, 1992). Rodina se však uzavírá. Stále méně se setkáváme s vícegeneračním soužitím. Rodiny se stále méně stýkají se svými příbuznými, známými a vůbec okolím. Lidé začínají uzavírat manželství, popř. žít v páru stále ve vyšším věku a stoupá také věk žen i mužů při narození se prvního dítěte. Z této skutečnosti se odvíjí i stále se zvyšující věk, kdy se lidé stávají prarodiči. Přesto v důsledku vyšší věkové hranice, kdy mohou lidé odejít do starobního důchodu, nemůže mladá rodina počítat s pomocí prarodičů, jako tomu bývalo dříve. V tradiční společnosti bylo rodičovství naprosto přirozené, v současnosti se změnilo se pro většinu žen z jejich přirozeného údělu v akt vědomé volby (Možný, 2008). Počet dětí v rodině se snižuje a velmi často zůstává dítě

¹⁰ Z údajů Českého statistického úřadu vyplývá, že v roce 2010 bylo uzavřeno 46746 manželství (nejvíce ve věkové hranici snoubenců 30 – 34 let) a rozvedeno 30783 manželství, z toho v 17640 manželstvích byly děti. (<http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/p/4019-11>, 11. 11. 2011)

jedináčkem. Důvodem není pouze současná dostupnost antikoncepce¹¹, ale také upřednostňování profesní kariéry žen i mužů.

„Od poloviny sedmdesátých let začala v zemích našeho civilizačního okruhu padat porodnost jako kámen a dnes je v mnoha z nich rodina s jedním dítětem nejčastějším typem rodiny. Rodina nejenže ztratila monopol na plození dětí, ona přestala namnoze mít děti vůbec“ (Možný, 2008, s. 22). „V posledních dvou desetiletích se však stává stále rozšířenější a společensky už velmi významnou alternativou z možných životních strategií dobrovolná celoživotní bezdětnost“ (Možný, 2008, s. 151). O plánovaném rodičovství se dnes dozvídají děti již na druhém stupni základní školy. Často je osvěta až na takovém stupni, že ve svých (doufám, že v jejich věku jen teoretických) znalostech předčí své prarodiče i rodiče. Skutečnost, zda je ku prospěchu, že ve 12 letech umí žáci prakticky manipulovat s kondomem, je velmi diskutabilní. Nelze však popřít, že klesá počet nechtěných těhotenství. Také nelze nepřipomenout na tomto místě fakt, že dnešní společnost již toleruje umělé přerušování těhotenství, je legální a nepovažuje se jako v křesťanské době za smrtelný hřích.

Dříve byla hlavním smyslem rodiny výchova dětí, kterých se do rodiny rodilo daleko více. Dnes často děti (ať jedno či dvě, což je počet, jaký dnešní generace považuje za maximální) nedokáží naplnit život ženy ani muže. Narození dítěte, čili přechod k rodičovství, je velmi uvědoměle a správně chápán jako nevratný a definitivní. Dítě představuje zátěž, omezení. Všechno se dá smazat a zkusit znovu – volba školy, zaměstnání, ale narození dítěte nemá tuto povahu. Stále vzdělanější národ se tohoto kroku obává, proto se rodí děti stále starším rodičům¹² a podle Možného (2008, s. 186) „někteří lidé nepocítují potřebu rodičovství vůbec, a někteří na ni rezignovali od samého počátku.“

S manželstvím a současnou rodinou souvisí nový fenomén, a to rozvoj tzv. singlovství. Singles – to je sociální skupina i nová životní strategie. Hartl, Hartlová (2000) vysvětlují, že název pochází z anglického jednotlivý, jediný, svobodný a mj. zmiňují, že

¹¹ O antikoncepci uvádí Možný (2008, s. 148) zajímavou poznámku: „Vynález antikoncepce, jež dává ženě do rukou suverénní rozhodnutí o tom, zda, kdy a kolik bude mít dětí, má pro lidstvo epochální význam, srovnatelný snad s ovládnutím ohně anebo vynálezem kola. Je to hluboká civilizační změna.“

¹² Ze sociologických statistik vyplývá, že se průměrný věk prvorodičky vyspělých zemí na úrovni naší republiky zvýšil za poslední půlstoletí v průměru o pět let a v řadě společností překročil 27 let.

se jedná o svobodné rozhodnutí jedince. Možný (2008) konstatuje, že zatím nebyla ustanovena česká podoba tohoto označení. Jednočlenné domácnosti byly dříve výjimkou, avšak dnes jsou případy jednotlivců, kteří žijí sami, stále častější. Mnoho příslušníků této skupiny nepovažuje své singlovství za definitivní, ale pouze za přechodné období, a to často buď na základě zvyku, nebo opakovaného odsouvání pokusů o změnu tak, až je na změnu pozdě. Možný (2008) uvádí dvě vzájemně se nevylučující vysvětlení: první souvisí s pracovními nároky – mezi požadavky zaměstnavatelů patří maximální flexibilita, nezakotvenost, čili schopnost přestěhovat se kvůli práci, možnost absolvovat nečekané a dlouhodobé služební cesty, pracovat podle aktuální potřeby zaměstnavatele, nebýt omezen závazky a povinnostmi, které rodina představuje. Druhý pohled má svůj základ v samotných představitelích singlů – je to jejich vlastní rozhodnutí pro pohodlný život bez omezení, odpovědnosti, s možností rozhodovat o svém životě sám, bez přizpůsobování. Matoušek, Pazlarová (2010, s. 12) popisují existenci určité přechodné formy od singles k životu v páru, případně rodinnému, a sice „tzv. LATs (living apart together), tj. osoby, které bychom v češtině mohli nazvat „partnery na půl cesty“ – se svými protějšky nežijí v jedné domácnosti, spojují se s nimi jen někdy a jen pro něco.“

V České republice žijí stylem single především muži. Možný (2008, s. 285, 286) představuje singlovství „především jako životní styl, jako sociální habitus¹³ plně legitimní a veřejně prezentovaný, stejně oprávněný pro obě pohlaví. ... Pozdní kapitalismus vyžaduje maximálně pohyblivého člověka a rodina svazuje. Sexuální slast má lepší marketing než radosti rodičovství. Nedá se očekávat, že podíl singlů ve společnosti v dohledné době poklesne. Spíše naopak.“

Závěr vyplývající ze znaků současné rodiny uvádí Guráň (in Bakošová, 2008, s. 88):

1. „Na rodinu se kladou příliš velké nároky a očekávání (individuální i celospolečenské).
2. Většina problémových a negativních jevů v rodině není projevem 'krize rodiny', ale projevem přetížení rodiny.
3. Stát si musí uvědomit, že nemůže očekávat příliš tam, kam málo investuje.“

¹³ Soubor vnějších vlastností a chování (Hartl, Hartlová, 2000, s. 183)

1.3 Funkce rodiny

Rodina není stabilní a neměnná, v průběhu své existence se vyvíjela, stejně jako se vyvíjelo a měnilo i postavení jednotlivých členů rodiny. V této souvislosti se mění i funkce rodiny. Některé se pouze přizpůsobují společenským změnám, některé zcela mizí a od konce 19. století v Evropě některé z jejích tradičních funkcí přebírá vznikající sociální stát. Matoušek, Pazlarová (2010, s. 13) připomínají, že „od 18. století byla v Evropě rodina společenstvím, které své členy zajišťovalo ekonomicky, poskytovalo jim vzdělání a péči v době nemoci či ve stáří. Rodina byla samozřejmým prostředím, ... současně bylo téměř nemožné mimo společenství rodiny přežít.“

Matějček, Dytrych (1999, s. 132) konstatují, že „rodina v našich sociokulturních poměrech ztratila mnohé funkce, které jí dříve byly vlastní, přičemž mimořádného významu nabyly dvě funkce, které jsou nepochybně základní a rozhodující, totiž přinášet citové uspokojení všem svým členům a připravit dítě pro život v dané společnosti.“ Parsons (in Kraus, Poláčková, et al., 2001) vyslovuje názor, že současná rodina si zachovala dvě základní funkce: funkci prvotní socializace dětí a emocionálně psychologické stabilizace osobnosti dospělých. Stejně jako tradiční rodina i ta současná „uspokojuje biologické potřeby dítěte, poskytuje uspokojení základních psychických potřeb, především potřebu bezpečí a trvalého citového vztahu. Rodina poskytuje základní vzorce chování, působí na vytváření představy dítěte o sobě samém – na jeho sebepojetí a sebehodnocení“ (Mühlpachr, 2008, s. 136).

Mezi základní funkce rodiny řadí Veselá a kol. (2005, s. 19) „funkci reprodukční, ekonomickou, výchovnou, socializační a ochrannou.“ Matoušek, Pazlarová (2010, s. 14) z pohledu své odbornosti uvádějí, že „v současnosti má v západní civilizaci rodina zejména tyto funkce: podporování socializace – vychovávání dětí, vztahovou podporu dospělých lidí a ekonomickou podporu všech členů.“ Kraus, Poláčková, et al. (2001) popisují funkce biologicko-reprodukční, sociálně-ekonomickou, socializačně-výchovnou, sociálně - psychologickou a citovou:

- Biologicko-reprodukční funkce je významná současně pro jednotlivce i společnost. Pro jednotlivce znamená jednak uspokojování biologických

a sexuálních potřeb a dále děti zcela jistě představují pokračování rodu. Společnost se chce rozvíjet a k tomu potřebuje zejména lidskou základnu.

- Sociálně-ekonomická funkce vychází z faktu, že rodina je chápána také jako součást ekonomického systému společnosti. Dříve si rodina vystačila z hlediska ekonomiky zcela sama, dnes spíše hovoříme o zapojování členů rodiny do ekonomického systému – peníze vydělávají a zase utrácejí.
- Prostřednictvím socializačně-výchovné funkce se vracíme k již vícekrát uváděné skutečnosti, že rodina je sociální skupinou, kde probíhá primární socializace dítěte. „Socializací v rodině rozumíme především proces působení rodiny na své členy v celém souhrnu jevů a procesů: ekonomických, sociálních, kulturních, mravních, estetických, zdravotních a jiných“ (Kraus, Poláčková, et al., 2001, s. 80). Avšak rodina není jediná, kdo se na socializaci dítěte podílí. Možný (2008, s. 19) k této oblasti uvádí, že „postavení rodičů při socializaci dítěte je zatlačováno do pozadí mocným vlivem vrstevnické skupiny, jejíž hodnoty jsou stále více určovány vlivem hromadných sdělovacích prostředků; autonomie rodičů je omezována všude pronikajícími veřejnými institucemi a pro teorii socializace se stává nesamozřejmou i socializace k mužské a ženské sociální roli.“
- Rodina plní ve vztahu k dítěti také významnou sociálně-psychologickou funkci. Dítě se narodí do rodiny, která patří do určité sociální vrstvy a dítě se automaticky zařadí do stejné společnosti. Prostřednictvím rodinných vztahů se dítě učí sociální komunikaci, vytváří si hodnotový žebříček. Rodina je pro dítě pevnou základnou, která poskytuje bezpečí, oporu, porozumění.
- „Citová funkce je tou funkcí, kterou není schopna žádná jiná sociální instituce v uspokojivé míře naplnit“ (Kraus, Poláčková et al., 2001, s. 83). Podstatou emocionální funkce je uspokojování citových potřeb dítěte. Způsob, jakým rodina projevuje city dítěti, se stane základem pro citové prožívání dítěte po zbytek jeho života. Součástí sociálního klimatu rodiny je nejen citová složka, ale i utváření vědomí u dítěte, že je akceptováno a uznáváno. Kraus, Poláčková et al. (2001) uvádějí, že citové klima, které je stabilně pozitivní, má význam nejen

pro dítě, ale pro všechny členy rodiny, zvláště pak pro představitele generace nejstarší.

Přestože se funkce současné rodiny do jisté míry liší od rodiny tradiční, lze slovy Krause, Poláčkové et al. (2001, s. 79) konstatovat, že „rodina ve svém souhrnu zajišťuje mnoho činností – zabezpečuje své členy hmotně, pečuje o zdraví, výživu a kulturní návyky svých členů, vytváří specifické socializační a výchovné prostředí pro děti, předává jim kulturní dědictví, vštěpuje jim morální postoje, ovlivňuje je, usměrňuje, chrání a podporuje.“

1.4 Typologie rodiny z hlediska plnění svých funkcí

„Výstižné vymezení rodinného fungování uvádí S. R. Sauber s kolegy (in Sobotková, 2003, s. 10, 11) – je to schopnost rodiny fungovat ve čtyřech rozhodujících oblastech:

- osobní fungování (spokojenost členů se svou pozicí a rolí v rodině);
- manželské, resp. partnerské fungování (vzájemný soulad, porozumění, spokojenost v sexuální oblasti);
- rodičovské fungování (odpovědnost za výchovu dětí a pocit obohacení z rodičovské role);
- socioekonomické fungování (ekonomická úroveň rodiny i sociální začlenění, sociální podpůrná síť).“

Kategorizace rodin podle funkčnosti není jednoznačná, v literatuře lze najít mnoho náhledů a popisů. Některá známá i méně používaná členění nyní uvedu: Podle toho, jakým způsobem a do jaké míry rodina plní své základní funkce, rozlišuje Kraus, Poláčková et al. (2001) rodinu funkční (ta přiměřeně plní všechny své funkce), afunkční (v takové občas dochází k poruchám v plnění funkcí, které však zásadně neovlivňují vývoj dítěte) a dysfunkční (zde již dochází k vážným poruchám, je zásadně narušován socializační proces dítěte).

Sekot (2006, s. 205) podle schopnosti rodiny adekvátně regulovat mezigenerační vztahy hovoří o „třech základních podobách rodiny:

1. Harmonická – uspokojující organicky a vyváženě všechny potřeby svých členů.
2. Konsolidovaná – plní spíše ekonomické a sociální funkce, neuspokojuje však potřebu citové opory a respektu k individuálním potřebám a pomoci v mezních situacích.
3. Dysfunkční – vykazuje znaky základních generačních a partnerských rozporů a nesouladu mezi rodiči a dětmi.“

Širší typologii rodiny podle funkčnosti uvádí Helus (2007):

1. Rodiny stabilizovaně funkční, tj. takové, které spolehlivě zajišťují svým dětem kvalitní podmínky pro socializaci.
2. Funkční rodiny s přechodnými, více či méně závažnými problémy - toto je nejširší skupina rodin. Je totiž zcela běžné, že se rodiny potýkají s nejrůznějšími problémy, ale tomuto typu rodiny se daří problémy vyřešit bez významnějších psychických nebo jiných následků.
3. V rodině problémové nejde jen o to, že rodina má problémy, ale že je těmito problémy zatíženo plnění jejích funkcí. Členové rodiny se ocitají v krizi a hrozí rozpad rodiny. Situaci lze dočasné řešit rozchodem, avšak se současným hledáním způsobu, jak problémy řešit.
4. Pokud je vývoj dítěte vážně ohrožen, hovoříme již o dysfunkční rodině. Fungování takové rodiny je vážně a dlouhodobě narušeno. Za příklad dysfunkční rodiny poslouží např. rodina, kde je jeden z rodičů alkoholikem.
5. V rodině afunkční nedochází k naplňování žádné funkce a závažnému ohrožení všestranného vývoje dítěte. Náprava není v silách samotné rodiny, musí nastoupit zásah zvenčí.

Z výsledků *Dotazníku funkčnosti rodin*¹⁴ (autorem je Dunovský) vyplývá, že funkčních rodin, kde je zajištěn dobrý vývoj dítěte a jeho prospěch je v běžné populaci většina –

¹⁴ Diagnostická metoda, která umožňuje zjistit úroveň funkčnosti rodiny. „Opírá se o hodnocení osmi diagnostických kritérií: složení rodiny, stabilita rodiny, její sociálně ekonomická situace (vycházející z věku, z rodinného stavu, vzdělání, zaměstnání rodičů, z příjmu a bydlení rodiny), dále osobnost rodičů (jejich zdravotní i psychický stav a úroveň jejich společenské adaptace), sourozenců vyšetřovaného dítěte a konečně zájem o dítě a péče o ně“ (Dunovský, 1999, s. 106).

asi 85%. Rodin, kde se vyskytují závažnější poruchy některých nebo všech funkcí, které však vážněji neohrožují vývoj dítěte a rodina je schopna tyto problémy řešit vlastními silami nebo kompenzovat za přispění jednorázové případně krátkodobé pomoci zvenčí (v dotazníku označeny jako rodiny problémové) je okolo 12 – 13%. Rodina, kde se vyskytují závažné poruchy všech nebo některých funkcí rodiny, které ohrožují nebo poškozují rodinu jako celek, zejména však všestranný vývoj a prospívání dítěte, přičemž taková rodina tyto problémy zvládnout sama a nutný zásah státu, je zde označovaná za dysfunkční a do této kategorie se řadí přibližně 2% rodin v populaci. Na posledním místě je dle dotazníku rodina afunkční, která zcela selhává v plnění svých základních funkcí, dítěti závažným způsobem škodí nebo je dokonce ohrožuje v samotné existenci. Sanace takové rodiny je nemožná. Jediným řešením v zájmu dítěte je dítě z rodiny odebrat a umístit do bezpečné péče jiné fyzické osoby, je-li to možné v širší rodině, nebo zvolit náhradní rodinnou péči případně péči ústavní (<http://www.viod.cz/editor/assets/download/podpora.pdf>, 12. 11. 2011).

Matoušek, Pazlarová (2010, s. 43) ke kategorizaci, typologii či diagnóze rodiny uvádějí, že „diagnostikování je opouštěno, protože může vyústit v osudové označení rodiny, které pro ni a zejména pro děti může mít dlouhodobé nepříznivé následky. ... Přežívá koncept klinické rodiny¹⁵, což je rodina definovaná tím, že se jejím fungováním z nějakého důvodu zabývají profesionálové.“

V současném rychle žijícím světě „se zvyšuje potřeba existence harmonických rodinných vztahů a uspokojivých sociálních vzorců, které budou předávány dalším generacím. Jedinečnost rodinného prostředí a rodinné výchovy je nesporná a potěšujícím faktem zůstává, že si je této zodpovědnosti většina současných mladých rodičů vědoma“ (Kraus, Poláčková, et al., 2001, s. 84). Výše uvedené údaje z Dotazníku funkčnosti rodin, kdy připomínám zejména procentuálně vyjádřené množství rodin funkčních, tvrzení autorů Krause, Poláčkové et al. podporují.

Přesto ne každé dítě prožije radostné a šťastné dětství v prostředí úplně milující rodiny, která pro něj představuje kvalitní, stabilní, harmonické a dostatečně podnětné prostředí.

¹⁵ Matoušek (in Kraus, Poláčková et al., 2001, s. 83) řadí mezi klinické rodiny „rodiny se zanedbávaným, zneužívaným příp. týraným dítětem, rodiny, kde se vyskytuje tělesná či duševní nemoc, rodiny s postiženým dítětem, rodiny mladistvého delikventa, svobodné matky, rodiny se závislým na drogách či patologickým hráčem.“

Takové prostředí je předpokladem, že z dítěte vyroste člověk přínosný pro život svůj, svého okolí a obecně celé společnosti. Matějček (in Mühlpachr, 2008, s. 147) uvádí, že „dobrý domov je jednou z podmínek šťastného dětství. To je následně jedním z předpokladů pro dobré, zdravé utváření lidské osobnosti. A duševně zdraví, zdatní, vyspělí lidé tvoří zdravou společnost. Není tedy domov našich dětí jen tak docela soukromou záležitostí rodičů, ale v zájmu celé naší společnosti.“ A proto je povinností státu o rodinu pečovat, chránit ji a podporovat a v případě kolize poskytovat podporu.

1.4 Posuzování a hodnocení ohrožené rodiny

Národní akční plán k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti na období 2009 až 2011¹⁶ (s. 5) definuje *ohroženou rodinu* jako rodinu, „jejíž základní funkce (např. ekonomicko-zabezpečovací, emocionální a socializačně-výchovná, atd.) nejsou dostatečně zabezpečeny a rodina takovou situaci není schopna vyřešit vlastními silami.“ Matoušek, Pazlarová (2010) rodiny, jejichž správné fungování je z nějakého důvodu ohroženo, označují pojmem rodiny *mnohoproblémové*, případně také rodiny *se zvláštními potřebami*. Připomínají, že není na místě považovat toto označení za „stigmatizující nálepkou.“ Nevyjadřují souhlas s dosud (zejména ve školských zařízeních) přežívajícím označením *sociálně patologické*. Mnohoproblémová rodina „má vážné těžkosti ve více sférách svého fungování, jako je bydlení, finance, výchova dětí, partnerské vztahy, vztahy k širším členům rodiny, vztahy k institucím, konflikty se zákonem, nemoci, závislosti“ (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 18).

Broulíková, Kuchařová (2002, s. 3) v projektu Opatření sociální politiky uvádějí hned v úvodu publikace, že označení *problémové rodiny* představuje „široký okruh jevů se společným jmenovatelem – ohroženým vývojem dětí, jejichž rodina není bez větší nebo menší vnější pomoci schopna zvládnout. Rodiče na to nemají buď dostatečné schopnosti nebo vůli.“¹⁷

¹⁶ dostupný na http://www.mpsv.cz/files/clanky/9555/Narodni_akcni_plan.pdf (15. 11. 2011)

¹⁷ Broulíková, Kuchařová (2002) upozorňují, že v souvislosti se sociálními změnami spojenými s transformací ekonomiky výrazně vystupují dva výrazné typy problémových rodin: rodiny sociálně slabé, které často chtějí, ale pro nedostačující ekonomické podmínky nemohou plnit své funkce a stále se zvyšující počet takových rodin, kde ekonomický potenciál je značně vysoký, ale výchovné problémy vznikají v důsledku pracovního vytížení na straně rodičů.

Pojem *problémové rodiny* lze podle autorek projektu vymezit pomocí kategorií rodin nebo kategorií dětí, kterým jsou služby státních či nestátních organizací poskytovány.

Uvádějí demonstrativní výčet:

- děti a mládež žijící v nepříznivých životních podmínkách;
- děti a mládež žijící mimo vlastní rodinu;
- děti a mládež týrané a zneužívané;
- děti a mládež propuštěné z ústavní péče;
- děti a mládež s výchovnými a vývojovými problémy;
- děti a mládež utíkající z domova;
- mládež s problémy v dospívání;
- děti a mládež ze sociálně slabých rodin;
- delikventní mládež;
- děti a mládež experimentující nebo závislé na drogách;
- rodiče zanedbávající nebo nezvládající výchovu dětí;
- rozvádějící se manželé a jejich děti;
- rodiny též jinak dysfunkční;
- rodiny neúplné a selhávající v některých funkcích.

V roce 2006 byla usnesením vlády ČR č. 1180 schválena Koncepce péče o ohrožené děti a děti žijící mimo vlastní rodinu¹⁸, ze které vyplývá, že ohrožení rodiny je možné rozlišit podle jeho příčiny na ohrožení vnitřní a vnější. Vnitřní ohrožení rodiny má původ ve vztazích uvnitř rodiny, která nedokáže řešit vzniklou nepříznivou situaci vlastními silami. Jedná se například o týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte v rodině, domácí násilí, rozpad partnerského vztahu nebo rodičovský konflikt. Naopak vnější ohrožení rodiny vzniká v situaci, kdy rodina není schopna např. zajistit pokrytí materiálních potřeb, je ohrožena chudobou, nezaměstnaností, onemocněním (fyzickým

¹⁸ dostupná např. na <http://www.tf.jcu.cz/getfile/253d42f5196e2652> (15. 11. 2011)

nebo psychickým) nebo postižením některého ze svých členů, sociálním vyloučením, následky živelné katastrofy. Ohrožení rodiny jako celku je zároveň vždy ohrožením jejích členů, přičemž míra ohrožení je nejzávažnější pro nejzranitelnější z nich.

„Zdravé rodinné fungování je často vymezováno jako schopnost účinně zvládat náročné či stresové životní události. ... Zdravé rodinné fungování by zřejmě mělo být definováno holicky; mělo by zohlednit interaktivní, vývojově funkcionální, psychosociální i zdravotní procesy v rodině. S tím souvisí schopnost rodiny adaptovat se, hledat a nacházet novou rovnováhu“ (Shapiro, 1983 in Sobotková, 2003, s. 13).

Aby mohl odborný pracovník posuzující určitou rodinu použít určité zařazení, měl by mít jasnou představu, co je normální rodina. Z této představy (oproštěné od subjektivismu) musí vycházet. „Normální rodina je sice svůdný koncept, ale dost obtížně definovatelný. Statistická norma je pro celou populaci (také ČR) zjistitelná jen u několika málo znaků rodinného chování. ... V posledních desetiletích se ukazuje, že znaky fungování rodiny, zejména ty, které charakterizují komunikaci a reflexi sociální reality, jež byly původně připisované „patologickým“ rodinám, se vyskytují také v rodinách nekónických. Navíc se ukazuje, že variabilita chování v tzv. normálních rodinách je neobyčejně velká“ (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 18, 19).

K pojetí normality rodiny vytvořila Froma Walsová (in Sobotková, 2003) čtyři přístupy:

1. Normalita jako zdraví a absence patologie – obecně lze říci, že rodina je normální, je-li asymptomatická, tj. nevykazuje-li u žádného člena symptomy poruchy či psychopatologie.
2. Normalita jako ideál – podle humanistických teorií jsou úspěšné, optimálně fungující rodiny jakoby umístěny na jednou konci kontinua, ve středu jsou průměrné či asymptomatické rodiny, vážně dysfunkční rodiny jsou na druhém konci kontinua. Velký vliv na obraz ideální rodiny mají sociální, kulturní a etnické normy. Jsou ovšem případy nekonvenčních rodin, které neodpovídají tomuto ideálu, a přesto fungují velmi dobře.

3. Normalita jako průměr – rodina je normální, pokud odpovídá tomu, co je obvyklé, průměrné, typické. Toto pojetí normality vychází ze sociologie, kde se pracuje se statistickým průměrem, založeném na křivce normálního rozložení.
4. Normalita jako transakční proces – pozornost je věnována základním procesům (což je integrace, udržování a vývoj rodinného systému ve vztahu k individuálním i sociálním systémům) probíhajícím v čase; v úvahu se bere časový i sociální kontext rodiny. Normální procesy v rodině se liší podle různých interních a externích požadavků, se kterými se rodina v průběhu rodinného cyklu vyrovnává. Existuje značná „variabilita normálního“ a nejsou nutné fixní rysy tzv. normálních rodin. V oblasti např. psychologie rodiny je preferováno procesuální pojetí normy.

Z pohledu laika se hodnocení nejeví jako obtížné a nevládnutelné, protože téměř každý dospělý má vlastní zkušenost ze své rodiny a ví, v čem fungovala dobře a v čem byly rezervy. Matoušek, Pazlarová (2010, s. 9) však důrazně upozorňují, že „pro profesionály, kteří hodnotí rodiny, však v některých případech může jít o sféru osudových rozhodnutí. Špatné posouzení situace dítěte a možností jeho rodiny může vést k tomu, že dítě stráví roky v ústavní péči, příp. v péči náhradních rodičů, i když by vhodná forma podpory jeho vlastní rodiny dávala naději na to, že v ní bude moci vyrůstat bez velkých problémů. Navíc jde o oblast, kde skutečně hrozí ´nebezpečí z prodlení´. Dítěti a rodině běží čas, v němž se mohou stát těžko napravitelné události.“

Považuji za nutné krátce zmínit také otázku objektivity posuzujících pracovníků. Výsledky jakéhokoli hodnocení obecně závisejí na promítání osobních norem a hodnot do profesionálního hodnocení. Objektivní vyhodnocení rodinné situace je velice důležité, protože od něj se odvíjí další práce s rodinou nebo to, zda bude rodina zahrnuta do kategorie rodin, které pomoc potřebují nebo ty, „jimž pomoci nelze, protože jejich problémy jsou příliš velké, komplexní, příp. chronické (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 20). Stejní autoři v této souvislosti rozdělují pracovníky podle osobního přístupu k rodinám do dvou kategorií:

1. Pracovníci, kteří si udržují od hodnocené rodiny odstup, při posuzování využívají různé posuzovací škály nebo dotazníky, zjištěná fakta si ověřují. Jsou

si plně vědomi všeho, co mohou ze své úřední moci udělat, rodinu o všem informují. Tento přístup je nazván vědecké pozorování.

2. Druhý typ pracovníků připouští, že se do závěrečného hodnocení promítají jejich osobní intuitivní úsudky založené na své snaze rodině porozumět. Pracovníci se zajímají o historii rodiny, o to, jak se do těžké životní situace dostala, využívají k hodnocení i faktů zjištěných jinými organizacemi, které se rodinou případně již dříve zabývaly. Také používají různé strukturované nástroje k posuzování rodiny, ale jsou rezervovanější k výsledkům takových testů. Jejich tzv. reflexivní hodnocení je sice více lidské, nicméně také snadněji napadnutelné.

Odborníci, kteří hodnotí rodiny, „jsou nuceni pohybovat se na poli neostře definovaných kritérií.“ (Matoušek, Pazlarová, 201, s. 9) Je proto nutné jak udržet určitou pracovní hranici mezi pracovníkem a rodinou, ale i dostatečně hluboké navázání vztahu s rodinou, získání důvěry a vytvořit prostředí pro kvalitní komunikaci. Na hodnocení by se měl podílet multiprofesní tým a supervize. Není-li to možné, minimálně by před vypracováním závěrečné zprávy měla probíhat intervize s kolegy v rámci pracoviště. Stejně tak Bechyňová, Konvičková (2011, s. 58) uvádějí, že „zhodnocení situace dítěte v rodině by mělo vycházet ze znalosti rodiny ... a zejména v situaci, kdy pracovník vnímá rizika ohrožení dítěte, je vhodné posouzení ... vypracovat v rámci multidisciplinárního týmu.“ Kapitán (in Jílek et al., 2011) připomíná, že ve vyvíjející se společnosti stále existuje řada předsudků a hodnotících stereotypů (jako příklad uvádí přesvědčení, že při rozpadu rodiny je rodičem všeobecně považovaným za vhodnějšího matka nebo vnímání intervence státních orgánů do rodinných vztahů jako zásah do soukromí a porušení lidského práva).

Podnět k hodnocení rodiny může přijít od člena samotné rodiny, zástupce státu, který hájí zájmy nezletilého dítěte nebo přestupek proti zákonu nebo pracovníka organizace, která se s nějakého důvodu zabývá jedním členem rodiny nebo celkově rodinou. Hodnocení je proces, u kterého rozlišujeme nejméně dva časové parametry. Jde o určení doby, do kdy má být hodnocení dokončeno od okamžiku prvního oznámení a také o odhad délky procesu hodnocení, což je v podstatě součet doby, kdy probíhá kontakt

s rodinou a doba, kterou posuzovatel potřebuje na vytvoření zprávy.¹⁹ Matoušek, Pazlarová (2010, s. 107) uvádějí, že v České republice „je stále velkým problémem doba, kterou pracovník může hodnocení rodiny věnovat. Minimální doba potřebná pro kvalitní hodnocení rodiny je i v akutních případech několik hodin.“ Tato informace se mi jeví jako alarmující. Když na tomto místě pomínu extrémní případy, kdy sociální pracovnice skutečně zjistí, že dítě je v určité rodině právě v určitém okamžiku ohroženo na životě, není možné na základě hodinového rozhovoru a pozorování rodiny rozhodnout o odebrání dítěte z rodiny. A že se takové případy dějí, zná veřejnost z médií, neboť právě tyto excesy patří mezi nejsledovanější témata. Naprosto souhlasím s doporučením Matouška, Pazlarové (2010, s. 107), že „pracovník hodnotící rodinu by se měl s členy rodiny setkat více než jedenkrát.“

Posuzování rodiny nemusí být jen hloubkové, kdy se berou do úvahy všechny aspekty fungování rodiny. Může být zaměřeno jen na jeden konkrétní aspekt jejího fungování nebo a problémy rodiny, které by mohly představovat akutní rizika pro nezletilé dítě nebo děti v rodině. V každém případě nemá být výsledkem posuzování pouhý „seznam toho, co dělá rodina nebo některý její člen špatně, popř. co špatného je v minulosti potkalo, jaké negativní zkušenosti mají za sebou“ (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 106). Takový styl hodnocení je nevhodný, protože pro další zainteresované odborníky a instituce představuje nebezpečí automatického přiřazení nálepky „špatná, nespolupracující nebo pasivní rodina“.

Z metod, které by měli odborníci využívat při posuzování rodin, doporučují Matoušek, Pazlarová (2010) např. rozhovor, pozorování spontánní interakce rodiny nebo pozorování interakce rodiny navozené určitým zadáním. Pro dospělé členy rodiny popř. větší děti je možné využít doplňkovou metodu – různé dotazníky a testy. Mezi metody, které by měli použít pouze odborníci vzdělaní v dané tematice, by se měly zařadit např. strukturované techniky vhodné zejména pro děti (hry, modelování, kreslení, dokončování započatých vět či příběhů). Samozřejmostí je rozbor všech dostupných dokumentů o rodině. Pokud s rodinou pracovalo více pracovníků v jiných časových

¹⁹ V případech bezprostředního ohrožení dítěte je doporučována co nejkratší doba. Matoušek, Pazlarová (2010) uvádí normu 7 dní na tzv. úvodní (orientační) hodnocení. Naopak u komplexních hodnocení doporučují po vzoru anglických norem 35 hodin kontaktu, což má odpovídat 6 – 10 setkání odborníka s rodinou.

obdobích, vždy musí být zohledněn kontext předchozího hodnocení. Zajímavými metodami jsou konstrukce genogramu zobrazujícího příbuzenské vztahy mezi členy rodiny, nebo ekomapy, což je vizuální zobrazení začlenění rodiny do širšího sociálně-ekologického kontextu. Genogram i ekomapa slouží ke znázornění intenzity a kvality vzájemných vztahů v rodině. Patří mezi poměrně náročné metody a je třeba, aby byly vytvářeny v interakci s hodnotícím pracovníkem. Pro skutečně objektivní výsledek je třeba použít více než jednu metodu a je vhodné, aby se na posuzování podílelo více pracovníků.

Při získávání zdrojových informací pro vytvoření hodnocení rodiny hraje roli také prostředí, ve kterém posuzování probíhá. Z důvodu určité spontaneity je třeba dávat přednost prostředí přirozenému, čili v bytě či domě rodiny nebo v prostředí, které bylo vytvořené přímo na to, aby se v něm rodina mohla cítit přirozeně (specializovaná centra pro hodnocení rodiny). Na rozhovory a všechny ostatní metody je třeba mít dostatek času a umožnit členům rodiny otevřeně mluvit. Matoušek, Pazlarová (2010, s. 108) pokládají „za naprosto nepřijatelné, aby ve vymezených úředních hodinách probíhalo v jedné místnosti souběžně několik rozhovorů několika pracovníků s několika rodinami. Bohužel tato praxe u nás ještě přetrvává.“

„Hodnotící nástroje používané k posuzování dítěte a rodiny by ... měly být standardizované a měly by být používány zaškolenými profesionály, kteří pracují v týmech. V ČR se v současnosti žádný standardizovaný nástroj neužívá. Hodnocení ponechané na libovůli jednotlivého pracovníka může dítě i rodinu poškozovat²⁰“ (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 62).

Z uvedených požadavků na posuzování ohrožené rodiny vyplývá, že se nejedná o nenáročný úkol. Převést doporučenou teorii do praxe naráží na několik bariér, a sice „časové možnosti pracovníků, jejich vzdělání, výcvik a kompetence; existence,

²⁰ Nadace Sirius jako reakci na vyjádření odborníků na dětskou problematiku, podle kterého v České republice dosud neexistuje ucelený moderní nástroj pro posuzování situace ohroženého dítěte, který by umožňoval kvalifikované rozhodování o dalších krocích při řešení jeho situace, přičemž tento názor byl podpořen i výsledky monitoringu problematiky dětí ohrožených sociálním prostředím iniciovaného Nadací Sirius v r. 2008, zorganizovala projekt Diagnostika ohroženého dítěte. Význam správné diagnostiky ohrožení dítěte a jeho rodiny je především v sjednocení posuzování rodiny, v předcházení odběru dítěte z rodiny, ve včasném odhalení ohrožení syndromem CAN a ve vytyčení volby sanačního programu. Finalizace projektu je plánována na rok 2012 (<http://www.nadacesirius.cz/cs/aktivity/diagnostika-ohrozeneho-ditete>, 5. 2. 2012).

dostupnost a spolehlivost nástrojů pro hodnocení“ (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 108). „Pracovníci Orgánu sociálně-právní ochrany dětí (dále jen OSPOD) se potýkají s permanentním přetížením, počet případů na jednoho pracovníka se liší v závislosti na regionu. Průměrně na jednoho sociálního pracovníka za rok připadne 354 ohrožených dětí“ (Tisková zpráva MPSV ČR ze dne 17. 6. 2010²¹).

Dítěti, jako členu rodiny, který je pro svou bezbrannost a závislost na dospělých v rodině nejvíce zranitelný a musí mu být poskytována nejvyšší míra ochrany ze strany jeho rodiny a státu, je věnována následující kapitola.

2. Dítě

Přestože některé hlasy tvrdí, že rodina je v krizi a „v posledních dvou desetiletích se ... stává stále rozšířenější a společensky už velmi významnou alternativou z možných životních strategií dobrovolná celoživotní bezdětnost“ (Možný, 2008, s. 151), Matoušek, Pazlarová (2010, s. 12) oponují, že „potřeba mít významného druhého neklesá ani dnes. Lidé si potřebují stále potvrzovat svou totožnost a svůj význam tím, že své zkušenosti, plány, starosti a naděje sdílejí s blízkým člověkem. Právě tak neklesá potřeba prodloužení vlastní existence tím, že přivedeme na svět děti. Je to vlastně jedna z obecně dostupných cest k přesažení horizontu vlastní smrti.“

Mnoho autorů uvádí, že teprve narozením dítěte se z partnerství (legitimního či jen formálního) ženy a muže stává rodina. Rodičovství zakládá rodinu. Přechod k rodičovství - narození dítěte znamená pro velkou většinu populace přirozené vyvrcholení partnerského vztahu. Dítě představuje pokračování rodu. Ne vždy se však dítě narodí z lásky, jako chtěné, do připraveného prostředí, které pro něj bude bezpečným zázemím a základnou pro jeho zdravý vývoj.

Dítě je v současné společnosti považováno za rovnocennou lidskou bytost, avšak pro svůj tělesný a psychický stav odpovídající věku, díky kterým svá narozením nabytá práva nemůže realizovat samo, je téměř na celém světě uznáván a respektován princip, že dítěti musí být poskytnuta zvláštní ochrana, péče a pomoc, a to v určitých případech

²¹ dostupná na http://www.mpsv.cz/files/clanky/8955/tz_170610a.pdf (19. 11. 2011)

(kupř. v případě násilí vůči dětem) i před vlastními rodiči. „Rodičovská autonomie nemůže zůstat sociálně neregulována z několika prostých příčin:

1. Dítě, zejména malé dítě, je fyzicky i psychicky křehké a před svými rodiči bezbranné;
2. ne všichni rodiče dokáží rozeznat, co je pro jejich dítě to nejlepší, a jsou i rodiče, kteří je mohou svou mentální či sociální omezeností či deformací poškozovat;
3. rodiče někdy vnímají dítě jako nástroj k uskutečnění svých vlastních projektů a jejich zájem může být i konfliktní se zájmem dítěte.
4. Každá komunita sama pak má zájem, aby v ní nevyrůstali jedinci vychovávaní k hodnotám, jež jsou neslučitelné s její vnitřní integritou“ (Možný, 2008, s. 154).

2.1 Pojem dítě

Tak jako pojem *rodina* není jednoznačně definován, stejně tak se různí pojetí pojmu *dítě*. Příkladem článku 1 Úmluvy o právech dítěte uvádí, že „dítětem se rozumí každá lidská bytost mladší osmnácti let, pokud podle právního řádu, jenž se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve.“ Článek 4 Úmluvy o občanskoprávních aspektech mezinárodních únosů dětí obsahuje vlastní definici dítěte – je jím osoba do dosažení věku 16 let. O počátku a ukončení období dětství mohou odborníci z různých oblastí vědy vést nekončící diskuze. Z pohledu náboženského je za dítě považován i lidský plod, z lidského pohledu bude matka považovat syna nebo dceru za své dítě vždy, byť by jemu či jí bylo kupříkladu 50 let. Z vývojové psychologie známe kategorie dětství: novorozenecké, kojenecké, batolecí období, předškolní, mladší školní a starší školní období. Lze usuzovat, že zhruba 11. až 12. rokem věku, kdy se dítě dostává do vývojového stadia adolescence, období dětství končí. Hartl, Hartlová (2000, s. 117) definují *dítě* jako „lidského jedince v období od narození do 15 let.“ Z lékařského hlediska je dítětem osoba od narození do dne, který předchází jeho 19. narozeninám. Do toho dne může být dítě vedeno v evidenci pediatra. Sexuolog Zvěřina z pohledu své odbornosti kritizuje současné převažující pojetí pojmu *dítě*. Uvádí, že „z biologického hlediska je vhodné označovat jako dítě především děti bez vyvinutých druhotných pohlavních znaků.“ Poukazuje např. na současnou úpravu trestního práva, kdy je trestné

držení „dětské pornografie“; v extrémě se tedy chlapec, který si pořídí choulostivější fotografii své dejme tomu 17leté dívky, dopouští trestného činu. Autor věkové rozpětí od narození do 18 let hodnotí jako problematické a doporučuje rozdělení na dítě do 15 let a následně mládež od 15 do 18 let (<http://www.zverina.cz/cs/ochrana-deti-pred-sexualnim-zneuzivanim/> 35/, 21. 1. 2012). Souhlasné stanovisko k odlišování pohledu na dítě podle věku zaujímají i Veselá et al. (2005, s. 250), kteří v souvislosti s trestním právem (jakožto právem veřejným) uvádějí, že „přesné určení a rozlišování těchto věkových kategorií má v první řadě nezastupitelný význam pro vyřešení otázky viny a trestu.“

V pedagogice se z hlediska, které tato věda nejvíce sleduje, čili z hlediska výchovy a vzdělávání setkáváme nejen s pojmem dítě, ale dále také žák a student (zákon č. 561/2004 Sb., školský zákon). Ve spojitosti s rozdělením dle vývojové psychologie by minimálně ještě žák spadl do skupiny dítě. Kategorizace vychází jednak z kalendářního věku, ale také z fyzické a psychické zralosti. Proto není možné zobecnit, že každé tříleté dítě je celkově zralé pro nástup do mateřské školy a každé šestileté dítě je schopné nastoupit povinnou školní docházku. Kraus, Poláčková et al. (2001, s 14) uvádějí k otázce individuálního přístupu k dětem, že „z pohledu sociální pedagogiky zasluhuje zvláštní pozornosti osobnost dítěte už proto, že je na všechna ohrožení a ... negativní vlivy mnohem citlivější a tím ohroženější.“

I právo přiznává ústy Veselá et al., (2005, s. 175), že „dítě lze definovat různým způsobem, v závislosti na účelu definice. ... Zpravidla je dítě definováno chronologicky, tj. věkem dospělosti, který stanovují právní předpisy jako společenskou konvenci. ... Dítě se stává dospělým „ve stupních“, protože určitá oprávnění, příp. povinnosti nabývá dříve či později, v závislosti na dosažení určitého věku.“ Z právního pohledu (zejména z pohledu práva soukromého) se tedy za dítě považuje osoba věku dne svého narození do dne dovršení 18 let, čili zletilosti²², byť nese i jiná označení jako nezletilý, mladistvý, osoba mladší 15 let atd. Od okamžiku narození se tak dítě stává fyzickou osobou, nositelem práv i povinností.

²² V § 45d odst. 2 a § 86 odst. 3 zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, v platném znění se setkáváme s pojmem *zletilé dítě* (v souvislosti s nárokem na příspěvek na úhradu potřeb dítěte podle § 37 a 38 zákona č. 117/1995 Sb., v platném znění, o státní sociální podpoře a nárokem na výživné).

Zákon o zaměstnanosti říká, že dítětem se pro účely příslušného zákona rozumí fyzická osoba mladší 15 let nebo starší 15 let, pokud nemá ukončenou povinnou školní docházku, a to až do doby ukončení této docházky (§ 121 zákona č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti).

Trestní zákoník pod pojmem dítě rozumí osobu mladší 18 let, pokud trestní zákon nestanoví jinak (§ 126 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník). Veselá et al. (2005, s. 250) dále specifikuje, že „normy práva trestního (veřejného) pracují s pojmy mládež, mladistvý, osoba mladší než patnáct let, osoba mladší než osmnáct let, osoba blízká věku mladistvého a dítě.“ K tomuto na závěr kapitoly uvádím ještě související vymezení: Zákon o soudnictví ve věcech mládeže vymezuje v Obecných ustanoveních pojmy mládež, dítě a mladistvý takto: mládeží se rozumí děti mladší 15 let a mladiství; dítětem se rozumí ten, kdo v době spáchání činu jinak trestného nedovršil 15. rok věku a mladistvý je ten, kdo v době spáchání provinění dovršil 15. rok věku, ale nepřekročil 18. rok věku (§ 2 zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže).

2.2 Dítě v právním řádu České republiky

2. 2. 1 Historický vývoj práv dítěte

Krátkým exkurzem do historie vidíme, že vyšší hodnotu lidského potomstva si uvědomovali už i přírodní národy. Bohužel ve smyslu dětských obětí, které dávali bohům na usmíření či získání náklonnosti, pomoci a ochrany. Dítě bylo bezprávným subjektem i v období antiky, kdy se otec mohl dopustit na svém dítěti prakticky čehokoli: nechtěné děti byly shazovány ze skály, otec měl právo nad životem a smrtí svých dětí, mohl dítě prodat nebo prostě nepřijmout (moc otce - patria potestas). Vydáním Ediktu milánského v roce 313 a uznáním křesťanství neomezená moc otce nad dítětem končí. Ochrana postavení dítěte byla posílena v roce 374 římským zákonem, který zabití dítěte považoval za vraždu v současném pojetí. Ve středověku i novověku jsou práva novorozených dětí obdobná těm, která dnes nese nasciturus²³. Postoje k zabití dítěte lze přirovnat k současným postojům společnosti k potratům. A tak v kláštřích

²³ tj. počaté, ale ještě nenarozené dítě za předpokladu, že se narodí živé (§ 7 zákona č. 40/1964 Sb., občanský zákoník v platném znění)

vznikají nalezince.²⁴ Od 16. století se v důsledku příznivějšího hmotného zajištění rodin uplatňuje takový model dětství, kdy v rodině probíhá láskyplná výchova a škola vede dítě k disciplíně. Ve 2. polovině 18. století vzniklo mnoho pokrokových myšlenek ve prospěch dítěte a dětství (J. J. Rousseau a jiní osvícenci). Dalším významným mezníkem byla reakce na zneužívání dětí k dětské práci, které se rozvinulo jako důsledek vzniku a rozvoje průmyslové společnosti. Na konci 19. století byla výdělečná práce dětí do 15 let zakázána (Špeciánová, 2003).

Hrušáková (1993, s. 25) uvádí, že „počátky hnutí za dětská práva lze vysledovat ve druhé polovině 19. století, kdy se objevují první články zmiňující se o právech dětí. Ve Francii Jean Valles zakládá jako důsledek Pařížské komuny²⁵ Ligu na ochranu práv dětí. Konec minulého století (myšleno 19. století, pozn. autorky) je obdobím hnutí za spásu dětí, ne však za jejich osvobození, které v této době nebylo ještě pocíťované jako důležité.“

Jílek et al. (2011, s. 18) konstatuje, že „práva dítěte se vyvíjejí v tomto století (myšleno 20. století, pozn. autorky) až k jejich vrcholu: přijetí Úmluvy o právech dítěte z roku 1989.“ Dále tento autor na s. 25 zmiňuje, že „univerzální kontext rozpravy o právech dítěte uspíšila první světová válka. ... Válka vyvolala širší zájem o situaci dětí, o válečné sirotky, podle letité morální normy, podle níž je třeba slabým dětem pomáhat.“

David (1999) opakuje, že do 20. století byly děti viděny především jako osoby podřízené dospělým. Následně ve 20. století už bylo uzavřeno na 80 smluv dotýkajících se určitým způsobem dětí a dětství a náhled na dítě byl posunut. Děti mají svou vlastní důstojnost a „jsou způsobilé mít práva kvůli svému základnímu zájmu žít a dospět. Takový zájem je nejen individuální, ale také společný, společenský a veřejný“ (Jílek et al., 2001, s. 42).

Pokládám za nutné alespoň krátce a obecně připomenout mezinárodní akty z oblasti právní ochrany dětí: Za první ucelený dokument je považována *Deklarace práv dítěte*

²⁴ Nalezinec v Cařihradě z r. 335 je pokládán za první doložený. K zajištění anonymity rodičů odkládaného dítěte vznikala tzv. torna u vrat nebo zdí útulků, předchůdci dnešních babyboxů. Povinnost zřizovat v každém departementu útulek s tornem nařizoval např. Code civile z r. 1804 (Špeciánová, 2003).

²⁵ Pařížská komuna (jednalo se o dočasné zřízení, pokus o „diktaturu proletariátu“) byla vytvořena dne 18. 3. 1871 po porážce Francie Pruskem. Existovala do 28. května téhož roku, čili 72 dní (<http://www.dejepis.com/index.php?page=000&kap=018&pod=3>, 22. 1. 2012).

(Ženevská deklarace) přijatá Společností národů v roce 1924. Ochrana dětí by podle tohoto dokumentu měla směřovat k tomu, abychom *dali dítěti to nejlepší*.²⁶ Významnou událostí bylo také založení *Dětského fondu UNICEF* dne 11. 12. 1946, který propaguje mj. zásadu, že děti si zaslouží zvláštní pozornost. Rodině, potažmo tedy dítěti, se věnuje *Všeobecná deklarace lidských práv* OSN z 10. 12. 1948, která v čl. 25 odst. 2 stanoví, že „mateřství a dětství mají nárok na zvláštní péči a pomoc. Všechny děti, ať manželské nebo nemanželské, požívají stejné sociální ochrany.“²⁷ Valné shromáždění OSN přijalo dne 20. 11. 1959 *Deklaraci o právech dítěte*, která navazovala na Ženevskou deklaraci i Všeobecnou deklaraci lidských práv. „V kontextu Deklarace je dítě především pasivním subjektem sociální ochrany i pomoci a nositelem sociálních práv“ (Jílek et al., 211, s. 35). Dále je třeba připomenout *Mezinárodní pakt o občanských a politických právech* a *Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech* z roku 1966.

Významným dokumentem na tomto poli je *Úmluva o právech dítěte*²⁸, kterou přijalo valné shromáždění OSN dne 20. 11. 1989, tedy přesně třicet let po přijetí Deklarace práv dítěte. Úmluvu doposud ratifikovalo 193 zemí.²⁹ Jílek et al. (2011, s. 44) konstatuje, že „úmluva jednoznačně uznává formálně právní i sociální postavení dítěte jako subjektu práv a sociálního aktéra. Úmluva rovněž uznává práva, jež dítě požívá i vykonává.“ Připomínám, že tento dokument přináší dosud chybějící definici pojmu dítě, jak jsem již zmiňovala výše. Toto Jílek et al. (2011, s. 54, 55) komentuje tak, že „ustanovení neupravuje formální časování dětství a dítěte od jeho počátku. Nevyjadřuje se k početí, ať přirozenému nebo umělému, nebo k okamžiku narození dítěte či dokonce k donošení nebo porození plodu nebiologickou matkou. Naopak asymetricky stanoví obecnou hranici dovršení 18 let. Hranice je nejen obecná, ale i podmíněná, nedosáhlo-li dítě zletilosti dříve podle právního řádu, jenž se k dítěti vztahuje. To nemusí být

²⁶ Z preambule dokumentu můžeme dle Kornela (2011) abstrahovat předobraz principu nejlepšího zájmu dítěte, když z přesného překladu plyne, že „...muži a ženy všech národností uznávají, že lidstvo dluží dítěti to nejlepší, co mu musí dát...“

²⁷ Dostupné např. na <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/vseobecna-deklarace-lidskych-prav.pdf> (22. 1. 2012)

²⁸ Úmluva o právech dítěte je vyhlášena sdělením Federálního ministerstva zahraničních věcí ČSFR č. 104/1991 Sb. Po zániku ČSFR Česká republika vstoupila do smluvních závazků na základě sukcese (Jílek, 2011, s. 44). David (1999, s. 11) připomíná, že „některé země přijaly Úmluvu (resp. podávaly zprávy o jejím dodržování) s určitými výhradami. Tak tomu bylo i v případě České republiky, která vztahuje ustanovení týkající se práva dítěte znát své rodiče pouze na případy, kdy nedošlo k trvalému osvojení dítěte nebo k umělému oplodnění.“

²⁹ Úmluvu zatím neratifikovaly Somálsko a USA.

nevyhnutelně určené podle *lex patriae*.³⁰ Hrušáková (1993, s. 32) zdůrazňuje, že díky této úmluvě se práva dětí nově člení na čtyři skupiny: práva týkající se přežití, rozvoje, ochrany a participace a toto umožňuje „postihnout práva v jejich vzájemné podmíněnosti a celistvosti.“

Jak konstatuje předseda Výboru OSN pro práva dítěte Jean Zermatten (in Jílek et al., 2011, s. 10), „práva dítěte získala normativní formu a univerzální uznání prostřednictvím Úmluvy o právech dítěte. ... O Úmluvě můžeme proto hovořit jako o univerzálním instrumentu, jenž směřuje ke všem odborníkům pracujícím s dětmi a pro děti a který uznává stejná práva dětí na celém světě.“ Na základě čl. 10 Ústavy České republiky se Úmluva o právech dítěte, kterou ČSFR ratifikovala, stala součástí právního řádu České republiky a má tzv. aplikační přednost před českými zákony.³¹ „Obecné zásady Úmluvy se stávají základními (normativními) vodítky. ... Mají vstoupit do vnitrostátního práva smluvních stran. Výbor pro práva dítěte zdůrazňuje jejich přenesení do dílčích zákonů, například o školství či rodině“ (Jílek et al., 2011, s. 56).

2.2.2 Práva dítěte v české právní úpravě

Hrušáková (1994, s. 6) k české právní úpravě upřesňuje, že „těžiště právního postavení dítěte v právním řádu nespočívá v právu rodinném, jak by se na první pohled mohlo zdát, ale v právu ústavním. Narozemím se dítě stává občanem určitého státu a náleží mu tedy všechna práva, která stát přiznává svým občanům. Značná část těchto práv je však pro dítě nedostupná s ohledem na skutečnost, že jsou vázána na nabytí věku dospělosti. ... Skutečnost, že dítě z objektivních důvodů nemůže realizovat svá práva samo, vede k otázce, kdo je oprávněn jednat jménem dítěte. ... Právní řád zpravidla

³⁰ *Lex patriae* – právo státní příslušnosti, národnosti v kolizním právu (http://en.wikipedia.org/wiki/Lex_patriae, 22. 1. 2012)

³¹ Hrušáková (1993, s. 34) zmiňuje pozoruhodnou záležitost v souvislosti s definicí dítěte v Úmluvě o právech dítěte, konkrétní s částí: ... *‘pokud podle právního řádu, jež se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve’*, kdy „aplikační prvenství vnitrostátního práva může vést k velmi rozdílným výsledkům, protože vnitřní právní řády upravují způsobilost dítěte různým způsobem.“

Vaníčková v článku *Deklarace práv dítěte* připomíná, že „k Úmluvě o právech dítěte byly v roce 2000 přijaty dva Opční protokoly:

1. Opční protokol k Úmluvě o právech dítěte o zapojování dětí do ozbrojených konfliktů byl v ČR také ratifikován, ale již řadu let je Česká republika černým bodem na mapě Evropy s dosud neratifikovaným

2. Opčním protokolem k Úmluvě o právech dítěte týkajícího se prodeje dětí, dětské prostituce a dětské pornografie.“ (<http://icv.vlada.cz/cz/tema/deklarace-prav-ditete-63749/tmplid-560/>, 22. 1. 2012)

zabezpečuje speciální ochranu dítěte prostřednictvím institutu zastoupení včetně opatrovnictví a poručenství.“

Pojetí práv dítěte je v právní úpravě České republiky založeno podle Hrušákové (1993, s. 37) „na tzv. reflexních právech. Právní úprava dedukuje práva dítěte především z konkrétních vzájemných práv a povinností dítěte a jiných subjektů, zejména jeho zákonných zástupců.“ Současná právní úprava týkající se dětí je velmi roztržštěná a práva dětí tak nalézáme v mnoha právních předpisech, které pocházejí jak z vnitrostátních tak mezinárodních pramenů práva.

Mezi nejdůležitější patří *Listina základních práv a svobod* (dále jen LZPS), která je součástí ústavního pořádku ČR.³² Děti se týká např. článek 32 LZPS, který stanoví, že rodičovství a rodina jsou pod ochranou zákona a zvláštní ochrana je zaručena dětem a mladistvým. Dětem narozeným v manželství i mimo ně náležejí stejná práva. Rodiče mají právo o děti pečovat a vychovávat je a děti mají právo na rodičovskou výchovu a péči. Práva rodičů mohou být omezena a k odloučení dětí od rodičů proti jejich vůli může dojít jen rozhodnutím soudu na základě zákona.

Článek 29 LZPS o ochraně žen, mladistvých a zdravotně postižených se promítá v *Zákoníku práce* (Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, v platném znění, dále jen ZP), kde je ustanovena již i ochrana plodu v těle matky - zaměstnavateli se nařizuje povinnost oznámit těhotné pracovníci skutečnosti o její práci, které by mohly vést k poškození plodu. V hlavě čtvrté ZP se vymezují také pracovní podmínky mladistvých zaměstnanců (budeme-li považovat za dítě osobu mladší 18 let, pak i tato ustanovení myslí na jejich ochranu). Podle ZP je mladistvým zaměstnancem zaměstnanec mladší 18 let a starší 15 let, z čehož plyne, že v den 18. narozenin již zaměstnanec nespadá do kategorie mladistvých.³³

³² Ústavní zákon č. 2/1993 Sb. ve znění ústavního zákona č. 162/1998 Sb. dostupný např. na <http://www.psp.cz/docs/laws/listina.html> (22. 1. 2012). Úmluva o právech dítěte je vůči LZPS v postavení *lex specialis*.

³³ Pokud zaměstnanec nabude zletilosti uzavřením manželství před dosažením 18. roku věku, nemá to právní význam pro posuzování, zda lze či nelze zaměstnance zařadit do kategorie mladistvých zaměstnanců, neboť pracovněprávní subjektivita zaměstnance je pro účely ZP stanovena odlišně od úpravy právní subjektivity dle ObčZ. (BĚLINA M., et al. *Zákoník práce*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství C. H. Beck, 2010. s. 964)

Dále se s ochranou práv dětí setkáváme např. v *trestním právu* – zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, v platném znění; zákon č. 141/1961, o trestním řízení soudním (trestní řád) v platném znění; zákon č. 218/2003 Sb., zákon o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a soudnictví ve věcech mládeže, v platném znění; zákon č. 200/1990 Sb., o přestupcích, v platném znění – v těchto právních předpisech nalezneme ustanovení o trestní odpovědnosti dítěte, druhy a výši sankcí, které je přípustné dítěti uložit a procesní práva; v *občanském právu* – zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, v platném znění (dále jen ObčZ) a zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, v platném znění (dále jen OSŘ). Jedná se o oblast způsobilosti k právům a povinnostem a k právním úkonům, ale také odpovědnost nezletilého za protiprávní úkony a procesní způsobilosti dítěte. ObčZ, v platném znění (v souvislosti s oblastí dědických práv) přiznává způsobilost k právům a povinnostem tzv. nascituru, tj. počatému, ale ještě nenarozenému dítěti za předpokladu, že se narodí živé (§ 7 zákona č. 40/1964 Sb., ObčZ, v platném znění). V § 8 a 9 ObčZ, v platném znění přiznává způsobilost k právním úkonům osobám zletilým, přičemž zletilosti se nabývá dosažením 18. roku věku. Před dosažením tohoto věku lze zletilosti nabýt pouze uzavřením manželství.³⁴ Zletilost nabytá tímto způsobem se nepozbývá ani zánikem manželství ani prohlášením manželství za neplatné. Nezletilým se přiznává způsobilost jen k takovým právním úkonům, které svou povahou odpovídají rozumové a volní vyspělosti ve vztahu k věku nezletilého.³⁵ Ustanovení ObčZ a OSŘ subsidiárně využívá velmi významný právní předpis v oblasti práv dětí - zákon o rodině.

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, v platném znění je základním zákonem v oblasti rodinného práva. Od účinnosti nového občanského zákona bude ukončena jeho platnost jako samostatné právního předpisu. Je rozdělen do tří základních částí, kterými jsou: manželství, vztahy mezi rodiči a dětmi a výživné, přičemž část druhá, tedy „právní

³⁴ Nový občanský zákoník pojem způsobilost k právním úkonům nahrazuje pojmem svéprávnost a v § 37 nově doplňuje možnost nabytí svéprávnosti. Odst. 1: Navrhne-li nezletilý, který není plně svéprávný, aby mu soud přiznal svéprávnost, soud návrhu vyhoví, pokud nezletilý dosáhl věku šestnácti let, pokud je osvědčena jeho schopnost sám se žít a obstarat si své záležitosti a pokud s návrhem souhlasí zákonný zástupce nezletilého. V ostatních případech soud vyhoví návrhu, je-li to z vážných důvodů v zájmu nezletilého. Odst. 2: Za podmínek stanovených v odstavci 1 soud přizná nezletilému svéprávnost i na návrh jeho zákonného zástupce, pokud nezletilý s návrhem souhlasí (http://www.novyobcanskyzakonik.cz/zakon/_obcansky-zakonik-novy-navrh.pdf, 26. 1. 2012).

³⁵ Např. zákon o umělém přerušení těhotenství předpokládá rozumovou vyspělost u dívek/žen starších 16 let na takové úrovni, že k rozhodnutí o interrupci není nutný souhlas zákonného zástupce, postačí pouze zákonného zástupce informovat (zákon č. 66/1986 Sb., o umělém přerušení těhotenství, § 6 odst. 2).

vztahy mezi rodiči a dětmi tvoří nejvýznamnější část předmětu úpravy rodinného práva“ (Veselá et al., 2005, s. 175). Práva a povinnosti rodičů vůči dětem souhrnně nazvaná pojmem rodičovská zodpovědnost³⁶ mají rodiče s plnou způsobilostí k právním úkonům „jen ve vztahu k nezletilému dítěti ... a ve své podstatě jde o ochranný institut, neboť dítě po dlouhou dobu není schopno samo obstarávat své záležitosti a realizovat své zájmy. ... Nejdůležitějším oprávněním a zároveň povinností rodičů ve vztahu k dítěti je zabezpečení výchovy dítěte v nejširším smyslu slova³⁷“ (Hrušáková et al., 2009, s. 121). V ZOR jsou upravena i práva a povinnosti dítěte ve vztahu k rodičům. Nezletilých dětí se týká povinnost pomáhat rodičům v rámci svých možností a přispívat na úhradu společných nákladů, má-li své vlastní příjmy. Veselá et al. (2005) připomíná povinnost dítěte k rodičům, bez ohledu na zletilost, a sice vyživovací povinnost podle § 87 ZOR. V § 44 ZOR myslí i na situace, kdy je třeba výkon rodičovské zodpovědnosti pozastavit nebo rodičovskou zodpovědnost omezit či zasáhnout nejtvrději do rodičovských práv, a to rozhodnout o jejím zbavení. V takových případech je nutno dítěti ustanovit opatrovníka (§ 83 a 84 ZOR). Je třeba uvědomit si, že ZOR má soukromoprávní povahu a z hlediska zásahu státních orgánů do rodičovských práv a sociálně-právní ochrany nezletilých dětí byla tato právní úprava nedostatečná. Proto bylo uvítáno přijetí *zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí*, v platném znění. Přijetím tohoto zákona došlo tedy k oddělení sociálně-právní ochrany dětí do veřejnoprávní oblasti. (Špeciánová, 2003)

Obsahem sociálně-právní ochrany dítěte je dle Motejla et al. (2007, s. 14) „ochrana práv dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu, ochrana oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění, jako i působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny. ... Sociálně-právní ochrana je rovněž v širším smyslu chápána jako ochrana práva dítěte na život, na rodičovskou péči a život v rodině, práva dítěte na vlastní identitu, svobodu myšlení, svědomí a náboženství, na vzdělání a zaměstnání. Současně zahrnuje ochranu

³⁶ V novém občanském zákoníku se nahrazuje rodičovská zodpovědnost slovem odpovědnost: § 853 říká, že rodičovská odpovědnost zahrnuje povinnosti a práva rodičů, která spočívají v péči o dítě a v jeho ochraně, v udržování osobního styku s dítětem, v zajišťování jeho výchovy a vzdělání, v určení místa jeho bydliště, v jeho zastupování a spravování jeho jmění; vzniká narozením dítěte a zaniká, jakmile dítě nabude plné svéprávnosti. Trvání a rozsah rodičovské odpovědnosti může změnit jen soud (http://www.novyobcanskyzakonik.cz/zakon/_obcansky-zakonik-novy-navrh.pdf, 26. 1. 2012).

³⁷ Hrušáková (2009) vymezuje obsah výchovy jako péči o nezletilé dítě, která kromě zdraví dítěte zahrnuje i péči o jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj, čili všestranný vývoj dítěte.

dítěte před jakýmkoliv tělesným či duševním násilím, zanedbáváním, zneužíváním nebo vykořisťováním.“

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí (dále ZSPOD), v platném znění společně se ZOR jsou stěžejními právními předpisy upravujícími výkon sociálně-právní ochrany dítěte. Ostatní právní předpisy, které se dotýkají oblasti ochrany práv a oprávněných zájmů dítěte, nejsou zákonem o sociálně-právní ochraně dotčeny (Motejl et al., 2007). Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR (dále jen MPSV) informuje, že sociálně-právní ochrana se poskytuje bezplatně všem nezletilým dětem mladším 18 let, pokud zletilosti nenabývaly dříve a v souladu s § 2 ZSPOD mají na takovou ochranu nárok každé dítě bez rozdílu, bez jakékoli diskriminace v souvislosti s pohlavím, náboženským vyznáním, barvou pleti apod., ať již má na území republiky trvalý pobyt, nebo má povolen pobyt v souvislosti s pobytem cizinců na území republiky nebo se i bez povolení na území republiky nachází. (<http://www.mpsv.cz/cs/7242>, 27. 1. 2012)

V § 6 ZSPOD je uveden demonstrativní výčet dětí, na které se sociálně právní ochrana zaměřuje. Za ochranu dětí v případě ohrožení výchovy a vývoje dítěte je odpovědný stát. Na sociálně-právní ochraně dětí se podílejí dle § 4 ZSPOD krajské úřady, obecní úřady, obecní úřady obcí s rozšířenou působností, MPSV a Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí se sídlem v Brně (je-li v případě ohroženého dítěte přítomen mezinárodní prvek). Činnost orgánů sociálně-právní ochrany dětí je velmi významná v systému péče o ohrožené rodiny a děti a je podle práva obligatorní, přinejmenším proto se dle názoru Kapitána (in Jílek et al., 2011) na ně kritika snáší nejčastěji. Přestože činnost sociálních pracovníků je pro oblast ochrany práv dětí v jejich nejlepší zájmu, role sociálních pracovníků není v naší republice dokonale ukotvena. Neexistuje systém centrální podpory forem pomoci. Pracovníci se často pokoušejí překotně vytvořit vlastní metody, jak pracovat s ohroženou rodinou a dítětem. Může se stát, že k určitým postupům nemají kompetence, což je pak dalším důvodem ke kritice. Řadu nedostatků dle Tiskové zprávy MPSV z 15. 12. 2011 odstraní novela ZSPOD, která reaguje zejména na vysoký počet dětí v ústavních zařízeních.³⁸ MPSV ČR se domnívá, že novela díky zajištění

³⁸ „Podle údajů organizace Eurochild je ve státech Evropské unie v tomto typu péče umístěno cca 140 000 dětí. Česká republika se na tomto počtu podílí téměř 8 % (cca 11 000 dětí v kojeneckých ústavech, dětských domovech, diagnostických ústavech, dětských domovech se školou, výchovných ústavech a domovech pro osoby se zdravotním postižením), ačkoliv její podíl na počtu obyvatel EU činí pouhých 2%“ (Tisková zpráva MPSV ČR ze dne 15. 12. 2011

lepších podmínek pro pěstouny, ať již v podobě podpůrných a odlehčovacích služeb pro pěstouny nebo stanovením pevných odměn pěstounům, zvýší zájem o tuto formu náhradní rodinné péče. Institucionální výchova bude nařizována pouze v takových případech, kdy bude vyhodnocena jako nejlepší řešení v zájmu dítěte. Dále novela reaguje na nejednotné postupy práce pracovníků sociálně-právní ochrany dětí a zavádí do systému péče o ohrožené děti standardy kvality a jasná pravidla pro výkon sociálně-právní činnosti. Novela zdůrazňuje roli prevence a včasného řešení problémových situací v rodině.

Pro všechny právní předpisy obsahující ustanovení o ochraně práv dětí je společný jedno hledisko: princip nejlepších zájmů dítěte.

3. Zájem dítěte

Zásada nejlepších zájmů dítěte je označována jako vůdčí princip, jako nejdůležitější kritérium rozhodování o nezletilých dětech. V této kapitole se pokusím nalézt definici zásady a její použití v právních předpisech.

3.1 Definice pojmu zájem dítěte

V souvislosti s právní ochranou dítěte, které jsem věnovala předchozí stránky, je podle Hrušákové (2003, s. 21) nejpodstatnější spojení ochrany dítěte „s klíčovým pojmem, který je východiskem pro jakékoli další úvahy nad právními úpravami dítěte. Tímto pojmem je *blaho dítěte*.“ Hrušáková (2003, s. 21) vysvětluje, že pojem blaho dítěte používají především mezinárodní úmluvy z oblasti ochrany práv dětí. V takovém pojetí je „pojem blaho dítěte pojmem vyšším, nadřazeným, určujícím postup zákonodárce při kodifikaci, zatímco pod pojmem *zájem dítěte* se v úmluvách rozumí spíše jen v aplikační sféře realizace určitého práva v konkrétní záležitosti týkající se dítěte.“

Domnívám se, že pojem *zájem dítěte* je abstraktní stejně tak jako kupř. *dobré mravy*. Jílek et al. (2011) připouští, že obsah zásady nejlepších zájmů dítěte je obtížně vysvětlitelný. I Obrovská (in Jílek et al., 2011) uvádí, že není jednoduché formulovat,

dostupná na http://www.mpsv.cz/files/clanky/11845/TZ_MPSV_Novela_zkvalitni_system_ochrany_deti.pdf, 4. 2. 2012)

v čem zájem dítěte spočívá. Právní normy tento pojem často užívají v různých souvislostech, avšak nikde nevymezují, co je explicitně obsahem pojmu, přičemž z hlediska rozhodování orgánů státu a zejména soudů o dítěti má princip nejlepších zájmů dítěte zásadní význam. „Český ústavní soud se k dané otázce opakovaně vyjadřoval, když vyslovil přednost nejlepšího zájmu dítěte jako nosného principu, kterému by měl být za každých okolností přikládán zásadní význam.“ (Obrovská in Jílek et al., 2011, s. 153). Jak uvádí Jílek et al. (2011, s. 59), „soustava *nejlepší zájmy dítěte* může označovat závazné uvážení soudů, když rozhodují o zaopatření, péči, pomoci či ochraně, jež nejlépe slouží dítěti.“

Novotná, Průšová (2004) připomínají, že zájem dítěte se v různých časových úsecích jeho života může měnit. Definování zájmů dítěte je velmi obtížné, na jedné straně by mělo vycházet z nejnovějších vědeckých výzkumů v různých oblastech (lékařství, psychologie, právo, sociologie atd.), na druhé straně z určitých kulturních a morálních zvyklostí v dané společnosti (představa rodiny, rodičovské role, rozdělení výchovných rolí v rodině atd.). Na zájmy dítěte lze tedy nahlížet z několika úhlů.

Ve Směrnici Úřadu vysokého komisaře pro uprchlíky (UNHRC) pro určování nejlepšího zájmu dítěte, která směřuje zejména k dětem bez doprovodu nebo k dětem odloučeným v souvislosti s azylovým řízením, se na s. 12 uvádí, že „pojem *nejlepší zájem* všeobecně popisuje dobré životní podmínky dítěte. Ty určuje celá řada konkrétních okolností, jako je věk, vyspělost dítěte, přítomnost či absence rodičů, prostředí, v němž dítě žije, a jeho životní zkušenosti.“

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR na svých webových stránkách přináší informaci, že *zájem dítěte* ve smyslu vnitrostátních předpisů je nutné vykládat ve smyslu mezinárodních smluv, protože jiným výkladem by ČR porušovala své mezinárodněprávní závazky, a tím i vlastní Ústavu. Ze znění mezinárodních smluv o právech dítěte nebo obecně lidských právech a základních svobodách, ať již operují pojmem „zájem“ nebo „nejlepší zájem dítěte“, vyplývá, že takovým zájmem je především možnost dítěte za účelem svého plného a harmonického rozvoje osobnosti a schopností vyrůstat v rodinném prostředí a v atmosféře štěstí, lásky a porozumění, a to

přednostně v péči své původní rodiny (<http://www.msmt.cz/socialni-programy/vyklad-pojmu-nejlepsi-zajem-ditete>, 27. 1. 2012).

Národní akční plán k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti na období 2009 až 2011 definuje na s. 5 nejlepší zájem dítěte jako „takový stav, kdy je zachována životní úroveň a podmínky, nezbytné pro jeho zdravý tělesný, duševní, duchovní, mravní a sociální rozvoj a je chráněno právo dítěte na plný a harmonický rozvoj jeho osobnosti a schopností; plnohodnotné dětství a osobní potenciál dítěte je plně vyvinut v rámci rodiny; cizí péče a podpora je dítěti poskytována jen v nezbytně nutné míře.“

3.2 Princip nejlepších zájmů dítěte v předpisech

S principem zohledňování nejlepších zájmů nezletilého dítěte se setkáváme v hojně míře v řadě pramenů mezinárodního práva. V Deklaraci práv dítěte z roku 1959 poslední věta druhé zásady „...vyjadřuje nejlepší zájmy dítěte. Na nejlepší zájmy dítěte mají brát prvořadý zřetel zákonodárné, výkonné a soudní orgány.“³⁹ (Jílek, 2011, s. 36). Zásada sedmá je vztažena k nároku dítěte na vzdělání a výchovu a princip nejlepšího zájmu dítěte označuje za zásadu vůdčí pro ty, kdož odpovídají za výchovu a vedení dítěte. Těmi, kdo tuto odpovědnost nesou jako v první řadě, jsou rodiče dítěte. Jílek et al. (2011, s. 37) konstatuje, že „v osobní souvislosti rozlišuje zásada dvě skupiny adresátů požadavku nejlepších zájmů dítěte. Podle zásady 2 směřuje ke struktuře státních orgánů, kdežto v případě zásady 7 oslovuje nejen rodiče, ale i učitele nebo vychovatele.“ Kornel (2011) hodnotí tuto snahu pouze jako deklaraci bez mechanismů kontroly dodržování stanovených pravidel.

Základním ustanovením upravujícím zájem dítěte je čl. 3 odst. 1 Úmluvy o právech dítěte (dále jen Úmluva), a sice že zájem dítěte musí být předním hlediskem při jakékoli činnosti týkající se dětí, ať už uskutečňované veřejnými nebo soukromými zařízeními sociální péče, správními nebo zákonodárnými orgány. Úmluva nevymezuje, co přesně jsou nejlepší zájmy dítěte, obsah pojmu lze podle Kornela (2011) dovozovat z práv v Úmluvě zakotvených. Za nejdůležitější jsou považována právo na rovné zacházení (čl.

³⁹ Jílek (2011, s. 59) podotýká, že zásadu nejlepších zájmů dítěte (*the best interests of the child*) „od jejích soudcovských i normativních počátků provázejí rozepře o jejím významu, povaze, funkcích i obsahu.“

2), na život (čl. 6), na vyjádření svého názoru a na to, aby tomuto názoru byla věnována náležitá váha odpovídající jeho věku a zralosti (čl. 12), na svobodu myšlení, svědomí, vyznání (čl. 14) a právo znát své rodiče a být jimi vychováván (čl. 7). Zájmy dítěte mají být předním, nikoli ale jediným hlediskem při rozhodování o dětech. Nález Ústavního soudu sp. zn. II ÚS 568/06, kterým se vrátíme do českého práva, k tomuto uvádí, že „v obecné rovině lze souhlasit s tím, že zájem dítěte je předním kritériem při poskytování ochrany rodinnému životu členů rodiny, nicméně při zohledňování tohoto zájmu nelze pomíjet i práva rodičů, resp. zákonných zástupců.“ Kolizi zájmů mezi nezletilým dítětem a jeho rodičem či rodiči, resp. zákonným zástupcem či zástupci a také mezi společnými dětmi těchto rodičů řeší § 37 ZOR, v platném znění, který nařizuje v takových případech ustanovit dítěti opatrovníka. Zpravidla tzv. kolizním opatrovníkem bývá příslušný orgán sociálně-právní ochrany dětí, avšak Hrušáková et al. (2009) nevyklučuje ani možnost, aby opatrovníkem byl soudem ustanoven advokát nebo aby soudem ustanovený opatrovník, a to i orgán sociálně-právní ochrany, udělil plnou moc advokátovi.

Hrušáková (2003) připomíná, že soud nebo jiný příslušný orgán při rozhodování o nezletilých dětech musí zjišťovat, zda rozhodnutí je v zájmu dítěte, jinak by mohlo rozhodnutí znamenat neoprávněný zásah do sféry soukromí. Jako příklad uvádí ustanovení § 45 odst. 1 ZOR, v platném znění, kdy soud může svěřit dítě do výchovy jiného občana, než rodiče vyžaduje-li to zájem dítěte; obdobně § 45a odst. 1 ZOR, v platném znění stanoví, že soud může svěřit dítě do pěstounské péče (dále jen PP) fyzické osobě dítě, vyžaduje-li to zájem dítěte. V zájmu nezletilého lze také podle § 46 ZOR, v platném znění nařídít ústavní výchovu. Zájem dítěte je zohledňován např. při úpravě styku nezletilého dítěte s rodičem příp. s prarodiči a sourozenci po rozvodu manželství rodičů dítěte (§ 27 ZOR, v platném znění). V tomto ustanovení zákon konkrétněji formuluje dílčí zájem, a to spojením *zájmu na výchově*. Zájmem nezletilého dítěte se také řídí soudem uložená výchovná opatření (§ 43 ZOR, v platném znění) a pozastavení či zbavení rodičovské způsobilosti. Podle § 24 ZOR, v platném znění nemůže být rozvedeno manželství s nezletilými dětmi, bylo-li by to v rozporu se zájmem těchto dětí, daným zvláštními důvody. V tomto případě „zjištění zájmu dítěte na zachování manželství může převážit zájem jeho rodičů na rozvodu“ (Hrušáková,

2003, s. 23). A má-li být manželství rozvedeno, soud v souladu se zájmy nezletilých dětí před rozvodem manželství rozhoduje o svěření dítěte do výchovy jednoho z rodičů nebo střídavé výchovy rodičů obou (§ 26 odst. 2 a 4 ZOR, v platném znění). Za povšimnutí stojí podle Kornela (2011) znění § 26 odst. 4 ZOR, v platném znění, kde je uveden demonstrativní výčet složek zájmu dítěte – nalezneme zde některá kritéria týkající se zajištění potřeb dítěte (životní poměry rodičů, hmotné zabezpečení ze strany rodičů) a další okolnosti, které ovšem nelze vztáhnout obecně na zájem dítěte v jakékoli situaci. Základní zákon rodinného práva se tedy zájmům nezletilých dětí věnuje, nicméně neuvádí žádný výčet toho, co v zájmu dítěte je a co už není. Kornel (2011) konstatuje, že ZOR princip nejlepších zájmů dítěte sice reflektuje v řadě ustanovení, avšak činí tak nekoncepčně a často odlišným způsobem.⁴⁰

Z dalších zákonů, kde se objevuje spojení zájem dítěte, uvádí Hrušáková (2003) např. zákon č. 40/1964 Sb., ObčZ, v platném znění, kde v § 705 odst. 3 soud při rozhodování o dalším nájmu bytu manželů po rozvodu vezme zřetel zejména na zájmy nezletilých dětí a stanovisko pronajímatele. Zde se zájem nezletilých dětí staví na roveň stanoviskům pronajímatele. Soud nemůže s poukázáním na zájem dítěte návrh zamítnout, ve svém rozhodnutí zájem dítěte může pouze zohlednit. Budeme-li považovat ohled na potřeby dětí jako jinak formulovaný zájem dětí, pak je třeba zmínit také ustanovení § 149 odst. 3 ObčZ, v platném znění, kdy soud přihlíží k potřebám nezletilých dětí při vypořádávání společného jmění manželů.

Zohlednění zájmů nezletilého dítěte lze vysledovat také v zakotvení institutu předběžného opatření (§ 76a zákona č. 99/1963 Sb., OSŘ, v platném znění), kdy je soudu stanovena povinnost rozhodnout o umístění nezletilého dítěte do vhodného výchovného prostředí v případě, že se ocitlo bez jakékoliv péče nebo je-li jeho život či příznivý vývoj vážně ohrožen nebo narušen. Taktéž lze dovodit, že zákonodárce sledoval zájem nezletilého dítěte možnostmi uložit účastníkovi řízení povinnost platit výživné nebo odevzdat dítě do péče druhému z rodičů nebo tomu, koho určí soud (§ 76 odst. 1 písm. a) a b) OSŘ, v platném znění) nebo možnostmi vykázat toho, kdo se

⁴⁰ Bohužel ani v novém občanském zákoníku není na přesné vymezení termínu zájem dítěte pamatováno. Jak uvádí Kornel (2011), nový předpis znění současného zákona o rodině přejímá (např. § 748 nového občanského zákona o rozvodu manželství v souvislosti s naplňováním zájmu nezletilého dítěte manželů).

dopouští domácího násilí ze společného obydlí a zákazem styku (§ 76b OSŘ, v platném znění) prostřednictvím předběžného opatření. V zájmu dítěte, není-li naplňován kupř. rozsudek o styku rozvedeného rodiče s dítětem, lze využít ustanovení platného OSŘ o výkonu rozhodnutí. Zcela jistě v zájmu dítěte může soud nařídit podle § 279 odst. 2 písm. a) OSŘ, v platném znění, přednostně srážet ze mzdy zaměstnanci soudem stanovené výživné na nezletilé dítě, neboť zájmy nezletilého dítěte mají přednost před všemi ostatními.

Jak bylo výše uvedeno, *zájem dítěte* nebo dokonce *nejlepší zájem dítěte* právní normy často obsahují nebo na něj odkazují, avšak žádný předpis zcela konkrétně obsah pojmu nevynechává. Tak zůstává na rozhodovacích orgánech, aby posoudili individuální situaci konkrétního nezletilého dítěte. Přitom takové rozhodnutí může nezvratně ovlivnit další osud nezletilého dítěte. Jílek et al. (2011, s. 62) doporučuje, aby rozhodnutí vycházelo „z uspokojení základních potřeb dítěte (výživa, bydlení, zdraví), jeho rozvoje, názorů a přání dítěte, totožnosti dítěte, citového spojení, jeho zdraví, bezpečí, ochrany, zaopatření, péče, soudržnosti rodiny, trvalosti domova, vazeb dítěte na kamarády, ze školních vztahů, rizik náhradní péče, kulturního pozadí či náboženské víry. Samotné rozhodnutí pak musí sledovat cíl stabilního a nikoli přechodného řešení, které sleduje skutečně dlouhodobé zájmy dítěte.“ Motejl et al. (2007, s. 14) doplňuje, že „zájem dítěte je třeba posuzovat nejen z hlediska momentální citové orientace dítěte, ale zejména z hlediska jeho dlouhodobého zdravého psychického vývoje.“ Zájmy dítěte se však, jak bylo výše uvedeno, mění. Proto musí být zachována možnost kdykoli požádat příslušné orgány o nové posouzení situace a ve světle nových skutečností také o změnu původního rozhodnutí.

Ke skutečnosti, že zásadu sledující nejlepší zájem nezletilého dítěte musí rozhodující orgán naplnit vždy ad hoc (případ od případu), uvádí Kornel (2011), že toto rozhodování ve věcech nezletilých dětí nemůže být už ze své podstaty založeno na principu matematického vzorce, kam dosadíme proměnné a na základě výsledku s dítětem dále naložíme. Princip nejlepších zájmů dítěte poskytuje možnost individuálního přístupu ke každému dítěti. Stále však jde pouze o princip. Obrovská (in Jílek et al., 2011, s. 157) připomíná, že „vedle zásady nejlepšího zájmu, který je

zohledněn při interpretaci všech dalších práv dítěte, je dalším stěžejním principem ... také participace dítěte při realizaci jeho práv.“ Principy pomáhají právo interpretovat nebo zaplňovat mezery v právu, není však možné založit rozhodování ve všech věcech pouze na principech.

Česká republika je Výborem pro práva dětí OSN kritizována pro nedostatečné plnění Úmluvy o právech dítěte. Nemáme jeden stálý orgán zodpovědný za celostátní koordinaci provádění Úmluvy, nemáme nezávislý orgán pro kontrolu dodržování Úmluvy (bylo nám doporučeno zřídit funkci samostatného ombudsmana pro děti). Výboru se nelíbí ani přetrvávající segregace ve školství a zejména přetrvávající vysoký počet dětí v ústavních zařízeních, který je spojován s nedostatečným počtem pracovníků sociálně-právní ochrany dětí a nedostatečnou preventivní péčí o rodiny ve vztahu k následnému důsledku v podobě odebírání dětí z rodiny⁴¹ a umísťování nikoli do péče širší rodiny (třeba prarodičů) nebo náhradní rodinné péče, ale do péče ústavní (<http://www.blisty.cz/art/58824.html>, 24. 1. 2012).

Připomínky jsou v mnohém pravdivé, ovšem je nutno také vidět snahu České republiky situaci řešit a nezapomínat, že změny takového rozsahu nemohou být ani legislativně ani následně v praxi provedeny ze dne na den. Příkladem snahy je novela ZOSPOD, která by měla platit od poloviny roku 2012. Cílem novely je právě vytvoření zákonných podmínek pro systematickou práci s rodinami, která zajistí setrvání dítěte v rodinném, případně náhradním rodinném prostředí. Systém bude orientován na prevenci ohrožení dítěte a včasná řešení tak, abych k tak závažnému kroku, jako je umísťování dětí mimo biologickou rodinu, nemuselo docházet a náš stát tak odstranil zásadní problém kritizovaný Výborem pro práva dítěte OSN. Mimo jiné novela podporuje profesionalizaci PP, což souvisí s myšlenkou dočasného umístění dítěte mimo vlastní

⁴¹ Problematika důvodů odebírání dětí z rodin je velmi diskutovaná a rozsáhlá. Z důvodu předepsaného rozsahu práce tohoto typu není možný podrobný rozbor, nicméně jako nezbytné cítím alespoň připomenout známý fakt, že ČR sklízí kritiku např. Evropského soudu pro lidská práva za odebírání dětí z rodin z čistě ekonomických důvodů. „Veřejný ochránce práv se často setkává při své činnosti s tím, že děti jsou odebírány z rodiny na základě hygienických nedostatků v bytě nebo neschopnosti rodičů zajistit vlastní bydlení. Tyto způsoby řešení situací ohrožených rodin jsou přitom neadekvátní a jejich důsledky mnohdy katastrofální. Rodiny, které ztrácejí nebo ztratily schopnost plnit své funkce ekonomické, jsou mnohdy schopny nadále plnit funkce citové a vztahové. Odebráním dětí rodina ztrácí motivaci ke zlepšení ekonomických funkcí a její citové funkce se mnohdy rozvolňují (Motejl et al., 2007, s. 56). Nejvyšší soud ČR vydal v zájmu zajištění jednotného rozhodování soudů stanovisko k nařizování ústavní výchovy: „Důvodem pro nařízení ústavní výchovy dítěte nemohou být samy o sobě materiální nedostatky rodiny, zvláště pak její špatné bytové poměry“ (<http://vrcha.webnode.cz/news/pripominky-k-navrhu-stanoviska-cpjn-202-2010-ustavni-vychova-/>, 4. 2. 2012)

rodinu na dobu, než se podmínky v rodině upraví. Co dále považuji za významné z pohledu odebrání dětí z rodin a vysokého počtu dětí v zařízeních ústavního typu, je příznivý posun v přístupu k sanaci ohrožených rodin. Tyto dvě oblasti (sanaci rodin a PP na přechodnou dobu) považuji za jedny z řady možností řešení nepříznivé situace na poli ohrožených rodin a dětí a naplňování principu nejlepších zájmů dítěte v právní ochraně nezletilých dětí, pro které se stáváme terčem kritiky orgánů Evropské unie. Proto následující kapitolu věnuji právě těmto okruhům.

4. Z možností řešení ohrožených dětí

V této kapitole představím, jak jsem avizovala výše, dvě z možných řešení situací v rodině, kdy je dítě určitým způsobem ohroženo ve svém zdravém všestranném vývoji. Mým úmyslem není úplný výčet toho, co společnost v současné době v této oblasti nabízí, ale vybrala jsem způsoby, které jsou pro mne nové, zajímavé a nepochybně sledují princip nejlepších zájmů dítěte.

4. 1 Sanace rodiny

O definici pojmu *sanace rodiny* se pokusil spoluzakladatel Sdružení pro pomoc rizikové mládeži LATA⁴² Matoušek, který uvádí, že se jedná o „postupy podporující fungování rodiny, které jsou opakem postupů vyčleňujících některého člena rodiny kvůli tomu, že někoho ohrožuje, příp. kvůli tomu, že je sám někým z rodiny ohrožen. V současnosti v západních zemích převažuje názor promítající se i do praxe sociální práce, že sanace rodiny by měla být metodou první volby u většiny případů, kdy je sociální služba kontaktována kvůli výskytu domácího násilí. Sanace rodiny má však mnohem širší pole působnosti, na příklad jako postup doplňující léčbu závislosti u dospělých lidí“ (Matoušek, 2003, s. 196).

Z webových stránek MPSV ČR se dozvídáme, že „sanace rodiny je jedním z nástrojů podpory rodičů, kteří péči o své děti zvládají obtížně. Důsledkem těchto obtíží bývá neprospívání dítěte v rodině. Jde o rodiny, které se často dlouhodobě ocitají v situaci

⁴² LATA (Laskavá alternativa trestu pro adolescenty) je pražská nezisková organizace pomáhající ohroženým dětem, mladým lidem a jejich rodinám v Praze a Středočeském kraji. Byla založena roku 1994 a Oldřich Matoušek v ní dosud působí jako supervizor (<http://www.lata.cz/>, 4. 2. 2012).

nejrůznějších starostí – existenční nejistota, strach ze ztráty bydlení, nestabilní a nejisté vztahy v rámci užší i širší rodiny, sociální pozice outsidera na okraji společnosti“ (<http://www.mpsv.cz/cs/5587>, 4. 2. 2012).

Sanaci rodiny se ve stejnojmenné publikaci věnují Bechyňová, Konvičková, které vidí sanaci jako „soubor opatření sociálně-právní ochrany, sociálních služeb a dalších opatření a programů, které jsou poskytovány nebo ukládány převážně rodičům dítěte a dítěti, jehož sociální, biologický a psychologický vývoj je ohrožen. Důsledkem neřešené nebo akutní situace ohrožení dítěte může být jeho umístění mimo rodinu. Základním principem sanace rodiny je podpora dítěte prostřednictvím pomoci jeho rodině“ (Bechyňová, Konvičková, 2011, s. 18). Občanské sdružení Amalthea působící v Pardubickém kraji ve své publikaci Metodika služby sanace rodiny doplňuje, že „výše vymezený soubor opatření není možné realizovat jednorázově, ale jedná se o proces, který je charakteristický určitou nezbytnou délkou a intenzitou trvání jednotlivých opatření“ (<http://www.pardubickykraj.cz/viewDocument.asp?document=18925>, 5. 2. 2012).

Motejl et al. (2007, s. 110) se opírá o základní právní předpisy na úseku práv dětí v ČR – ZOR a ZSPOD, ze kterých „jednoznačně vyplývá, že jedním z prvořadých zájmů dítěte je vyrůstat ve funkční rodině. Zákon o sociálně-právní ochraně dítěte je postaven na koncepci, že hlavním způsobem řešení situace ohroženého dítěte má být ozdravení rodinného prostředí neboli sanace vlastní rodiny dítěte.⁴³“ Sanaci také chápe jako „práci s rodinami děti zanedbávajícími či rodinami sociálně vyloučenými“ (Motejl et al., 2007, s. 67).

Instituce s názvem Poradna pro občanství/Občanská a lidská práva se sídlem v Praze užívá vlastní definici sanace: „Sanace rodiny jsou aktivity směřující k zachování nebo obnovení funkcí rodiny v domácnostech uživatelů (klientů) za pomoci profesionála pomáhající profese. Sanace je chápána spíše jako práce s rodinami děti zanedbávající, či rodinami sociálně vyloučenými“ (<http://rodiceadeti.poradna-prava.cz/co-to-je-sanace-rodin.html>, 5. 2. 2012).

⁴³ Motejl et al. (2007) odkazuje na ustanovení § 1 odst. 1 písm. c) ZSPOD, v platném znění ... *působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny*.

Všechny pohledy vychází ze dvou společných ukazatelů, a sice že v rodině vznikla situace ohrožující zdravý vývoj dítěte, ale je takového rozsahu, že není v zájmech dítěte měnit jeho výchovné prostředí, ale pracovat na změnách právě ve vlastní rodině. „Sanace může pomoci především v rodinách, kde zůstávají zachovány citové vazby, jsou zde dobré vztahy. Je vhodná u rodin, kde dochází k zanedbávání dítěte v menší míře“ (<http://rodiceadeti.poradna-prava.cz/proc-sanace-rodin.html>, 5. 2. 2012).

V každém případě je sanace rodiny součástí mezinárodního kontextu sociálně-právní ochrany dětí, neboť dle Úmluvy o právech dítěte je rodina základní jednotkou společnosti a přirozeným prostředím pro růst a blaho všech členů, zejména pak dětí.

Bechyňová, Konvičková (2011) jmenují situace, kdy je sanace vhodným řešením a kdy naopak je nutné v zájmech dítěte zasáhnout do rodičovských práv a dítě z rodiny odebrat:

- Situace vhodné pro zahájení sanace rodiny:
 - rodiče, kteří sami byli během svého života zanedbáváni a nesou riziko stejného chování k vlastnímu dítěti, nemají podmínky odpovídající potřebám dítěte a v jejich okolí není nikdo, kdo by jim poskytl pomoc;
 - dítě je ve vlastní rodině ohroženo ze zdravotního, psychického a sociálního hlediska a při sociální práci s rodinou nedochází v průběhu alespoň tří měsíců ke zlepšení nebo nastává zhoršení situace;
 - dítě bylo umístěno do zařízení pro výkon ústavní výchovy (dobrovolně nebo na základě rozhodnutí soudu) a sanace má pomáhat vytvořit podmínky pro bezpečný a smysluplný kontakt dítěte s rodinou;
 - dítě se má vrátit ze zařízení pro výkon ústavní výchovy zpět domů a sanace rodiny má pomoci vytvořit podmínky pro podporu a udržitelnost kvalitativních změn v rodině;
 - dítě bylo svěřeno do PP na přechodnou dobu a činnosti v rámci sanace mají pomáhat v udržování kontaktu rodiny a dítěte a zlepšování podmínek v rodině tak, aby byl možný návrat dítěte do vlastní rodiny zpět co nejdříve (zde autorky připomínají nutnost spolupráce s pěstouny).

- Situace, kdy sanace rodiny není vhodným řešením z pohledu dítěte:
 - rodiče se na dítěti dopouštějí zvláště krutého zacházení a není doporučeno ani zachování kontaktu dítěte s rodiči;
 - na základě znaleckých posudků je konstatováno, že rodiče nemají k dítěti citové vazby;
 - u rodičů se vyskytuje závislost na alkoholu či jiných návykových látkách a léčbu odmítají;
 - u rodičů se vyskytuje onemocnění psychiatrické povahy a neprojevují zájem o spolupráci sanačního týmu s lékařem;
 - rodiče jsou částečně zbaveni způsobilosti k právním úkonům a neprojevují zájem o spolupráci sanačního týmu s opatrovníkem.

Z Metodiky služby sanace rodiny vypracované občanským sdružením Amalthea vyplývá, že „v těchto případech, kdy závažnost problému na straně rodičů vylučuje nebo znemožňuje sanaci rodiny, je možné uvažovat o zaměření sanace na širší rodinu (prarodiče, příbuzné), která by mohla převzít péči o dítě namísto rodičů“ (<http://www.pardubickykraj.cz/viewDocument.asp?document=18925>, 5. 2. 2012).

Mezi aktivity v rámci sanace rodiny zařazuje Bechyňová, Konvičková (2011, s. 18) např. „činnosti směřující k odvrácení možnosti odebrání dítěte mimo rodinu, k realizaci kontaktů dítěte s rodinou v průběhu jeho umístění nebo k umožnění jeho bezpečného návratu zpět domů, ... činnosti podporující udržitelnost kvalitativních změn v rodině dítěte po jeho návratu ze zařízení pro výkon ústavní výchovy.“ Sanace si klade za cíl předcházet, zmírňovat nebo eliminovat příčiny ohrožení dítěte a poskytnout pomoc a podporu jak dítěti, tak rodičům dítěte ve smyslu udržení rodiny jako celku. Subjektem podpory v rámci sanace rodiny je rodina jako celek, i přes to však součástí poskytování služby může být i individuální práce s dítětem, která však nemá být jedinou náplní poskytované služby.

Právní oporu sanační činnost nachází zejména v zákonech:

- zákon č. 104/1991 Sb., Úmluva o právech dítěte

- zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod
- zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, v platném znění
- zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění (zejména § 65, sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi)
- zákon č. 64/1964 Sb., o rodině, platném znění
- zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních, v platném znění
- doporučení Výboru ministrů určené členským státům ve věci práv dětí žijících v institucionálních zařízeních (doporučení Rec 2005/5) (<http://www.pardubickykraj.cz/viewDocument.asp?document=18925>, 5. 2. 2012).

Na sanaci rodiny se z mého pohledu podílejí orgány sociálně-právní ochrany (dále OSPOD) dětí v prvních fázích práce s rodinou. Postupují podle již několikrát uvedeného ZSPOD, ze kterého pracovníkům takových orgánů vyplývá „řada pravomocí, jež mohou být pro cílovou skupinu rodin, kterým je sanace určena, brzdou ve spolupráci“ (Bechyňová, Konvičková, 2011, s. 25). V souvislosti se zákonem č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění „vznikají nestátní neziskové organizace, příp. i obecní organizace poskytující sociálně aktivizační služby pro rodiny⁴⁴, které jsou nástrojem sanace rodin (Bechyňová, Konvičková, 2011, s. 32). Pracovníci OSPOD tedy nabízejí svým klientům možnost spolupráce v rámci programu sanace rodiny se specializovanými organizacemi⁴⁵. Specializovaná pracoviště center pro sanaci rodinu (většinou nestátní neziskové organizace jako je Střep, o. s. - české centrum pro sanaci rodin či Amalthea, o. s.; přičemž zastřešující organizací pro projekty v rámci sanace je

⁴⁴ § 65 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění říká, že: Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi jsou terénní, popřípadě ambulantní služby poskytované rodině s dítětem, u kterého je jeho vývoj ohrožen v důsledku dopadů dlouhodobě krizové sociální situace, kterou rodiče nedokáží sami bez pomoci překonat, a u kterého existují další rizika ohrožení jeho vývoje. Služba obsahuje tyto základní činnosti: a) výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti; zprostředkování kontaktu se společenským prostředím; c) sociálně terapeutické činnosti; d) pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí.

⁴⁵ Sanaci může doporučit každý odborník z okruhu ohroženého dítěte – učitel, pediatr, pracovník různých poraden, ... ale je vždy nutné informovat pracovníky OSPOD (Bechyňová, Konvičková, 2011).

Nadace Sirius⁴⁶). se na sanaci rodin podílejí ve značné míře. Základem práce s rodinou je důvěra členů rodiny v pomáhající pracovníky. Protože pracovnice orgánů sociálně-právní ochrany dětí představují pro rodiny úřad, je mnohdy navázání spolupráce obtížné. Naopak k odborníkům center pro sanaci rodin nachází klienti cestu snáze (vyskytují se však i rodiny, které se sanaci brání, nepřipouštějí si potřebu pomoci zvenčí a již obligatorní zásahy pracovníků OSPOD považují za nepřijemnost).

Na sanaci pracuje podle Bechyňové, Konvičkové (2011) multidisciplinární tým složený z pracovníka OSPOD, pracovníka centra pro sanaci rodiny, pracovníka ze zařízení pro výkon ústavní výchovy nebo zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc a dalších odborníků z řad psychologů, učitelů, lékařů, speciálních pedagogů, soudců. V případě, že není dostupné žádné pracoviště centra pro sanaci rodiny, je program sanace obtížněji realizovatelný, avšak není nemožný. Tým pracuje podle předem stanovených pravidel, která jsou součástí sanačního plánu, přičemž pravidla i plán se vytvářejí se souhlasem rodiny, rodiče i děti se na vytváření pravidel i plánu podílejí. Rodina se do programu zapojuje dobrovolně a může sanaci odmítnout nebo účast v programu ukončit.

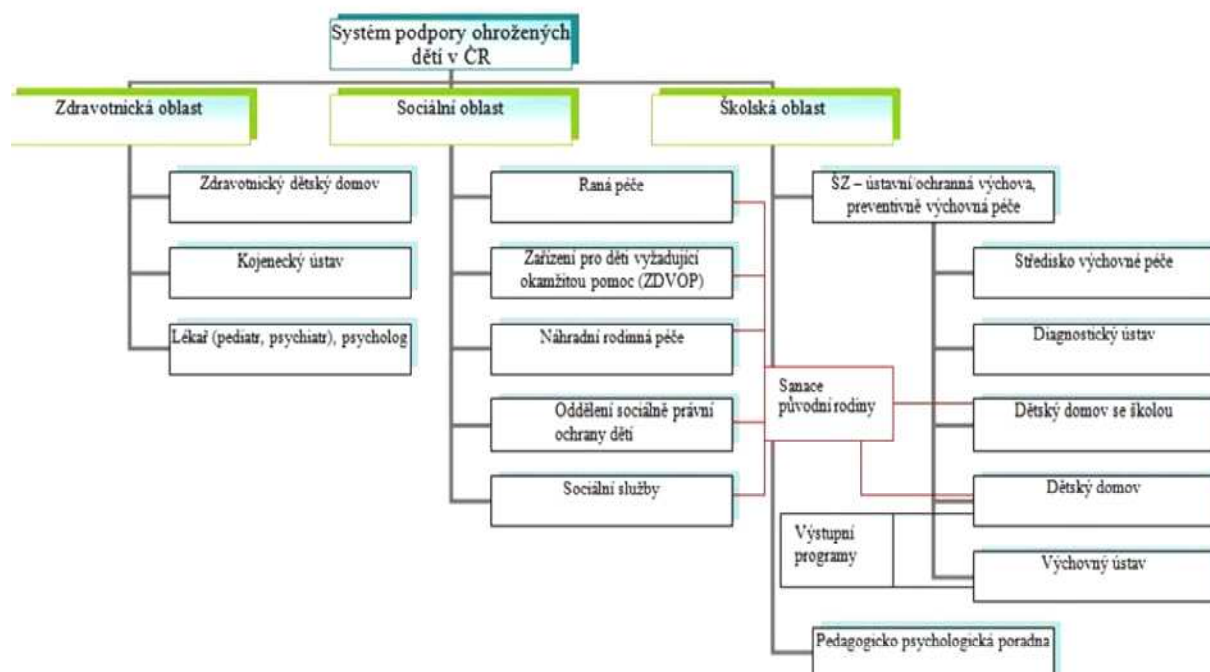
Sanace rodiny zahrnuje dvě oblasti (a související činnosti):

1. formální/organizační oblast týkající se sociálního a praktického zázemí rodiny, kdy se s rodinou pracuje např. na zajištění:
 - matričních dokladů a dokladů totožnosti;
 - dávek státní sociální podpory, příp. dalších dávek;
 - hledání a udržitelnosti zaměstnání;
 - udržitelnosti bydlení, úklidu domácnosti;
 - úprav bytových podmínek pro návrat dětí domů na návštěvu nebo natrvalo;
 - postupného vyrovnávání rozpočtu rodiny;
 - finančních prostředků na obědy dětí, na volnočasové aktivity;

⁴⁶ Účelem Nadace Sirius je všestranně přispívat ke zlepšování a rozvoji kvality života dětí. Svým působením nadace usiluje o rozvoj a uplatňování základních lidských práv a humanitárních zásad a deklaruje svou snahu přispět k lepšímu životu dětí, které neměly v životě štěstí, což vystihuje i motto Nadace Sirius: *Pomáháme dětem, které neměly v životě štěstí* (<http://www.nadacesirius.cz>, 5. 2. 2012).

- splátkových kalendářů s reálnou vizí umořování dluhů;
 - návštěv dětí umístěných mimo rodinu.
2. Obsahová stránka rodičovství – vztah rodičů a dětí, výchovné schopnosti rodičů a možnosti změn. S rodiči se pracuje např. na:
- jejich názoru na současnou situaci dítěte a rodiny;
 - jejich vztahu k dětem v rodině, zda rozumějí správně potřebám dětí;
 - managementu rodiny – kdy je čas pro povinnosti, pro hry, výchovu, odpočinek;
 - systému pochval a trestů;
 - možnostech změn, co mohou udělat pro sebe a pro děti oni sami, co širší rodina, okolí;
 - možnostech nácviku rodičovského chování v konkrétních situacích;
 - vzpomínkách, jaké to bylo u nich, když sami byli dětmi (Bechyňová, Konvičková, 2011).

Místo sanace rodiny v systému péče o ohrožené děti v ČR znázorňuje tento diagram:

Obrázek č. 1: „Systém podpory ohrožených dětí v ČR“
(převzato z http://www.ohrozenedite.cz/index.php?stranka=system_pomoci, 5. 2. 2012)

Hlavním principem sanace rodiny je přiměřenost, je třeba brát ohled na individualitu každého případu⁴⁷. Sanace rodiny není všemocná a nereálná očekávání účastníků programu sanace rodiny mohou být pro průběh sanace zátěží. Těžkosti působí také nerespektování dohodnutých pravidel, nespolupráce týmu. Sanace rodiny je poměrně mladá aktivita v oblasti ochrany práv dítěte a naplňování principu nejlepších zájmů dítěte a ne vždy končí optimálně, čili měřitelným naplněním cílů. Úspěšnost nemusí být 100 %, ale důležité je, „aby se celkově snížila míra zanedbávání dítěte a byla odstraněna rizika, která by neřešena vedla k odebrání dítěte z rodiny“ (Sanace je spolupráce. Metodická doporučení Nadace Sirius, 2011, s. 49).

4.2 Pěstounská péče na přechodnou dobu

V souvislosti se záměrem MPSV ČR zrušit do konce roku 2013 kojenecké ústavy, kam se v rámci dlouhodobé praxe umísťují děti do 3 let věku do náhradní ústavní péče, se do popředí dostala otázka významu PP. Ta je součástí systému náhradní rodinné péče o děti, které nemohou z různých důvodů zůstat ve své biologické rodině, ale určité důvody (např. právní, zdravotní nebo vyšší věk dítěte ve spojení s příslušností k jinému etniku) jsou překážkou k osvojení. Pěstoun má právo dítě zastupovat a spravovat jeho záležitosti jen v běžných věcech. V mimořádných záležitostech je nutný souhlas zákonného zástupce nebo schválení soudem (např. vydání cestovního pasu, volba typu školy, kterou bude navštěvovat a další). PP je zprostředkována státem⁴⁸, čímž zákonodárce sleduje určitou záruku, že bude v souladu s nejlepšími zájmy dítěte. Hrušáková et al. (2009, s. 193) připomíná, že „zájem dítěte na svěření do pěstounské péče je klíčovým předpokladem pro uplatnění této formy náhradní péče.“ Je-li to v zájmu dítěte, zůstává zachována i možnost styku dítěte s rodiči případně s širší rodinou. Tento fakt, který činí v mnoha pěstounských rodinách v praxi problémy, musí pěstouni v plné míře respektovat.

⁴⁷ Odborníci doporučují v rámci sanace rodiny uskutečnit tzv. případovou konferenci - plánované a koordinované setkání odborníků, kteří pracují, pracovali nebo budou pracovat s ohroženým dítětem a rodinou. Může se uskutečňovat i průběžně v rámci sanace rodiny a obvykle se koná závěrečná případová konference. Účelem je vytvoření individuálního plánu práce s rodinou a vyhodnocení průběhu a výsledků práce (Sanace je spolupráce. Metodická doporučení. Nadace Sirius, 2011. Dostupné např. na <http://www.nadacesirius.cz/soubory/ke-stazeni/Strep-sanace-je-spoluprace-metodicka-doporuceni.pdf>, 11. 11. 2011).

⁴⁸ „Vyjma situace, kdy je budoucí pěstoun osobou dítěti příbuznou anebo osobou blízkou dítěti nebo jeho rodině“ (Hrušáková et. al., 2009, s. 190)

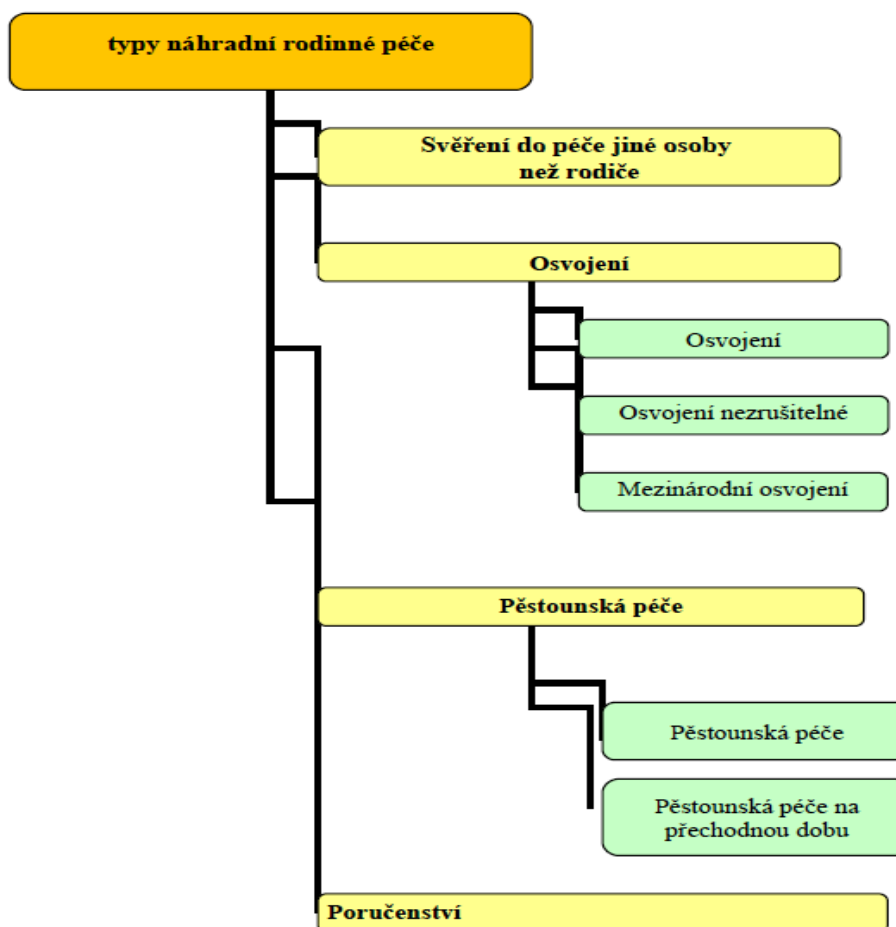
Pěstounskou péči lze dělit na:

- individuální, kterou může vykonávat osamělá osoba, osoba vdaná či ženatá, manželé;
- kolektivní (skupinovou) - typicky v SOS vesničkách;
- příbuzenskou, vykonávanou prarodiči nebo jinými příbuznými;
- vykonávanou „cizí“ osobou;
- podle délky trvání: krátkodobou, střednědobou, dlouhodobou a přechodnou ve smyslu § 45a odst. 2 ZOR (Hrušáková et al., 2009).

Individuální PP je upravena v § 45a - 45d ZOR, kolektivní PP pak v § 44 – 47 ZSPOD. Hmotné zabezpečení pěstounů se řídí zákonem č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře. Odměna pěstouna v kolektivní PP je dle § 46 ZSPOD posuzována jako plat. Proces zprostředkování PP je upraven v § 19a až 27 ZSPOD. Je v kompetenci krajských úřadů. O PP po splnění všech zákonných podmínek rozhoduje soud v souladu s OSŘ. V souvislosti s novelou ZSPOD zákonem č. 134/2006 Sb. účinným ode dne 1. 6. 2006 byl do ZOR začleněn nový institut – PP na přechodnou dobu. Podmínky výkonu takové PP upravuje § 27a ZSPOD, v platném znění. Zvláštností oproti PP jakou známe, je předpokládaná krátkodobost péče a speciální příprava pěstounů, která má být ve větším rozsahu a s odlišným zaměřením.

Osoba pěstouna musí dle Hrušákové et al. (2009) splňovat jak základní předpoklady obecné (bezúhonnost, plná způsobilost k právním úkonům), tak požadavky v souvislosti se zařazením do evidence žadatelů o PP na přechodnou dobu a zejména si musí být vědomi faktu, že tento typ náhradní rodinné péče je překlenovací, krátkodobý, účelem není saturace rodičovské potřeby, ale jde pouze o službu dítěti. Hrušáková et al. (2009, s. 197) vysvětluje, že „úkolem pěstouna na přechodnou dobu není zajištění stabilního výchovného prostředí pro dítě ani navázání takového poměru, jaký je mezi rodiči a dětmi.“

Postavení PP na přechodnou dobu v systému náhradní rodinné péče v ČR znázorňuje následující přehled:

Obrázek č. 2: „Typy náhradní rodinné péče“ (převzato z Průvodce náhradní rodinnou péčí, Středisko NRP, 2009, s. 5)

Zavedením institutu PP na přechodnou dobu zareagovaly zákonodárné orgány na požadavky odborníků vyzdvihující význam osobní péče o dítě ve srovnání s péčí kolektivní, byť vykonávanou za nejlepších možných podmínek a s nejlepším přesvědčením. Osobní péče o dítě, zejména záhy po jeho narození, je určující pro další všestranný vývoj jedince. Zákon dle Hrušákové et al. (2009) sice nevylučuje, aby byl tento typ PP vykonáván v zařízeních pro výkon PP (§ 44 ZSPOD, v platném znění), avšak osoba pěstouna je zde klíčová – musí mj. splňovat zákonem stanovené požadavky ve smyslu zařazení do evidence uchazečů o PP na přechodnou dobu, čili absolvovat k tomu určený druh povinné přípravy pěstounů.

Novela ZSPOD přinese do oblasti PP změny: pěstoun bude uzavírat dohodu o výkonu PP s obcí, krajem nebo pověřenou osobou (například neziskovou organizací), k dávám, které pěstounům náležejí nyní⁴⁹, přibude nově dávka při odchodu dítěte z PP a odstraní problém s odměnou pěstouna, která by nově měla náležet pěstounovi po celou dobu, kdy bude zařazen v evidenci pěstounů na přechodnou dobu. Nové zákonné podmínky snad přispějí k většímu zájmu o tuto službu dětem.

Do PP na přechodnou dobu soud svěřuje na návrh OSPOD děti v těchto situacích:

- rodič přechodně nemůže z náhlých závažných důvodů o dítě osobně pečovat (např. z důvodu hospitalizace);
- rodiči plyne lhůta šesti týdnů po narození dítěte (po uplynutí lhůty může dát rodič souhlas s osvojením dítěte dle § 68a ZOR, v platném znění);
- soud bude posuzovat otázku kvalifikovaného nezájmu rodičů o dítě po dobu nejméně šesti měsíců nebo tzv. žádného zájmu po dobu nejméně dvou měsíců po narození dítěte dle § 68 odst. 1 písm. a) a b) ZOR, v platném znění (Hrušáková et al., 2009).

MPSV ČR ve svém materiálu k PP na přechodnou dobu upozorňuje na důležitý aspekt, a sice že soud je povinen každé tři měsíce přezkoumávat, zda důvody pro umístění dítěte do tohoto typu náhradní rodinné péče stále trvají. Pokud soud na základě zpráv od příslušného OSPOD zjistí, že dítě může být v osobní péči svých rodičů, svým rozhodnutím PP na přechodnou dobu zruší, neboť důvody, pro které bylo o takové péči rozhodnuto, pominuly a PP na přechodnou dobu svůj účel splnila. Zrušení PP na přechodnou dobu probíhá na základě soudního rozhodnutí i tehdy, jsou-li k tomu dány vážné důvody nebo na návrh samotných pěstounů (http://www.mpsv.cz/files/clanky/7296/Pestounska_pece_na_prechodnou_dobu.pdf, 5. 2. 2012). „Pokud soud dospěje k závěru, že návrat dítěte k rodičům není reálný, rozhodne o stabilnější formě náhradní

⁴⁹ Za současné právní úpravy má pěstoun nárok na příspěvek na úhradu potřeb dítěte, odměnu pěstouna, příspěvek při převzetí dítěte, příspěvek na zakoupení motorového vozidla (§ 36 zákona č. 117/1995 Sb. o státní sociální podpoře, v platném znění). Vedle dávek pěstounské péče náleží dítěti a pěstounovi také další dávky státní sociální podpory, například příspěvek na dítě, rodičovský příspěvek a další vyjma sociálního příplatku.

rodinné výchovy tak, aby to bylo v nejlepším zájmu dítěte“ (Hrušáková et al., 2009, s. 200).

Speciálním druhem PP na přechodnou dobu je tzv. raná PP, která je zaměřena na osobní péči výhradně o několikadenní novorozence od okamžiku propuštění z porodnice. Smyslem je zajistit miminkům, která současná praxe umísťuje do kojeneckých ústavů, přijatelnější formu náhradní rodinné péče. Cílem rané PP je osobně a v rodinném prostředí pečovat o novorozence po dobu, po kterou není možné jeho umístění do jeho původní, osvojitelské či jiné trvalé rodiny. Důležitou úlohou pěstounů je podpora převzetí dítěte do trvalé rodiny (www.rpp.cz, 6. 2. 2012).

Myšlenku rané PP do praxe převedli manželé Hláskovi, kteří předložili v říjnu 2008 Krajskému úřadu Středočeského kraje projekt s názvem *Narodit se do rodiny*. „Cílem projektu je zajistit co nejdříve po narození dítětem, o něž se jejich biologičtí rodiče nemohou či nechtějí starat, právo vyrůstat v rodinném prostředí a tím co nejvíce minimalizovat dopad veškerých zatěžujících faktorů svázaných s náročným průběhem prenatálního vývoje a eliminovat negativní vlivy neoddiskutovatelně spojené s pobytem v ústavním zařízení“ (www.rpp.cz, 6. 2. 2012).

Manželé Hláskovi vycházejí ze zavedené praxe, že novorozenci, kteří z nějakých důvodů nemohou odejít z porodnice se svou matkou, jsou automaticky umísťováni do kojeneckých ústavů. Protože doba pokročila a dnes už se všeobecně ví, jak důležité jsou pro dítě první tři měsíce po narození z hlediska schopnosti utvářet si v budoucnu pevné citové vazby. Pokud dítěti chybí osobní péče (zejména v prvních týdnech života), nenaučí se vazby vytvářet a vzniká tak poškození, které se jen obtížně překonává. Cílem rané PP je podle manželů Hláskových, aby tuto důležitou dobu nemuselo dítě trávit v ústavu, ale bylo ve skutečné rodině (Děti a my, č. 10/2011).

PP na přechodnou dobu je pro společnost stále novou věcí, ačkoli možnost využívat tento institut náhradní rodinné péče existuje již několik let. Občanské sdružení NATAMA – Institut náhradní rodinné péče je nestátní neziskovou organizací působící na poli náhradní péče o děti již několik let a patří mezi zastánce a propagátory tohoto typu náhradní rodinné péče. Naopak brněnská organizace Sdružení pěstounských rodin

a její pracovnice PhDr. Alena Michalová mi při osobní návštěvě v létě 2011 sdělila svůj spíše skeptický názor ovlivněný realitou. K PP na přechodnou dobu se vyjadřuje kladně ve smyslu rodinné péče versus ústavní péče, u dětí nevzniká psychická, citová deprivace, ovšem jako negativní, byť zatím nejsou v Brně k dispozici žádné osobní zkušenosti, vidí problematiku citových vazeb mezi pěstouny a dětmi a zaškolování pěstounů a zvládnutí nároků na ně vůbec. Vzhledem k tomu, že pěstouni na přechodnou dobu by se měli starat vždy jen o jedno dítě, neřeší se otázka sourozenců. Líbí se jí myšlenka, kterou realizují na Slovensku, kdy se pěstouny stávají zaměstnanci rušených ústavních zařízení. Myslí si, že pěstounů jako takových je nedostatek a nelze očekávat, že zavedením nového typu PP bude vyřešen problém rušení kojeneckých ústavů. Nicméně jako dobrou myšlenku vidí PP na přechodnou dobu vyloženě u novorozeneckých dětí. Chtěla by také, aby zákon zcela vyjasnil situaci, kdy by se pěstouni na přechodnou dobu domáhali ponechání dítěte a převedení do běžné PP a zejména osvojení, budou-li u dítěte vyřešeny právní podmínky, za čímž vidí obcházení tzv. čekací doby, kterou musejí uchazeči o osvojení absolvovat.⁵⁰

PP na přechodnou dobu je v systému náhradní rodinné péče novinkou a její existence je určitě dobrým krokem v této oblasti. Hodnotit klady a zápory však ještě nelze, neboť praktické využití je zatím na začátku, nemáme materiál ke komparaci. Tato forma PP si své místo teprve hledá.

5. Naplňování principu nejlepšího zájmu dítěte v praxi

V rámci empirické části diplomové práce jsem si dala za cíl zjistit a srovnat, jak různé OSPOD v okolí pracují s ohroženými rodinami, jak chápou naplňování principu nejlepších zájmů dítěte a zda a jak využívají program sanace rodiny. V neposlední řadě jsem se chtěla dozvědět názor odborníků na profesionalizaci PP. Domnívám se, že práci sociálních pracovníků lze nade vše pochybnost označit za odbornou, neboť vyžaduje znalosti na vysoké úrovni z mnoha oblastí, např. práva, psychologie, pedagogiky. Ve své práci spolupracuje se soudy, školami, lékaři, policií a dalšími odborníky, musí se

⁵⁰ K tomu Hrušáková et al. (2009, s. 198) uvádí, že „pěstounskou péčí na přechodnou dobu je třeba důrazně odlišovat od předpěstounské péče podle § 45b odst. 2 ZOR, jejímž účelem je navázání bližší vazby mezi zájemcem o pěstounskou péči a dítětem. Pěstounská péče na přechodnou dobu nesmí být zaměňována s předadopční péčí ve smyslu § 69 ZOR a tím zneužita.“

tedy orientovat ve všech souvislostech. Práce vyžaduje umění komunikovat, naslouchat, rychle se rozhodovat. Kvalita práce je spojena s pečlivostí, soustředěností, znalostmi a zkušenostmi, neboť chybné úkony mohou mít fatální důsledky. Vnímám proto požadavek na odborné vysokoškolské vzdělání sociálních pracovníků jako oprávněný a podporuji i nutnost celoživotního vzdělávání v souvislosti s neustálými změnami ve společnosti.

Při získávání informací o pěstounské péči na přechodnou dobu ve Sdružení pěstounských rodin v Brně mne zaujala nabídka psycholožky organizace PhDr. Michalové uskutečnit rozhovor se samotnými pěstouny na přechodnou dobu specializujícími se na ranou pěstounskou péči. Využila jsem získaný kontakt a dohodla se s pěstouny na termínu rozhovoru.

Rozhovor je dle Gavory (2000, s. 111) „velmi dobrým explorativním nástrojem ... na zmapování problematiky, se kterou výzkumník dosud neměl zkušenosti.“ Prostřednictvím této metody výzkumník zachytí nejen fakta, ale může i hlouběji proniknout do motivů a postojů respondentů. Díky možnosti osobně vysledovat vnější reakce respondentů lze pohotově přizpůsobit další průběh rozhovoru. Rozhovoru dává výzkumník podle Gavory (2000, s. 100) přednost před jinými metodami, např. dotazníkem, když hledá „bezprostřední, osobní nebo důvěrné odpovědi.“ Tato metoda je náročnější než kupř. dotazník zejména z časového hlediska. Jeho průběh a výsledek je ovlivněn i prostředím, ve kterém probíhá.

Gavora (2000) rozlišuje tři druhy rozhovoru – strukturovaný, kdy otázky a možnosti odpovědí jsou pevně stanovené; nestrukturovaný, který umožňuje neprostou volnost odpovědí a polostrukturovaný, čili kompromis mezi základními druhy. Výzkumník sleduje stanovený cíl rozhovoru, ale přizpůsobuje se aktuální situaci a využívá možnost pokládat otázky nové nebo pozměněné a žádat objasnění nebo vysvětlení. V rozhovoru se používají otázky uzavřené, polouzavřené a otevřené, přičemž se v souvislosti s volností a pružností rozhovoru preferují otázky otevřené před uzavřenými.

Během října 2011 jsem telefonicky oslovila OSPOD úřadů v Blansku, Vyškově, Zlíně, Kroměříži, Jihlavě a Krajský úřad JMK v Brně se žádostí o poskytnutí rozhovoru na

téma práce s ohroženou rodinou v zájmu nezletilého dítěte. Otázky s vysvětlením jsem pro představu zaslala předem mailem na adresy vedoucích příslušných oddělení. Bohužel jsem se ve všech případech setkala s negativní reakcí. Nezájem o spolupráci byl vesměs odůvodněn nadměrnou vyčerpávaností sociálních pracovníků. V úředních hodinách jsou k dispozici klientům a mimo úřední hodiny musí zpracovat vlastní pracovní úkoly nebo vykonávat úkoly mimo pracoviště. Z Blanska se mi dostalo jednoznačného odmítnutí ve větě: „Nemáme zájem. Přečtěte si naše webové stránky.“

S nečekaným problémem mi pomohly tři spolužačky ve škole, které samy pracují na OSPOD jiných úřadů nebo mi zprostředkovaly schůzku se svými kolegyněmi na tomto úseku. Díky tomu jsem mohla alespoň zčásti naplnit vytyčený cíl – srovnat praktický přístup k problematice, kterou jsem rozebrala v teoretické části práce. Rozhovory proběhly v průběhu listopadu 2011 až ledna 2012 buď v neformálním prostředí kavárny, nebo na pracovišti sociálních pracovníků (výhoda neformálního prostředí a dostatečného časového prostoru byla na výsledku znát), přičemž otázky jsem zaslala prostřednictvím e-mailů předem. Zvolila jsem strukturovaný rozhovor s pevně stanovenými otázkami. K záznamu jsem použila se souhlasem dotazovaných diktafon.

Nyní uvádím přepis rozhovorů poskytnutých sociálními pracovníky:

5.1 Rozhovory se sociálními pracovníky

Sociální pracovníce č. 1

Městský úřad Svitavy, OSPOD

V oboru pracuje 15 let.

1. Jak můžete z pohledu praktika charakterizovat ohroženou rodinu?

Podle mě se na ohroženou rodinu se můžeme dívat z více pohledů. V zásadě takto můžeme označit rodinu, která neplní některou ze základních funkcí, kde dochází k narušení dobrého vývoje dítěte a k neuspokojování jeho základních potřeb. Mohou to být např. neúplné rodiny (z důvodu rozvodu rodičů, úmrtí jednoho nebo obou rodičů), rodiny sociálně znevýhodněné (např. nezaměstnaností, pro etnický původ), rodiny azylantů a uprchlíků, rodiny ohrožené sociálně patologickými jevy (např. zneužívání návykových látek, kriminalita, prostituce, týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte).

Právě rodina je z mého pohledu primární skupinou, která bezprostředně ovlivňuje, jaký z dítěte vyroste člověk (jestli bude pro společnost přínosem). Často slyšíme, že je lepší rodina špatná, než žádná. To teď právě souvisí s diskusemi na téma zrušení kojeneckých ústavů a dětských domovů, kdy se razí teorie, že je nutné pracovat s původní biologickou rodinou tak intenzivně, aby se dítě z ústavní výchovy do této rodiny mohlo vrátit. Takto jde určitě pracovat s rodinou, která se chce o své dítě postarat, ale neumí to. Co ale s takovými rodiči, kteří se prostě o své potomky starat nechtějí anebo skutečně nemohou (např. mentálně retardovaní, psychicky nemocní)? Pokud toto řešení selže, potom lze vlastně dítě dát do pěstounské rodiny. Argumentuje se tím, že v zahraničí tento systém funguje. Ovšem, já osobně teď nevím, kde je pravda.

Je pravdou, že s některými rodinami je možné na problémech pracovat, rodina se stabilizuje a je pak později schopná zvládat situaci sama. Tady vidím velký prostor pro občanská sdružení. Určitě bych přivítala další formy pomoci rodinám v oblasti sociálního a azylového bydlení zaměřené na celé rodiny, kterých je stabilně nedostatek. Problémy taky působí dnešní fenomén, kterým je zadlužování rodin. Pokud se rodina dostane do této pasti, je hodně složité se z ní vymotat. Navíc většinou rodiče podcení situaci a z obavy, aby jejich děti neskončily s nařízenou ústavní výchovou v ústavním zařízení, řešení tohoto problému neustále odsouvají. S názorem, že není správné umisťovat děti do ústavní výchovy pouze z ekonomických důvodů, se naprosto ztotožňuji. Žádné z „našich“ dětí, které jsou na základě rozhodnutí soudu umístěné v ústavní výchově, nebylo umístěno pouze z ekonomických důvodů, vždy jde o kumulaci problémů.

2. Jakým způsobem, od koho se OSPOD o rodině, kde je všestranný vývoj nezletilého dítěte ohrožen, dozvídá?

U nás byl zaveden systém SVI, to je systém včasné intervence. Funguje na základě elektronického propojení mezi Policií ČR, Městskou policií, školskými a zdravotnickými zařízeními, Okresním státním zastupitelstvím, Okresním soudem, některými občanskými organizacemi a OSPOD. Údaje o klientovi se přenáší od těchto subjektů elektronickou formou hlášenek do evidence OSPOD. Od tohoto okamžiku je klient veden v databázi OSPOD. A OSPOD bezprostředně po přijetí hlášení začíná pracovat s klientem a jeho rodinou.

Dalším zdrojem informací je naše vlastní vyhledávací činnost, oznámení od členů rodiny, samotných rodičů dítěte – to je v rámci rozvodové a porozvodové situace, pak sousedů nebo jiných občanů, kteří si často přejí zůstat v anonymitě. Anonymní oznámení vždy prověřujeme, i když se často nepotvrdí. Problém někdy bývá u neziskových organizací, které mají samozřejmě ze zákona oznamovací povinnost v případech ohrožení dítěte např. týráním a zneužíváním. V minulosti jsem se skutečně setkala s tím, že svoji povinnost nesplnily a odkazovaly se na ochranu osobních údajů klienta a na mlčenlivost, kterou mají ve vztahu ke klientovi.

3. Jak s takovou rodinou pracujete, jak naplňujete princip nejlepších zájmů dítěte?

Na začátek musím říct, že všechny úkony, které děláme na pracovišti, jsou v zájmu toho kterého dítěte. Zájem dítěte stojí nade vším. Každý případ je individuální. Základní principy práce jsou uvedeny v zákoně o sociálně-právní ochraně dětí. Formuláře, se kterými se pracuje, jsou uvedeny v instrukci o vedení spisové dokumentace – tato je závazná. Pokud můžu mluvit o svém pracovišti, tak sociální pracovníce jsou vzdělané v oboru a mají zkušenosti. Obsah jednotlivých záznamů je individuální a je na zvážení každé pracovníce, co zaznamená – obecně platí, že má být zaznamenáno přehledně vše důležité tak, aby bylo jasné, jaký problém, kdy a kdo s dítětem nebo rodinou řešil, jaké použil nástroje – tím myslím např. přesvědčování, nabídka spolupráce odborníka, např. psychologa, zprostředkování kontaktu s dalšími úřady, např. se školami, zajištění ubytování.

Po získání prvotní informace sociální pracovníce vyhodnotí situaci dítěte, čili jaká je míra závažnosti, nutnosti okamžitého řešení a podle toho zvolí další postup. Když není dítě bezprostředně ohroženo na životě nebo zdraví, přizve další odborníky, předá kontakty, různě motivuje a aktivizuje členy rodiny tak, aby se podíleli v co největší možné míře na řešení situace sami. Často oslovuje členy širší rodiny, aby se také zapojily do řešení problému. Jestli ale situace dítěte vyžaduje řešení okamžité, je nutné učinit okamžité kroky k ochraně dítěte – podat návrh na vydání předběžného opatření a svěření dítěte do péče jiné fyzické osoby či ústavního zařízení. Postupy jsou nepsané, na našem pracovišti ale běžně probíhá intervize. Metodické pokyny vydávané MPSV jsou veřejně přístupné na stránkách ministerstva.

4. Jaký je váš názor na sanaci rodiny? Jaké metody používáte. Jaká je vaše osobní zkušenost s tím, že se rodinu podaří sanovat natolik, že dítě nemusí být odebráno do náhradní rodinné nebo ústavní péče anebo se z jiné péče do původní rodiny navrácí?

Sanaci ohrožených rodin v našem správním obvodu zajišťují dvě občanská sdružení. To první má 3 rodiny, u poslední ale prozatím proběhla jen první schůzka. Druhé má jednu rodinu, té jsme ihned na počátku poskytování služby doporučili. O dalších dvou rodinách nás informovala pracovnice sdružení, sanace v další rodině byla zjištěna prováděným šetřením. To je celkem sedm rodin. O více rodinách nemáme žádné informace.

Spolupráce s jedním občanským sdružením je na velmi dobré úrovni, daří se nám pracovat společně v zájmu rodiny. Kladně hodnotím vzájemnou komunikaci. Pracovník určený pro náš obvod odvádí svoji práci dobře a klienti jsou spokojeni. Dochází k ústní výměně informací, společným návštěvám rodin, zařízení a spolupráci při řešení nastalých problémů. Ze strany klientů je spolupráce také hodnocena velmi kladně. Určený pracovník dojíždí do rodiny pravidelně, zajímá se o všechny členy rodiny. V případě potřeby zprostředkuje další potřebné služby, doprovází a jedná se školou apod. Žádné negativní ohlasy nám nebyly sděleny.

Z našeho pohledu se naopak nedaří navázat pravidelný kontakt s druhým občanským sdružením. Spolupráce s pracovníci nebyla od počátku příliš dobrá, nyní se situace mírně zlepšila. U některých rodin dochází k předávání informací, není to ale u všech klientů. Pokud jsme chtěli doporučit některé rodiny do programu sanace, bylo nám sděleno, že si sdružení bude své klienty vyhledávat samo. Na naši ústní žádost nám nebyly informace o konkrétní rodině sděleny s tím, že pracovnice není oprávněna skutečnosti o klientech sdělovat. Spolupráce s druhým o. s. je spíše sporadická. O poskytování služby v některých rodinách nemáme žádné informace. Pracovnice nás kontaktovala pouze v případě řešení problémů v jedné rodině, kdy jsme společně hledali možné způsoby řešení. U další rodiny se na nás pracovnice obrátila až v případě, kdy si sama nevěděla s danou problematikou rady. Ze strany klientů máme konkrétní vazby pouze od dvou klientek druhého o. s. Jedna hodnotí spolupráci jako dobrou, je spokojená s poskytovanými službami. Ke spolupráci nemá žádné výhrady. Vzhledem

k tomu, že je služba poskytována zatím po krátkou dobu, není klientka schopna zhodnotit dosažení stanoveného cíle. Druhá z klientek prezentuje při každém jednání jiný názor, převažuje ale ten kritický. Se spoluprací není spokojená. Vadí jí, že musí pracovníci o všechno žádat. Sama se na nic nezeptá, nic nenabídne. Také k dětem nemá příliš dobrý vztah. Dalo by se říci, že si jich nevšímá. Jindy ale hodnotí spolupráci jako dobrou. V minulém měsíci matka požadovala změnu četnosti návštěv. Pracovnice dojíždí do rodiny jednou za čtrnáct dní.

Frekvence a délka návštěv záleží na individuálních potřebách každé rodiny. Většinou se jedná o návštěvy jednou za týden až čtrnáct dní dle předchozí dohody s rodiči. U jednoho občanského sdružení víme, že bývá délka v rozsahu jedné až dvou hodin. Od klientů druhého o. s. zase víme, že pracovnice v rodině pobývá i kratší dobu, vždy dle potřeb a zájmu klientů.

Mezi hlavní činnosti prvního o. s. patří práce multidisciplinárního týmu, péče o dítě (hygiena, zdraví, výživa, rozvoj), řešení finanční situace a hospodaření rodiny, nácvik schopností a dovedností, vzdělávací a sociálně-terapeutické činnosti, videotrénink interakcí, poradenství a také doprovázení. Druhé o. s. se zaměřuje na péči o dítě, řešení finanční situace rodiny, poradenství, nácvik schopností a dovedností, doprovázení.

Odebrání dětí ze sanovaných rodin zatím nebylo nutné. Naše poslední zkušenost při jednání ohledně jedné rodiny byla taková, že při zmínce o tom, že v případě nutnosti bude nad dětmi nařízena ústavní výchova, neboť matka opakovaně selhává, a to i přes naši pomoc, bude občanské sdružení u soudu zastupovat matku proti nám, neboť dle jejich hlediska toto není v zájmu dětí. Samotné sdružení však pro rodinu rozhodně neudělalo více než náš odbor, ale právě naopak.

Sanace rodin by podle mě měla být skutečně pojímána jako úzká spolupráce různých subjektů, kde je postavení OSPOD velmi významné. Rozhodně ale iniciativu takových sdružení nevnímáme negativně a jako konkurenční.

O sanaci v rodinách s dětmi v ústavní výchově nemáme od těchto o. s. žádné informace. Vzhledem k tomu, že OSPOD s rodinami, kde je u dětí nařízena ústavní výchova musí pracovat, protože mu to ukládá zákon, předpokládáme, že by nám rodiče tuto informaci sdělili. Z tohoto důvodu nemáme žádnou zkušenost s tím, že by sanace zajišťovaná

sduženými přispěla k tomu, že u dítěte byla zrušena ústavní výchova a dítě se vrátilo zpět do rodiny.

5. Jaký je váš názor na PP coby profesi? Setkáváte se se zrušením PP, pokud ano, tak z jakých důvodů (nemyslí se PP na přechodnou dobu)?

Myšlenka dobrá, ale její realizace nebude jednoduchá. Aby pěstouni byli schopni o dítě pečovat nejen po stránce materiální, ale i citové s tím, že je u nich dočasně, je nutný jejich velice pečlivý výběr a příprava. O PP není v řadách občanů nijak velký zájem, pokud se občané zajímají, přejí si ve většině případů, aby dítě bylo bezproblémové a bez kontaktu s biologickou rodinou. Zatím, pokud je mi známo, jsou v ČR jen dva pěstounské páry, které mají zkušenost s PP na přechodnou dobu.

Když pomínu nedostatek připravených pěstounů, tak další skutečností je, že do ústavní péče jsou často umísťovány děti se zdravotními problémy, o které se jejich rodiny nechtějí nebo ani neumějí postarat. Zrušení ústavů mi osobně proto připadá jako nevhodné – vždy tu budou děti, které budou potřebovat specializovanou zdravotní péči (odborné zdravotní úkony, přístroje), kterou není možné v podmínkách rodiny poskytnout.

Má dojít ke zvýšení odměny pěstounů. To může vést v některých případech k tomu, že převzetí dítěte do péče bude motivováno právě finanční odměnou (můžeme se s tím setkat už dnes a ani příprava takový motiv nemusí odhalit). Na rozdíl od osvojení je možné dítě „vrátit“. Z praxe vidím, že rušení PP bývá nejčastěji v souvislosti s výchovnými problémy a v kombinaci s psychickými, nejvíce ukončených PP je zletilostí dítěte. V současné době máme umístěno v ústavní výchově jedno dítě, které bylo vráceno pěstounskou rodinou. Závěrem ale musím říct, že profesionalizaci PP určitě schvaluji.

Ještě musím dodat, že v praxi se setkávám často s tím, že se zejména děti romského etnika umísťují do PP obtížně. V poslední době také zaznamenali případy, kdy je PP zneužívána v rámci rodin – péče prarodičů a vnoučata. Rodiče ponechají dítě u prarodičů s tím, že bydlí v jiném místě, kde nemají podmínky k péči o dítě. Prarodiče si podávají návrh na PP. Máme povinnost prarodiče o této variantě informovat, i když bychom měli podezření na účelovost. Dítě je tak umístěno do PP. Následně při

návštěvách se s rodiči v rodině prarodičů setkáváme, děti o rodičích hovoří tak, že s nimi žijí, ale dospělí členové rodiny to popírají...

Sociální pracovnice č. 2

Městský úřad Šlapanice, OSPOD

V oboru pracuje 28 let.

1. Jak můžete z pohledu praktika charakterizovat ohroženou rodinu?

Jde o rodiny, kde rodiče nejsou schopni dětem uspokojit základní potřeby dítěte a ohrožují jejich další vývoj.

2. Jakým způsobem, od koho se OSPOD o rodině, kde je všestranný vývoj nezletilého dítěte ohrožen, dozvídá?

Činnost OSPOD je propojena s Policií ČR, školskými, zdravotnickými zařízeními a občanskými organizacemi, které nám oznamují podezření, že v rodině není něco v pořádku. Sociální pracovník musí vše prošetřit, vyhodnotit závažnost situace a podle toho postupovat v řešení celého případu. Nutno ještě podotknout, že ze zákona má každý občan v tomto směru oznamovací povinnost.

3. Jak s takovou rodinou pracujete, jak naplňujete princip nejlepších zájmů dítěte?

To je velice široká oblast problematiky a každý případ má jiné řešení. Spolupracujeme třeba se zdravotnickými, školskými zařízeními. Rovněž jsme v kontaktu s policií a občanskými organizacemi. Četné případy vyžadují řešení soudem a v závažných případech do nich vstupuje i státní zastupitelství.

4. Jaký je váš názor na sanaci rodiny? Jaké metody používáte. Jaká je vaše osobní zkušenost s tím, že se rodinu podaří sanovat natolik, že dítě nemusí být odebráno do NRP nebo ústavní péče anebo se z jiné péče do původní rodiny navrací?

Jako sociální pracovnice na OSPOD běžně pracujeme s dysfunkčními rodinami. Myslím si, že všechno, co pro rodinu děláme, děláme v rámci sanace, aby se podmínky zlepšily. Naším úkolem je pracovat s rodinami, ve kterých jsou nezletilé děti ohrožené z důvodů špatného rodinného a sociálního prostředí. Odebrání dítěte je krajní situací, ale k této se

přistupuje v ojedinělých případech. V první řadě se snažíme problém řešit v rámci rodiny tj. svěřením dítě do péče 3. osoby.

Setkala jsem se s tím, že se děti vrací z ústavní výchovy do rodin zpět, ale časem se situace opakuje. Rovněž jsem toho názoru, že bytové podmínky nemají být důvodem k nařízení ústavní výchovy. Ale i s tímto případem jsem se v praxi setkala, s rodinou se 6 roků pracovalo, ale na svém způsobu života nic nezměnili.

5. Jaký je váš názor na PP coby profesi? Setkáváte se se zrušením PP, pokud ano, tak z jakých důvodů (nemyslí se PP na přechodnou dobu)?

Prozatím jsem se neseetkala s profesionální PP. S případem zrušením PP ano, a sice z důvodů vážných výchovných problémů dítěte. Dítě se vrátilo do ústavní péče. Pěstounů je málo. Myslím si, že toto je dlouhodobá věc, kterou nevyřešíme jen tím, že pěstounům nabídneme víc peněz. Vychovávat dítě s výchovnými problémy a ještě si někdy muset nechat svou práci nabourávat rodiči toho dítěte, to není jen o penězích.

=====

Sociální pracovníce č. 3

Městský úřad Šlapanice, OSPOD

V oboru pracuje 15 let.

1. Jak můžete z pohledu praktika charakterizovat ohroženou rodinu?

Rodina, která neplní některou ze svých funkcí, zejména ve vztahu k dětem, případně některou z funkcí plní nedostatečně. Myslím tím zejména zajištění života, bezpečí, zdraví a řádného rozvoje dítěte – podnětné prostředí, školní docházka a další.

2. Jakým způsobem, od koho se OSPOD o rodině, kde je všestranný vývoj nezletilého dítěte ohrožen, dozvídá?

Informace získáváme od lékaře, z mateřských a základních škol – obecně ze školských zařízení, anonymně, od členů rodiny, sousedů ...

3. Jak s takovou rodinou pracujete, jak naplňujete princip nejlepších zájmů dítěte?

Nejprve se snažíme získat co nejvíce informací o rodině (zprávy – z obce, školských zařízení, dětského lékaře, případně psychologa), pak navážeme kontakt s rodinou (pohovory s dospělými, dětmi a místní šetření). Vyhodnotíme problém a možnosti řešení, probereme s klientem, podle závažnosti problému vyvíjíme menší či větší tlak na akceptaci řešení. O zájem dítěte jde od začátku. Následuje kontrola rodiny, zda plní navrhaná řešení, v případě neplnění následuje soudní řešení jako dohled nebo nařízení ústavní výchovy.

4. Jaký je váš názor na sanaci rodiny? Jaké metody používáte. Jaká je vaše osobní zkušenost s tím, že se rodinu podaří sanovat natolik, že dítě nemusí být odebráno do NRP nebo ústavní péče anebo se z jiné péče do původní rodiny navrací?

Sanace rodiny je důležitou součástí a náplní práce sociálních pracovníků OSPOD. Smůla je, že mimo Prahu a Středočeský kraj není možné využít služeb Střediska pro sanaci rodiny. Ve většině případů se podaří rodinu jakžtakž sanovat, aby dítě nemuselo být odebráno. Je to však dlouholetá a zdlouhavá práce a chybí spolupráce s nestátními organizacemi, alespoň v Jihomoravském kraji. Pokud nějaká spolupráce existuje, nehodnotím ji kladně. V Brně jsou určité organizace, které by se problémovým rodinám měly věnovat, ale nevidím v jejich práci velký přínos pro OSPOD. Neoznamují nám, když se na ně nějaká rodina obrátí a nepodávají nám informace, pokud už víme, že s někým pracují. Nemyslím si, že pozvat si dítě do sídla organizace a půl hodiny s ním psát jednou týdně úkol do školy je dostačující, aby se mohlo říct, že se organizace věnuje sanaci. Ale třeba se to časemlepší, spolupráce na dobré úrovni by nám pomohla.

5. Jaký je váš názor na PP coby profesi? Setkáváte se se zrušením PP, pokud ano, tak z jakých důvodů (nemyslí se PP na přechodnou dobu)?

Profesionální PP – jde o zajímavý nápad, ale chybí vymezení předpokladů, které by měl profesionální pěstoun splňovat. Je třeba stanovit kritéria a nabídnout jak možnost proškolení, tak podpůrné programy pro PP. Nelze zavést bez přípravy. PP se pracovně nezabývám, ale mám zprostředkovanou zkušenost, že pěstouni se většinou snaží PP zachovat i přes případné problémy.

Sociální pracovnice č. 4

Městský úřad Šlapanice, OSPOD

V oboru pracuje 17 let.

1. Jak můžete z pohledu praktika charakterizovat ohroženou rodinu?

Rodiče se o dítě nestarají, neuspokojují jeho základní potřeby. Nejednají v zájmu dítěte a ohrožují jeho zdárný vývoj natolik, že už musí zasáhnout odpovědný orgán zvenčí.

2. Jakým způsobem, od koho se OSPOD o rodině, kde je všestranný vývoj nezletilého dítěte ohrožen, dozvídá?

Každý občan má ze zákona oznamovací povinnost a právě z těchto důvodů jsou zdroje různé. Spolupracujeme se zdravotnickými zařízeními, školskými zařízeními a policií. Na problémy nás upozorňují i občanské organizace a konečně může jít i o anonymní oznámení. Jakékoliv oznámení prošetřujeme a postup volíme podle toho, o jakou problematiku se jedná.

3. Jak s takovou rodinou pracujete, jak naplňujete princip nejlepších zájmů dítěte?

Každý případ má naprosto jiné řešení. Nejedeme podle šablony, ale individuálně. Samozřejmě existují určitá vodítka, víme už, jak postupovat, koho přizvat. Ve většině případů spolupracujeme s institucemi, které jsem vyjmenovala. Ty nejzávažnější případy mohou vyžadovat i řešení soudem, případně do nich vstupuje státní zastupitelství.

4. Jaký je váš názor na sanaci rodiny? Jaké metody používáte. Jaká je vaše osobní zkušenost s tím, že se rodinu podaří sanovat natolik, že dítě nemusí být odebráno do NRP nebo ústavní péče anebo se z jiné péče do původní rodiny navrácí?

Vyloženě sanací se nezabývám jako kolegyně, takže k metodám se nevyjádřím. Pracuji na úseku náhradní rodinné péče, sledování PP, s návratem dětí z ústavní výchovy do původní sanované rodiny jsem se ještě nesetkala. Pouze v případech příbuzenské PP, případně poručnické péče se stalo, že po vyřešení problému se péče o dítě opět ujala matka nebo rodiče (nezletilá studující apod. matka, rodiče).

5. Jaký je váš názor na PP coby profesi? Setkáváte se se zrušením PP, pokud ano, tak z jakých důvodů (nemyslí se PP na přechodnou dobu)?

S profesionálními pěstouny jsem se setkala jen jednou – účastnili se setkání pracovníků náhradní rodinné péče – prezentovali tam svou zkušenost s přijetím novorozence do své péče a, po vyřešení právních otázek, předání do péče budoucích osvojitelů. Domnívám se, že toto je jeden z těch lehčích případů. Myslím si, že profesionální PP nemůže nahradit v plném rozsahu stávající ústavní zařízení. Bude vyžadovat odborníky na vysoké úrovni, co se týče vzdělání i výchovných zkušeností – jen „široké srdce“ nestačí. Také budou potřebovat dobrou materiální – bytovou základnu. V naší společnosti zatím nejsou lidé na takovou formu péče připraveni a nemáme potřebné odborníky. Velká zátěž pro profesionální pěstouny bude spolupráce s původní rodinou. Je potřeba velmi přísně nastavit pravidla, aby původní rodina „nedirigovala“ pěstouny, co mají dělat a spíše je plně respektovala a snažila se, aby se dítě mohlo vrátit do své rodiny. Pěstouni se budou muset také vyladit na klima rodiny, kam se bude dítě vracet. Při optimistickém pohledu se domnívám, že ve třetině specifických případů odebraných dětí by mohla profesionální PP pomoci.

Se zrušením PP jsem se v praxi setkala asi ve třech případech. Děti byly umístěny do náhradní rodinné péče v pubertálním věku, měly zkreslené představy – v rodině se nemusí nic dělat, vše jim bude koupeno, vše si mohou dovolit bez jakéhokoliv úsilí, neschopnost respektovat nové pěstouny. Děti byly vráceny zpět do ústavní výchovy.

S dovršením 15 let a nástupem do učebního oboru dochází k problémům ve většině pěstounských rodin i u dětí, které jsou v PP od útlého věku, velmi častý jev jsou krádeže peněz, lhaní. Většinou se podaří udržet do zletilosti, ale ne vždy se podaří dokončit vzdělání.

=====

Sociální pracovníce č. 5

Magistrát města Brna, OSPOD

V oboru pracuje 20 let.

1. Jak můžete z pohledu praktika charakterizovat ohroženou rodinu?

Myslím si, že sem můžeme zařadit rodinu neúplnou, s domácím násilím nebo sociálně slabou – dříve se říkalo casus socialis.

2. Jakým způsobem, od koho se OSPOD o rodině, kde je všestranný vývoj nezletilého dítěte ohrožen, dozvídá?

Buď od Policie ČR, také od anonymů nebo od samotných budoucích klientů.

3. Jak s takovou rodinou pracujete, jak naplňujete princip nejlepších zájmů dítěte?

Poskytujeme sociální poradenství, nabízíme služby dalších organizací a odborníků jako jsou psychologové, mediátoři, nestátní organizace pověřené výkonem sociálně právní ochrany dětí. V zájmu dítěte je pokaždé jiný postup.

4. Jaký je váš názor na sanaci rodiny? Jaké metody používáte. Jaká je vaše osobní zkušenost s tím, že se rodinu podaří sanovat natolik, že dítě nemusí být odebráno do NRP nebo ústavní péče anebo se z jiné péče do původní rodiny navrácí?

Sanace rodiny je velmi obtížná, jde o proklamaci, která nemá v praxi příliš naplnění. Důvodem je to, že sanovat lze pouze rodinu, která o to stojí, jinými slovy při sanaci nelze pracovat s jiným než dobrovolným klientem. Dospělí lidé jsou jen málokdy ochotni měnit navykly způsob života – a v tom je nepředělá žádný psycholog ani sociální pracovník. Sanace je ideál, pro který nemá sociální pracovník podmínky k naplnění (nemůže rodině zajistit byt, nemůže najít rodičům práci apod.). To by se musela změnit společnost a její filozofie a na základě jiné filozofie i politika.

5. Jaký je váš názor na PP coby profesi? Setkáváte se se zrušením PP, pokud ano, tak z jakých důvodů (nemyslí se PP na přechodnou dobu)?

S profesionální PP zatím nejsou zkušenosti. Obávám se, že kopírujeme model západní společnosti, o jehož záporech se mlčí. Dítě prochází několika až mnoha pěstounskými rodinami, jeho deprivace a opakovaná zklamání rostou s každou novou pěstounskou rodinou – sama mám ve své péči (myslí se pracovně – pozn. autorky) chlapce z ciziny, který takovou zkušeností prošel. Nyní je v dětském domově, kde má konečně jistotu a tety, které k němu mají citový vztah.

Dnešní trend je absolutizovat práva biologického rodiče na úkor dítěte. To ale nemusí být v zájmu dítěte. Rodičem je ten, kdo se o dítě stará a miluje ho, nikoli ten, kdo ho pouze zplodil nebo porodil.

S žádosti pěstounů o zrušení PP jsem se již setkala, bylo to kvůli nezvladatelným výchovným problémům s dítětem. Myslím si, že taková situace byla víc bolestivá pro pěstouny než pro dítě, protože ti manželé byli zkušení a snažili se, ale to dítě ne. Jinak PP končí většinou zletilostí. PP na přechodnou dobu, tedy tu profesionální, tady nemáme.

Sociální pracovnice č. 6

Městský úřad Ivančice, OSPOD

V oboru pracuje 5 let.

1. Jak můžete z pohledu praktika charakterizovat ohroženou rodinu?

Je to rodina, kde rodiče nejednají v zájmu dítěte a ohrožují jeho celkový vývoj. Neplní si základní povinnosti v péči o nezletilé, o dítě se nestarají, neuspokojují jeho základní potřeby. Tím nemyslím jenom jídlo a oblečení, ale také to, že často nejsou schopni dítěti zajistit podnětné rodinné prostředí.

2. Jakým způsobem, od koho se OSPOD o rodině, kde je všestranný vývoj nezletilého dítěte ohrožen, dozvídá?

Na problémy nás upozorňují školská zařízení, lékaři, policie, informují nás členové rodiny, sousedé a dostáváme i anonymní oznámení. Každé oznámení pak prošetřujeme a musím zdůraznit, že každý případ většinou vyžaduje vlastní postup řešení.

3. Jak s takovou rodinou pracujete, jak naplňujete princip nejlepších zájmů dítěte?

Jak jsem říkala, každý případ má naprosto jiné řešení. Právě v zájmu dítěte nejde řešit každý případ stejně. Než se začne pracovat s rodinou, snažíme se o ní z různých zdrojů získat potřebné informace. Žádáme si zprávy z místa bydliště, ze školských zařízení a od dětského lékaře. Následně začínáme pracovat i se členy rodiny a snažíme se je vést k řešení problému. Stává se však, že ty nejzávažnější případy jsou řešeny soudní cestou,

tzn. nad výchovou je stanoven soudní dohled a v krajním případě, když je to skutečně v zájmu dítěte, nařízena ústavní výchova.

4. Jaký je váš názor na sanaci rodiny? Jaké metody používáte. Jaká je vaše osobní zkušenost s tím, že se rodinu podaří sanovat natolik, že dítě nemusí být odebráno do NRP nebo ústavní péče anebo se z jiné péče do původní rodiny navrací?

Pracujeme s problémovými rodinami a snažíme se předejít tomu, aby děti neskončily v ústavním zařízení. To je cílem sanace. Všechno, co s takovou rodinou děláme, je v rámci sanace. Setkala jsem se i s případem, kdy se dítě vracelo z ústavní výchovy do původní rodiny. Činnost v tomto směru je dlouhodobá a často zaznamenáváme pouze menší změny k lepšímu. Sanace rodiny je hlavní náplní naší práce.

5. Jaký je váš názor na PP coby profesi? Setkáváte se se zrušením PP, pokud ano, tak z jakých důvodů (nemyslí se PP na přechodnou dobu)?

Dle mého názoru profesionální PP nemůže nahradit v plném rozsahu stávající ústavní zařízení. Bude vyžadovat odborníky na vysoké úrovni, pokud jde o vzdělání a výchovné zkušenosti. Nemyslím si, že je na tuto formu péče naše společnost připravena. Ale neříkám, že to odsuzuji jako neživotaschopné, jen to nebude všechno hned. Náhradní rodinná péče ale není mou parketou, takže jen odvozuji z toho, co vím od jiných.

=====

Sociální pracovníce č. 7

Městský úřad Humpolec, OSPOD

V oboru pracuje 12 let.

1. Jak můžete z pohledu praktika charakterizovat ohroženou rodinu?

Z hlediska mé praxe na OSPOD si troufnu označit za ohroženou každou rodinu, se kterou se dostávám profesně do kontaktu. Jsou to rodiny s nezletilými dětmi ohrožené v plnění svých funkcí různými nepříznivými vlivy, většinou ale jejich kombinacemi. Rodinu ohrožuje rozvod nebo rozchod rodičů, různé sociálně patologické jevy v rodině jako je alkoholismus a další závislosti - drogy, gamblerství, pak nezaměstnanost nebo naopak přezaměstnanost rodičů, zadluženost, kriminalita rodičů a vůbec různé

osobnostní poruchy rodičů nebo i dětí, také některá náročnější období související s výchovou dětí - narození dalšího sourozence, období vzdoru, nástup do školy, puberta apod. Za ohroženou rodinu považují také rodinu s nějakým zdravotním handicapem jak na straně rodiče, tak na straně dítěte. Závisí pak určitě na osobnosti a zralosti rodičů, jak jsou schopni tyto nepřízně zvládat, a také na vztahu mezi rodiči navzájem nebo také na vztazích rodiny k širší podpůrné sociální síti příbuzných nebo známých. Ti mohou posílit resilienci rodiny natolik, že i když je rodina v ohrožení, tak plní nadále své funkce ve prospěch dětí. Za ohroženou rodinu tedy považují i rodinu funkční, která se ale dostane do situace, která ji může v plnění základních funkcí do budoucna ohrozit, nejenom rodinu, která je již nestabilní, dysfunkční nebo až afunkční. Co je tedy důležité, je preventivní práce OSPOD. Na tu bohužel ale nezbyvá moc času a sociální pracovníci pak častěji „hasí již hořící složitě zkombinované problémy“. Někdy jako prevence stačí například poučení rozvádějících se rodičů, jak by jejich případné spory mohly ohrozit další zdravý psychický vývoj jejich dětí a připomenutí, že přes rozvod manželství zůstávají oba rodiči... Práce s rodinou je vždy velice citlivou záležitostí a každá rodina je jedinečná, osobitá. Je nutné ke každé přistupovat individuálně, nikdo nám nedá obecný návod, který by pasoval na konkrétní problém.

2. Jakým způsobem, od koho se OSPOD o rodině, kde je všestranný vývoj nezletilého dítěte ohrožen, dozvídá?

OSPOD sám má povinnost ze zákona vyhledávat děti, u kterých je jejich vývoj nějak ohrožen, pracovat s rodinami a pomáhat při obnovování narušených rodinných vztahů. Spolupracuje proto se školskými, zdravotnickými, poradenskými zařízeními, s Policií ČR, se soudy, státním zastupitelstvím a dalšími, vykonává funkci kolizního opatrovníka dítěte v soudních sporech rodičů, jako jsou úpravy poměrů k dětem, úpravy styku rodiče s dítětem apod. Z těchto a dalších činností získává OSPOD informace potřebné pro svou práci. Kromě toho platí zákonná oznamovací povinnost, čili povinnost oznámit OSPOD všechny případy ohrožování dítěte, soukromé osoby mají právo na zachování anonymity takového oznámení. Každé oznámení prověřujeme. Bohužel se stále setkáváme s případy, kdy nám například zdravotnické zařízení neoznámí nějakou podstatnou skutečnost - například ošetření dítěte pod vlivem alkoholu.

3. Jak s takovou rodinou pracujete, jak naplňujete princip nejlepších zájmů dítěte?

Práce s rodinou má dvě základní roviny - přímou práci s rodinou a pak nezbytnou administrativní činnost. Za stěžejní považuji samozřejmě přímou práci s rodinou, ale bohužel tu časově omezuje právě ta nutná administrativa - na každou rodinu vedeme opatrovnický spis, veškeré úkony (telefonáty, pohovory, šetření) se zaznamenávají. OSPOD je při práci s rodinou vázán zákonnou úpravou, drží se metodických doporučení MPSV.

Práce s rodinou znamená nejdříve získání informací - z vyjádření rodičů, provedením šetření v rodině, často také z pohovoru s dítětem (samozřejmě s ohledem na jejich věk a rozumovou vyspělost a psychický stav), kontaktem se školou, s dětským lékařem, s příbuznými, pokud se podílejí na výchově dítěte, nebo pokud by např. mohli rodinu podpořit, nebo ve vyhrocených případech rodiče zastoupit) apod. Vždy je to s ohledem na každý konkrétní případ a situaci, která je řešena. Shromážděné informace se vyhodnotí a je naplánován další postup práce s rodinou v zájmu nezletilých dětí, což je poskytnutí poradenství, motivace, aktivizace, doporučení další odborné péče, doprovázení za účelem podání žádostí např. o sociální dávky, o byt... Každá konkrétní pracovnice OSPOD má svůj okruh rodin se kterými pracuje, na šetření do rodiny docházíme ale pokud možno ve dvojicích. Komplikovanější případy konzultujeme vzájemně nebo je řešíme v rámci komise sociálně-právní ochrany dětí, která se schází 1x za tři měsíce a jejíž členy jsou také zástupce Policie ČR, pracovnice školy, dětského domova, dětská lékařka.

S určitým typem rodin a rodinných problémů stačí pracovat krátkodobě, několik kontaktů vede k obnovení narušených funkcí rodiny nebo rodina naváže dlouhodobější spolupráci s odborným zařízením a již není nutná spolupráce s OSPOD. Jsou ale rodiny s takovými problémy, které vyžadují dlouhodobé působení, ale také dohled a kontrolu. Je potřeba je opakovaně upozorňovat na shledávané závady, ale také následně sledovat, jak a jestli plní rodičovskou zodpovědnost, opakovaně doporučovat, připomínat rodičovské povinnosti.

4. Jaký je váš názor na sanaci rodiny? Jaké metody používáte. Jaká je vaše osobní zkušenost s tím, že se rodinu podaří sanovat natolik, že dítě nemusí být odebráno do NRP nebo ústavní péče anebo se z jiné péče do původní rodiny navrací?

Sanace rodiny je v současné době dost používaný pojem. Domnívám se, že se jedná o pojmenování činností, kterou většina pracovníků OSPOD konala v rámci své pracovní náplně a v rámci své profese všeobecně a vykonává nadále. Nikdo z pracovníků OSPOD přece nemá zájem na tom, aby nezletilé děti byly odebírány z rodiny nebo prožily celé dětství v ústavní péči. Všechny činnosti pracovníků OSPOD se odvíjejí od těchto základních myšlenek. A odebrání dítěte z rodiny je vždy nejkrajnějším řešením. K tomu ale musím říct, že se bohužel setkáváme často s tím, že odebráním dětí se rodičům zúží starosti a případné problémy a začne jim život bez dětí vyhovovat. Zvyknou si, že je navštíví o víkendu, vezmou si je na prázdninový pobyt a to jim stačí. Nemají opravdový zájem uspořádat si své poměry tak, aby se děti navrátily zpět do rodiny, často jejich návrat ani nežadají.

V poslední době se o sanaci rodiny hovoří také v souvislosti se zakládáním různých nestátních neziskových organizací, které by měly doplňovat síť služeb pro ohrožené rodiny. Zatím spolupráci nemáme, ale takové služby OSPOD jistě přivítají.

5. Jaký je váš názor na PP coby profesi? Setkáváte se se zrušením PP, pokud ano, tak z jakých důvodů (nemyslí se PP na přechodnou dobu)?

PP na přechodnou dobu rozhodně ano. Samozřejmě ale v zavedení této služby nevidím absolutní vyřešení situace všech dětí bez rodičů a zrušení ústavů. Zájemci o tuto službu nejsou a další otázkou zůstává motivace, která je k tomu povede. Říkám si, jestli nebude převládat motivace finanční... Jaká pak bude kvalita péče o děti, když bude motivována hlavně finančně... Jak dodržet nebo zajistit, aby nedošlo k příliš silnému citovému navázání dítěte na pěstouny, když jde pouze o přechodný pobyt? Do PP na přechodnou dobu přitom přicházejí děti často z rodin, kde po citové stránce strádaly a přirozeně hledají osobu, ke které by se mohly citově přimknout. Nebude pro ně odchod z PP dalším traumatem? Podobných otázek by se našla ještě jistě celá řada.

Se zrušením PP se setkávám - v době, kdy se pěstounské děti dostanou do puberty a pěstouni s nimi řeší vážné výchovné problémy. Někteří pěstouni zkrátka za této

situace výchovu nezvládají, děti je nerespektují a pěstouni tak nejsou ani schopni zajistit potřebnou péči. Problémové děti potřebují odbornou péči, kterou jim může poskytnout např. výchovný ústav. I rodiče za takových podmínek volí v některých případech ústavní výchovu, děti se v ústavu připravují na budoucí povolání, domů jezdí např. na víkendy či na prázdniny. U PP ale svěřením dítěte do ústavní péče PP zaniká, není možný souběh a jiné služby pro pěstounské rodiny s problémovými dětmi, např. Střediska výchovné péče s týdenním pobytem, nejsou dostupné.

5.2 Rozhovor s pěstouny na přechodnou dobu

Termín pro rozhovor jsme s pěstouny hledali poměrně dlouhou dobu, ale nakonec se k mé velké radosti realizoval. Otázky jsem si dopředu nachystala, ale v průběhu rozhovoru vyplývaly otázky nové, neplánované, ale z mého pohledu to nebylo na škodu. Rozhovor klasifikuji jako polostrukturovaný. Uskutečnil se dne 28. září 2011. Se souhlasem dotazovaných byl nahrán na diktafon. Přepis rozhovoru je zkrácený a autentický.

Manželé Alžběta (43 let, dále AH), vystudovaná rehabilitační pracovnice, dříve učila na střední rodinné škole v Praze a Vratislav (44 let, dále VH), pracoval jako vychovatel v Dětském domově v Pyšelích, nyní je OSVČ, jsou prvními českými pěstouny na přechodnou dobu se specializací na ranou PP. V době rozhovoru se starají již o čtvrté miminko, které přijali do péče přímo z porodnice a o které se budou starat do doby, kdy podle platných zákonů bude dítě předat zpět do biologické rodiny, případně do klasické dlouhodobé PP nebo do osvojení. Bydlí nedaleko Prahy. Manželé Hláškoví souhlasili s publikací rozhovoru v této práci.

Ráda bych se zeptala na vaše začátky, jak jste na tento nápad přišli. Když si představím normální rodinu s dětmi, jak se to stane, že se začnete věnovat této oblasti?

VH: My se oblasti náhradní rodinné péče věnujeme už poměrně dlouho. Já jsem začínal v roce 1989 jako vychovatel v dětském domově, manželka učila na škole, takže my úplně standardní rodina nejsme. Tato tematika nás provází řekněme už víc než 20 let, mě i manželku.

Nejste nováčky v náhradní rodinné péči. Myslíte tím vaše dvě adoptované dcery?

AH: Ano, naše dcery jsou adoptované, nicméně to v tom nehraje žádnou roli. Ještě dávno před osvojením dcer jsme se oba věnovali dětem z narušeného sociálního prostředí. Je to dlouhodobá záležitost. K nám do bytu se stahovaly děti, které v době svého dospívání potřebovaly nastartovat do samostatného života, protože vlastně po listopadu 89 ještě neexistovaly žádné instituce, které pomáhají na startu k dospělosti. My oba jsme byli spontánně nastavení na to, abychom těmto dětem pomáhali. Nijak jsme to neorganizovali. Doslechlo se o nás jedno dítě, se kterým manžel pracoval v dětském domově, a pak už to šlo řetězovou reakcí samo. Děti si předávaly tuto informaci, takže se u nás v průběhu prvních deseti let našeho manželství vystřídalo nějakých 12 dětí. Některé u nás byly třeba jenom pár dní, jiné i několik let, takže s námi normálně bydlely.

Bydlely u vás pod hlavičkou hostitelské péče nebo to byla PP?

AH: Ne, vůbec. Šlo o dospívající mezi 16 až 20 lety. Na řadu z nich se ani PP uplatnit nedala a my jsme o to ani neusilovali. Naše péče nebyla nijakým způsobem institucionalizovaná a honorovaná. Děti nás vyhledaly jako starší kamarády, kteří jim nahradili rodičovskou péči. Tu ústav rozhodně nebyl schopný nahradit. Ale nebyly to jenom děti z ústavů, byly to i děti z rodin, kde třeba rodiče skončili s vypojenou elektřinou nebo pravidelně byli opilí a absolutně nefungovali. V té době jsem učila na škole, kam chodily děti ze sociálně narušeného prostředí. Některé děti nebo dospívající hledali někoho, s kým by mohli svůj život postavit jinak. Hodně z nich, přestože vyrostly ve složitém prostředí, nechtělo mít stejný život jako rodiče, chtěli to udělat jinak. Když zjistili, že jsme schopni a ochotni s nimi mluvit, věnovat se jim, tak se na nás takhle napojili. Někteří z nich u nás byli třeba pár dní, řada dětí přišla jenom na odpoledne si popovídat, ale pak řada z nich u nás zůstala několik měsíců nebo dokonce několik let.

Můžu se zeptat, vy jste vzdělaná v tomto oboru, myslím třeba psychologické poradenství? Manžel říkal, že byl vychovatelem, takže předpokládám pedagogické vzdělání...

AH: Manžel má gymnázium s pedagogickým zaměřením a potom studoval na pedagogické fakultě, kterou nedokončil. Já jsem povoláním rehabilitační pracovníce, nicméně jsem vlastně procházela od dětství různými iniciativami, kde se věnovalo dětem. Pocházím z velké rodiny a moje maminka byla velmi zručná vychovatelka. Bylo nás šest dětí, takže měla dost velký prostor na to prokázat, co umí. Už v době mého dětství se k nám domů čas od času někdo stáhl, kdo potřeboval trošku zázemí, než mohl dostat v rodině, kde vyrůstal. Takže víceméně jsem do toho vyrostla a pak jsem se pořád, přestože jsem dělala rehabilitaci, vracela k téhle problematice. Když jsme se s manželem dali dohromady, tato věc pro nás rozhodně byla jako společný moment, oběma nám bylo jasné, že nás to oba dva zajímá a chceme se tomu věnovat.

Kdy jste se rozhodli, že se budete věnovat tímto způsobem právě miminkům?

AH: Situace se měnila v průběhu let. Na příkladu dětí, kterým jsme pomáhali a pak na příkladu našich dcer jsme zjistili, jak moc pozdě už intervence přichází. Chyby u některých dětí byly velmi závažné a měly vážné důsledky a vůbec jejich schopnost určitým způsobem přijímat sebe sama a nastartovat si svůj život tak nějak rozumně už byla definitivně poničená. A tak jsme šli níž a níž s věkovými kategoriemi, až jsme vlastně došli k tomu, že intervence musí přijít okamžitě po porodu, protože všechno ostatní už pouze řeší následné chyby.

Když jste si vzali domů první dítě, to už bylo formou rané PP?

AH: Ano. To už bylo jiné, než tehdy u těch dospívajících dětí. Ty přicházely z vlastního rozhodnutí. Toto už pak bylo vždy ve spolupráci s úřady.

Vaše současná situace je jaká? Máte u sebe druhé miminko?

AH: Máme u sebe už čtvrté miminko. Přivezli jsme si ho včera.

Jak dlouho máte miminko u sebe, než se podaří najít nějaká další cesta?

VH: Právě přesně tak dlouho, než se podaří najít nějaká cesta. To znamená, že je to jiné u každého dítěte. Je to přesně podle zákona, musí se dodržet zákonné lhůty. Pokud tomu nic nebrání z právního hlediska, může to trvat dva měsíce.

Myslíte tzv. absolutní nezájem rodičů o dítě?

VH: Ano. V případě, kdy nejde o nezájem, ale o souhlas rodičky v okamžiku, kdy se jí miminko narodí, musí se souhlas samozřejmě zopakovat po šestinedělí, jak to vyžaduje zákon. Tady může nastat problém. Často se stává, že se rodička někam ztratí. Pokud je to dohledatelná osoba, která dodržuje určité komunikační návyky, nechá na sebe spojení, je možné ji po šestinedělí najít, podepíše znovu souhlas a pak je všechno v pořádku. Pokud ne, tak může trvat velmi dlouho, než proběhnou všechny čekací lhůty, než se podá návrh k soudu, aby rozhodl, že není potřeba souhlasu matky s osvojením. Soud může udělat spoustu různých nestandardních kroků, může oslovovat širší příbuzenstvo, a tím může ztížit celou situaci, prodloužit odvolací lhůty atd. Takže postup je velmi individuální. Pokud ale je souhlas a je znovu zopakovaný, tak ta doba je kolem dvou měsíců. Měla by být.

Ve vašem případě se předání u všech tří dětí podařilo po dvou měsících?

AH: Ne. U jednoho to proběhlo až po dosažení jednoho roku, vlastně mezi rokem a dvěma. Teprve pak byly všechny soudní procedury dokončené. Nejvíce se čekalo mezi jednotlivými stáními soudu. To bylo třeba osm měsíců! Čekalo se, až konečně soud bude mít termín na stání.

VH: A mezi tím se nedělo nic!

Takže prodloužení této doby bylo na straně státu, soudu?

AH: Vysloveně na straně soudu. Sociální pracovnice se snažila všechny věci dělat, jak nejrychleji mohla. Naopak chodila za soudkyní, aby uspíšila jednání, protože pro dítě je každý měsíc života strašně významný, ale absolutně nebyla ochota ze strany soudců spolupracovat, natož změnit jakékoli lhůty. Společný argument při jakékoli takové intervenci ze strany soudkyně zněl, že snad ještě máme nějakou nezávislost soudů a nikdo jí nebude radit, jak to má dělat.

Tak to je zajímavé zjištění. Já bych se ještě vrátila k tomu, jak dlouho jste čekali na první miminko?

AH: Zhruba rok trvala příprava, abychom vůbec mohli s touto péčí začít. Pak nám z porodnice zavolali.

Prošli jste standardní přípravou? Nebyla delší nebo jiného obsahu?

AH: Ano. Protože jsme vlastně byli první, kdo projevil zájem o PP na přechodnou dobu, tak jsme neměli možnost projít nějakou specializovanější přípravou. Nebyla delší, protože nebylo, kdo by nás školil. Nikdo s tím tady neměl žádnou zkušenost. Doufejme, že se to změní a že se příprava bude specializovat podle zaměření rodiny, čili jaký typ péče pro děti by chtěli vlastně nabídnout. Někdo se specializuje na děti, které jsou postižené, nemocné, které nejsou jinak umístitelné, někdo dává přednost dětem, které nejsou osvojitelné, protože jsou jiného etnika, u nás tedy především romské děti. Někdo se může specializovat právě na nejmladší děti a poskytovat ranou péči, někdo naopak vysloveně nechce miminko a chce školní děti, aby už nemuseli mít kojenecký režim, ale běžně být v práci.

VH: Ve kterém zákoně jste četla, že ta příprava má být jiná?

V zákoně z roku 2006, kde zavádí PP na přechodnou dobu.

VH: Tam je to určeno hodinově, ale o tom, jakou má mít formu nebo skladbu, o tom nikdo nikde tady v této republice zatím nevěděl.

AH: To by teprve mělo přijít se změnou zákona, na jehož přijetí se čeká.

Když jsme u zákonů. Od roku, tuším, 2014 má dojít ke zrušení kojeneckých ústavů a malé děti vůbec nemají přijít do ústavní péče. Myslíte si, že Česká republika bude připravena na tuto situaci? Bude dostatek pěstounů, aby i takové děti mohly odejít přímo do rodin?

VH: Má čas, aby se připravila. Dneska zpochybníme, jestli bude připravená, ale to můžeme zpochybnit jakékoli datum.

Já si myslím, že vždycky budou existovat děti, které do rodin nebudou moci jít, třeba ze zdravotních důvodů.

AH: No tak budou hospitalizovány. To ale neznamená, že nemůžou mít svého pěstouna, který za dítětem v nemocnici stojí, kdo řeší jeho potřeby, kdo za ním chodí na pravidelné návštěvy, kdo o něj projevuje zájem, protože nemocniční nebo kojenecký personál, tím že jsou v zaměstnaneckém poměru, nikdy nemá individuální starost o dítě, tak aby dítě vědělo, že někam patří. Takže i o tak nemocné dítě může mít někdo zájem.

VH: Když někdo řekne, že dítě patří do ústavu nebo nemocnice, tak je to špatně. I když v ní musí ležet, musí být hospitalizováno, tak do ní nesmí patřit. Pro jeho vnitřní nastavení nesmí patřit do ústavu.

AH: Jsou pěstounské rodiny, které jsou schopné tu péči poskytnout. Ani za stávajících podmínek tyto rodiny nejsou využité ze strany těch úředníků, takže půjde spíš o to změnit praxi.

VH: Vy byste si dovedla představit nějaký důvod, který by vás legitimizoval k tomu, abyste svoje dítě dala do ústavu, protože tam patří?

No tak já si třeba vzpomínám na oddělení tzv. hydrocefalů...

VH: Ne, vaše dítě...

Moje dítě ... Já už mám děti větší, takže si samozřejmě neumím představit, že bych je dala pryč.

VH: Myslíte si, že by nastala někdy nějaká životní situace, kdy byste řekla: „Ano, tohle moje dítě patří do ústavu?“

Umím si to představit třeba u takových šestnáctiletých matek, které ...

VH: Řekněte mi, co by se takovému dítěti muselo stát, jakou nemocí by muselo takové dítě trpět, abyste řekla o svém dítěti, že je pro něj nejlepší být v ústavu. To je tak malé procento, že, když si to promítnete obráceně, tak vlastně takové děti neexistují.

No ony si to takhle možná neřeknou ty maminky, neumí si představit, co bude péče obnášet, ale řeknou jim to odborníci, když se narodí postižené dítě.

VH: Přesně tak. Protože je zvyk dávat děti do ústavu, tak vám to přijde jako možné řešení. Když tenhle zvyk nebude, tak nám to bude připadat divné. Můžeme hledat odlehčovací péči. Třeba nějakou tetu, která se nám bude o dítě týden starat, můžeme poprosit sousedku, jestli by si na týden nevzala dítě k sobě, že si potřebujeme oddechnout nebo si něco vyřídit, než si říci, kde je nejbližší ústav, kam na týden odložit své dítě. Neexistuje takový přístup. Tato zvyklost je silná právě proto, že tyto instituce existují; ne proto, že by to bylo přirozené. Je velmi nebezpečné uvažovat, že existují děti, pro které je nezbytné žít v ústavu. To jsou dospělí, kteří potřebují odložit dítě do ústavu. Neexistuje jediné dítě, pro které by bylo dobré být v ústavu.

Takže plně podporujete myšlenku zrušení kojeneckých ústavů?

VH: Rozhodně nepodporujeme myšlenku existence kojeneckých ústavů.

AH: Podporujeme ji rozhodně. Transformace proběhly v Maďarsku, v Polsku, na Slovensku, dokonce v Rumunsku. My jsme poslední evropská země, která má kojenecké ústavy. Ostatní země už je nepotřebují, protože péči zajistily jinak. Doufám, že Česká republika není horší než ostatní země a jakmile přijde vůle státu kojenecké ústavy zrušit, tak se určitě najde řešení, jakým způsobem s dětmi zacházet tak, aby se dostaly do rodin. Na Slovensku to třeba řešili tak, že zaměstnanci kojeneckých ústavů si děti rozebrali domů. Kojenecký ústav zajišťuje jakousi centrálu pro to, aby ti lidé mohli péči zvládat. Mají pořád možnost společných setkání. Mají podporu instituce, ale děti jsou doma a k někomu patří. Tahle varianta, kdy zaměstnanci kojeneckých ústavů se nemusí bát, že přijdou o práci a stávají se pěstouny pro ranou péči o děti do tří let, je úplně první věc, která se nabízí pro to široké množství dětí. Je řada lidí, kteří už v tom oboru pracují, a ve chvíli, kdy budou moci pracovat s podporou státu a budou moct být pěstouny - profesionály, pro spoustu takových lidí to začne být najednou zajímavé a pěstouni se najdou. Uvítala bych, kdyby odborníci a lidé, kteří se v této problematice pohybují, kdyby změnili svůj přístup.

VH: To je irelevantní. Pracovníci kojeneckých ústavů nejsou vhodnými pěstouny. Pracovníci v kojeneckých ústavech jsou profesionální zdravotní pracovníci. Mohou najít uplatnění v jiných zařízeních. Obavu o uplatnění rozptýlili sami ředitelé kojeneckých ústavů, kteří prohlásili, že zaměstnávají takové odborníky, o které se nebojí, že by práci nenašli. Takže proč bychom jim nevěřili.

Koho považujete vy za vhodné pěstouny?

VH: Za vhodné pěstouny je potřeba považovat osoby, které například mají vyřešenou a saturovanou svoji rodičovskou potřebu. Nepotřebují další dítě do svého portfolia.

To jsou takoví lidé, kteří přistupují od začátku k PP jako ke službě?

VH: Přesně tak. Ve své podstatě PP totiž nevychází z přijetí dítěte do své péče na rozdíl od osvojení, ale předáním. Práce s dítětem vrcholí tím, že je připraveno na předání tam, kam patří dle zákona, dle jeho nejlepšího zájmu, dle toho, jak určí někdo jiný, kdo

pečuje o tu právní stránku. A PP je služba, která zajišťuje po tu dobu nejistoty to, co to dítě potřebuje.

Mně pořád vrtá hlavou citová stránka věci. Když to dítě máte u sebe, tak k němu určitě přilnete.

VH: Rozhodně. Sestřičky, když přebíráme dítě z nemocnice po deseti dnech, tak brečí, když ho předávají. Ale ani jedna neřekla, že si ho tam nechá.

Dobře, ale to je po deseti dnech, ale vy máte dítě delší dobu...

VH: To je úplně to samé. Prostě buď víte, že tam pracujete a to dítě není vaše, pečujete o něj, citově se k němu navázete a brečíte, když ho předáváte, ale předáváte ho. Ani jedna z nich s ním neutekla, neschovala ho, nedělala překážky. Prostě to tak chápou jako profesi a stejně tímto způsobem si můžete představit, jak vypadá to předání dál.

AH: Pro vás jako ženu je možná pochopitelnější, když si představíte, že máte kamarádku nebo sestru, ta vážně onemocní nebo se jí rozsype manželství a není najednou schopná o dítě po nějakou dobu pečovat. Tak to dítě přece nedáte do ústavu a, pokud budete jen trošku moci, tak si to novorozený dítě vezmete vy, zajistíte tu péči, nabídnete kamarádce, že se po tuto dobu postaráte. A až ona si to dá do pořádku nebo se uzdraví, tak jí neřeknete: „Jé, promiň, já už jsem k tomu dítěti přilnula, už si ho nechám, už ti ho nevrátím.“ Taková varianta neexistuje. Budete se k tomu dítěti chovat určitě stejně srdečně, jako ke svým dětem, protože tak je to přirozené, tak je to normální. Někoho mít rád a někoho vlastnit, to jsou dvě věci, které se bohužel v pojetí naší výchovy dost spojují a splývají. Stejně tak jako někteří rodiče neumí propustit děti, když jim je 15, 16, 18 a bojují s nimi v pubertě. Je to o schopnosti přijímat lidi do života, ale také je propouštět ze svého života. To, že s někým navázou hezký vztah, ještě neznamená, že mi musí zůstat až do smrti. Většina vztahů nevydrží celý život a stejně tak tady na dobu nezbytně nutnou zvlášť pro to dítě péči poskytnu, a když už tu moji péči dítě nepotřebuje, situace se upraví, tak může jít dál. Když vidíte rodinu, která se dá do pořádku anebo osvojitelskou rodinu, která je natěšená na miminko, tak samotný proces předání může být i velmi radostný. Najednou dochází skutečně k tomu vrcholu té péče, dítě se dává tam, kam patří. Když se ten člověk bude chtít trápit a bude se litovat, protože je to hrozné, když dítě jde od něj pryč, pak teda nepatří vůbec do rané péče.

VH: Do žádné péče!

AH: To je špatně. Můžou to dělat jen lidi, kteří mají radost, že po nějakou dobu můžou poskytnout službu a pak to dítě předávat dál tam, kam to dítě patří, tam kde jsou na něj natěšení, kde mu jsou schopni poskytnout péči a já můžu zase vytáhnout nějaké jiné dítě, aby nebylo v kojeneckém ústavu, a poskytnout mu péči. Když si to dítě nechám, kvůli tomu, že bych k němu přilnula, tak odsuzuji všechny ostatní takové děti do kojeneckého ústavu. Těch argumentů je strašně moc. Když nějaká holka jede dělat au-pair do Anglie, tak se jí po skončení služby nikdo neptá, jestli přilnula k dítěti nebo dětem. „Děkujeme, stačí, jedete domů.“ Je to princip chůvy, která po určitou dobu plní funkci chůvy, a když důvody pominou, tak prostě její úkol končí. Chůva je profík, takže to tak musí brát a stejně tak je pěstoun chůva v této chvíli.

A vy jste si na začátku byli jisti, že to takhle zvládnete?

AH: My jsme doufali, že to zvládneme. Přípravovali jsme se každý den, každý den jsme absolvovali stejné rozhovory, jako teď vedeme s vámi. Každý den jsem poskytla dvacet rozhovorů kamarádkám i neznámým lidem, kteří se ptali: „Vy máte třetí miminko?“ A my jsme museli říct, že ne, protože jsme věděli, že je uvidíme za týden znova a že třeba budeme bez miminka, takže není možné říct, že ano. Člověk musel vysvětlovat, kde se to dítě vzalo a že zase odejde. Tím jsme se také tak trochu utvrzovali v tom, že je to tak správně. Pak samozřejmě došlo k lámání chleba ve chvíli, kdy jsme předávali první dítě do péče další rodiny. Tam jsme teprve zjistili, jestli se naše teoretická představa, že to zvládneme, naplní a našťěstí se ukázalo, že skutečně jsme připravení byli a že se nám to podařilo.

VH: Musíme taky zdůraznit, že nejde jen o citovou stránku. U člověka funguje i ta rozumová. Dneska už neplatí, že dítě od pěti let pracuje někde na poli a pomáhá v rodině, ale jde v podstatě o dvacet let péče o člověka, jeho rozvoj, příprava na budoucí povolání, rozvoj talentu a všechno to ostatní. My to všechno víme, že je to náročné, nákladné a tak nechceme rozšiřovat rodinu o dalšího člověka.

A jak to pochopily vaše dvě dcery?

AH: Dcery to pochopily tak, jak to chápeme my. U dětí to bývá tak, že pokud jsou dospělí se svými rozhodnutími srovnání, tak to vezmou. Takže v situaci, kdy u nás to

jedno dítě muselo zůstat déle, protože nebyly dořešené právní otázky, a sociální pracovnice říkala: „A, tak to už si ho necháte!“, naše dcera jí vysvětlila, že to dítě přece není naše a že si ho nemůžeme nechat. Ačkoliv dceři bylo 6 nebo 7 let v té době, tak té problematice rozuměla bohužel líp než sociální pracovnice, která je profesionál.

Kolik je vašim dcerám nyní let?

AH: Za pár dní bude jedné devět a druhé je jedenáct.

V době, kdy jste přebírali do péče první miminko, jim bylo 7 a 9. Za tu dobu si prostě zvykly, že vaší rodinou občas projde nějaké miminko...

AH: Nejtěžší to pro ně bylo hned s prvním dítětem, když u nás uvízlo takhle dlouho. To měly nejdelší možnost vytvářet si k němu vazby. Další děti pak už odcházely zhruba ve dvou měsících. Takže tam jim to přišlo výrazně snazší. Pro všechny to bylo výrazně snazší, jak pro tu následnou rodinu, tak samozřejmě pro nás. Čím starší dítě se předává, tím je situace horší, protože dítě si už jednoznačně vytváří svoje vazby a dává je najevo tak intenzivně, že se pak musí pracovat hrozně opatrně a maximálně dítě poslouchat, jakým tempem a jak vůbec předání uskutečnit. U dvouměsíčních miminek je to poměrně jednodušší.

To chápu. Zapojujete dcery do péče o miminko?

AH: Dcery se zapojují, aniž my bychom o tom nějak rozhodovali. Jsou to holčičky, které rády pečují o děti. Řekla bych, že občas mě k tomu dítěti pustí. (smích)

Určitě to bude mít pozitivní vliv, až budou dospělé.

AH: Pozitivní vliv to na ně má už teď. Kdybych musela jít do nemocnice nebo něco podobného, tak mám jistotu, že zejména starší dcera je schopná dvaceti čtyř hodinovou péči zastat už teď. Už teď si umí poradit víc než většina novopečených maminek, kterým je třeba pětadvacet nebo třicet let. Když je dítě v jejich péči, absolutně nemám strach. Obě dvě dcery pomáhají rády. Když chtějí, tak jim samozřejmě prostor dáme, ale není to povinnost. Spíš obráceně, to já jim musím sdělit, že teď už zase nastupuji já nebo manžel, že teď už musí ten dospělý.

Co na vaši aktivitu říká širší okolí? Babičky, dědečkové, sousedé?

AH: To je dobrý dotaz. Spousta lidí si neuvědomí, že tím, že na sebe vezmou závazek rané PP, se automaticky stávají i dědečkové a babičky novými dědečky a babičkami na přechodnou dobu. A na tom je třeba velmi intenzivně pracovat předem, aby si uměli k dítěti vytvořit stejně profesionální vztah a uměli se srovnat s tím, že to dítě půjde dál a byli na to připravení. My máme štěstí, že naši rodiče se toho úkolu ujali s obrovským pochopením.

Připravovali jste je na to nebo jste jim rovnou řekli, že budete dělat tuhle péči?

AH: My jsme vůbec nepočítali s tím, že by byli zásadně proti. Oni vědí, že se v této problematice pohybujeme. Nešli bychom s nimi do nějakého konfliktu, ale nebrali bychom ohled, kdyby se někdo úplně zasekl. Snažili jsme se co nejvíc jim tu situaci vysvětlit, aby tomu co nejvíc rozuměli, protože největším problémem v přijetí takové role je neporozumění a nepochopení těch věcí. Ve chvíli, kdy tomu lidé porozumí a pochopí to, tak pak není problém tu roli převzít. Jde o to porozumění. Mě se hodně lidí ptalo stejně tak, jako se ptáte vy, jak moc je to emocionálně náročné. Ze spousty lidí, se kterými se setkávám, se teď kolem mě postupně objevuje skupina kamarádů, kteří velmi vážně uvažují o tom, že by také chtěli začít poskytovat ranou péči. Oni si jakoby odžili společně s námi, že to jde, že záleží spíš na informacích a na připravenosti a na porozumění všem věcem než na tom, že by to bylo tak zcela nemožné.

Setkali jste se i s negativní reakcí? Myslím třeba spojitost s tím, co veřejnost dnes vnímá, a to je zneužívání dávek PP u romské populace. Nepřeneslo se to i na vaši situaci?

VH: Minimální.

AH: Ne. Hlavní problém u rané PP mají lidé s tím, že si neumějí představit, že dítě, které je jednou u nich, jim nepatří a že by ho měli posílat dál. Také si do toho promítají různé soudní spory o děti rozvedených rodičů, nebo nedávný soudní spor o děti zaměněné v porodnici. To je úplně jiná situace, tady nebyli srovnání rodiče se situací, pak samozřejmě vznikl problém i pro soud celou situaci prošetřit.

VH: To nebyl problém těch dětí, to byl problém těch dospělých, kteří do toho vstoupili.

AH: Takže tato situace se nedá srovnat s ničím, co lidi znají z médií, kde někomu někdo odebírá dítě a někam ho předává. Tady je to předem připravená situace, kdy vím, že pohlídám dítě a předám ho dál. Nemáme od lidí z okolí negativní reakce, jsou spíš překvapení, ptají se, potřebují se zorientovat, sami v sobě si potřebují srovnat, jestli vůbec je možné někoho mít rád a nevlastnit.

Zatěžuje vás nějakým způsobem péče o miminko jako rodinu? Protože s tak velkými dětmi, 9 a 11 let, už můžete třeba na zahraniční dovolenou nebo dělat jiné aktivity. To se ale péčí o miminko pravděpodobně ruší.

AH: Neruší se to tím, že jde o miminko, protože i s miminkem není pro nás problém cestovat. Ruší se to tím, že soudci nejsou ochotní zajistit, aby dítě v PP mělo pas.

K takovému úkonu je podle zákona třeba souhlas biologického rodiče, je to tak?

AH: Tam jde o rozhodnutí soudu a soudce si zjednodušuje práci, tak řekne, že nebude dělat další rozhodnutí, že to rozhodne až potom všechno najednou, až bude právně volné. Tím pádem dítě, které u nás bylo přes rok, po celou dobu nemělo nárok na pas.

V tomto případě to zatížení tady bylo...

AH: ... z pohledu, že jsme nemohli vycestovat do zahraničí. Úřady, které viděly tuto absurdní situaci, nám nabídly, že by na dobu, co bychom chtěli vycestovat, vzaly dítě do kojeneckého ústavu. Ale to rozhodně nebyla věc, kterou bychom za cenu dovolené udělali. To dítě na nás bylo tak fixované, že by to byl pro něj obrovský šok. To bychom pak těžko vytvářeli klidnou atmosféru pro předání, na kterém záleželo, aby pak dítě šlo do definitivní rodiny v klidu.

Jak vypadá váš běžný den? Pan Hlásek je zřejmě pracovní vytížen a holky chodí do školy, to znamená, že většina péče leží na Vás, paní Hlásková?

AH: Stejně tak jako den každé rodiny, která se stará o dvě větší děti a jedno malé.

VH: Tady platí princip, že rodina se nemění kvůli tomu, aby se starala o dítě, ale naopak dítě se stává součástí rodiny.

AH: Oba dva se zabýváme touto problematikou poměrně intenzivně a naplno, takže vlastně se v péči velmi rovnocenně střídáme tak, jak je potřeba kolem celého tohoto

projektu dělat potřebné věci. Nejsme ten model rodiny, kdy chlap je celý den někde v práci a manželka se stará o děti. Manžel je osoba samostatně výdělečně činná.

Po dobu péče o miminko jste na mateřské nebo tedy rodičovské dovolené a pobíráte všechny dávky jako biologická matka a navíc dávky PP. Mezitím, co odevzdáte dítě do další rodiny a převezmete další, je předpokládám, nějaká proluka...

AH: Bohužel je. Naštěstí zatím to vypadá, že se zkracují. První proluka byla tříměsíční, druhá dvouměsíční a třetí byla měsíční. Takže doufejme, že se hlavně příslušné orgány, zejména sociální pracovníci v terénu, které jsou první, co navrhnou, aby dítě nešlo do ústavu, ale do PP, už si na to začínají zvykat. Proluku zase ocení naše dcery, protože máme daleko větší možnost s nimi dělat věci odpovídající jejich věku bez ohledu na miminko.

Když máte takovou proluku, chodíte do zaměstnání nebo jste evidovaná na úřadu práce po tuto dobu?

AH: Nic z toho. Je to velmi nešikovné a taky doufáme, že se změnou zákona dojde k tomu, že pěstouni budou plynule zaměstnaní. Na úřadech je, aby tu mezeru obsadily. Do zaměstnání se skutečně za těchto podmínek nastoupit nedá, protože musíte být připravená. Když se dítě, které potřebuje ranou péči, narodí, tak není možné říct: „Jé promiňte, tak já si to do dvou měsíců vyřídím a ukončím pracovní poměr.“ Musíte nastoupit okamžitě. Můžete hledat nějaké jiné způsoby, jak pracovat z domova, ale ani to není úplně jednoduché. Nenahlašuji se jako nezaměstnaná, jsem matka v domácnosti pečující o dvě děti do 15 let.

Kolik je takových rodin jako vy? Je to pravda, že jsou pouze tři v České republice?

AH: Teď je to tak, že jsme pouze my jediní, kteří takto děti dostávají. Měli jsme informaci o jedné rodině z okolí Kroměříže, která měla v rané PP dítě, předala ho dál, ale nevíme, jak pokračovali, jaká je jejich situace. Tuto rodinu právě rozhodil problém proluky mezi jednotlivými dětmi, kdy se najednou rodina ocitne ve finančním vakuu. Snížení finančního zajištění je velmi znát. A pak mám informaci, že je jedna rodina připravená v Libereckém kraji, ale žádné dítě jim zatím do péče nedali. A další rodina

v Jihočeském kraji teď nějak čerstvě dokončuje povinnou přípravu, takže ještě dítě nedostali. Vy máte nějakou konkrétní informaci?

Mám informaci z brněnského úřadu, že v ČR jsou snad tři rodiny, které se věnují RPP. Dvě ve Středočeském kraji, jedna v Libereckém.

AH: Myslím si, že se o většině rodin asi dozvíme. Oni se nám ozvou, protože chtějí znát konkrétní zkušenosti a stojí o školení k tomu, jak vlastně k té péči přistupovat a co to obnáší. Ale informace z Moravy k nám samozřejmě nemusí taky dojít. Víme, že nějaké rodiny jsou připravené, třeba ta v Liberci, ale úřady zatím nebyly schopny zajistit, aby děti se do těch rodin dostaly. Pořád ještě běží automatismus posílání dětí do kojeneckých ústavů, a i když rodinu mají připravenou, tak toho nevyužijí. Ve Středočeském kraji jsme jediní.

Když to srovnáme, je v současné době v ČR více dětí, které by mohli jít do rané PP nebo PP na přechodnou dobu a málo pěstounů nebo naopak?

AH: Hlavně je nedostatek sociálních pracovníků, které by tomu přály, a nedostatek komunikace. Určitě není dost rodin, kam by všechny děti vhodné do PP s tím, že půjdou pak do osvojení, že tomu nebrání nějaké vážné zdravotní problémy, mohly jít. Na druhou stranu ani ty rodiny, které jsou, nejsou obsazené právě kvůli nedostatku komunikace ze strany úřadů. Je to také možná kvůli nedostatku času sociálních pracovníků, které jsou neskutečně přetížené. Jestliže dítě odevzdají do kojeneckého ústavu, který už pak dále řeší jeho osud, sociální pracovníce se pak už nemusí dál starat. Pokud se dítě dostane do naší rané péče, zůstává v její péči. Takže vyřizování veškerých papírů i kolem definitivního předání do další rodiny je pořád její práce. O kousek jí stoupne pracovní náplň, takže nevíme, jestli třeba i to nemůže hrát roli, ale především si myslíme, že je to ta setrvačnost. Spousta sociálních pracovníků argumentuje větou, že mají dobrou spolupráci s kojenákem. Ale to nestačí. Ať je to sebelepší kojenecký ústav, ústavní deprivace nastává v každém.

Takže chyba je na straně úřadů?

AH: Chyba je systémová, na té se pracuje ze strany ministerstva. Tam vidíme velkou vůli situaci změnit a zlepšit, ale bude to chtít hodně práce.

VH: Chyba je jak v legislativě, tak v systému. Dokud se nevyřeší právní postavení pěstounů, co se týká finanční stránky – zajištění v době mezi předáním dítěte a převzetím dalšího – tak pěstounů nikdy nebude dostatek. Je málo rodin, které si to můžou dovolit, které do toho můžou jít jen z přesvědčení. Když si vezmete, že z jednoho roku my máme výpadek pět měsíců, kdy se čeká v jedné proluce 3 měsíce, ve druhé dva a pak měsíc, tak je to že v roce pracujete jenom půlrok, ale že byste půl roku sezónně pracovala na jedné věci a pak na druhé, ale je to roztahané po celém tom roce. Takže si dokážu představit, že lidé, kteří jsou výrazně závislí na dvou příjmech, tak si do takovéto nejistoty netroufnou vstoupit. Ale není to tak, že by nebyly vhodné děti. Je to o tom, že soudy nepracují tak, aby byl naplňován zákon, který říká, že mají upřednostnit rodinnou výchovu před ústavní. To znamená, že kdyby jenom soudci naplňovali zákon, tak tahle proluka nastat nemůže. Jakmile by se dostalo jakékoli dítě jim do zorného pole, tak oni by se měli podívat do seznamu, jestli není volná pěstounská rodina a měli by ji upřednostnit.

To znamená, že to má v rukou na začátku sociální pracovnice?

AH: Sociální pracovnice a následně soud.

VH: Soudce může rozhodnout tak, jak to připravila sociální pracovnice, nebo může naplnit literu zákona a rozhodnout třeba i proti tomu návrhu sociální pracovnice, pokud ona navrhne ústav.

AH: My jsme byli na stáži v Anglii a tam jsme vznesli dotaz, jak jsou zajištěni pěstouni v době mezi předáním dítěte a převzetím jiného a starosta, se kterým jsme jednali, se nás chvíli díval, pak říkal, že nerozumí otázce, pak teprve pochopil, jak to myslíme, a pak vysvětlil, že taková situace vůbec nemůže nastat, protože mají daleko více dětí, které tu péči potřebují, než pěstounů.

VH: On se zeptal: „Myslíte jako, že bychom měli volné pěstouny? Ne, my máme děti bez pěstounů, to náš problém.“

AH: Tam se ví, že třeba během týdne, 14 dnů bude dítě předané do další rodiny, takže oni v tom čase připraví další dítě a jakmile pěstouni jsou volní, tak tam jde hned další dítě. A když se pěstouni potřebují nějak zregenerovat, tak oni si sami vyžádají nějaký čas, aby nedostali dítě okamžitě. Já vidím problém v té zvykovosti, ve vysvětlování té problematiky.

VH: A je pravdou, že někdo může prohlásit, že máme dobrý kojenecký ústav. To je pro nás dobrý kojenecký ústav, ale je dobrý pro to dítě?

AH: To je to špatné pojetí veřejnosti, kdy se všichni dojímají na Vánoce a přispívají na dětské domovy a kojenecké ústavy, přičemž podporují přesně to, co ty děti nepotřebují. Když někdo řekne, dejte pěstounské rodině příspěvek, tak na to ti sponzoři neslyší. To se vůbec nepropaguje. To lidem připadá, že by dali někomu něco moc do ruky, a že když to není ta instituce, kde ty děti můžou dělat srdceryvné obličejy, tak už to nikoho nezajímá. Jakmile je to dítě spokojené v pěstounské rodině, tak nikdo neřekne, tady máte pět tisíc navíc na vánoce navíc, abyste mohli dětem koupit boty a další věci.

Vy jste na počátku měli štěstí na sociální pracovníci, která vás pochopila, nebo jste museli bojovat?

AH: Měli jsme obrovské štěstí, protože my jsme šli na úřad připravení po všech těch letech zkušeností s té oblastí, kdy neustále vysvětlujeme všechno dokola a my jsme vlastně přišli na úřad Středočeského kraje, kde jsme nemuseli vysvětlovat všechno od začátku. Projekt jsme zpracovali a poslali jsme jim to, aby rozuměli, o co nám jde. Celou dobu nebyl souboj, kdy bychom řešili, proč to nejde, ale jak zajisti, jak by to šlo. Ze strany Středočeského kraje, speciálně paní Nožářové, která má odbor náhradní rodinné péče na starosti, bylo naprosté pochopení, že jsme nemuseli bojovat vůbec.

VH: Tam se našla dokonce velmi odvážná osoba, terénní sociální pracovníce.

AH: Ano, ta nám vlastně našla to první dítě. Udělala ten nejtěžší první krok, protože může se stát, že dítě může mít v pěstounské rodině nějaký úraz nebo může zemřít, a pak by všechno sesypalo na tu sociální pracovníci, která navrhla umístění atd. Z toho by byl velký malér i pro ni.

Konečné rozhodnutí musí ale učinit soud, nikoli sociální pracovníce.

AH: Přesně tak, ale odborná pracovní skupina, se kterou ta sociální pracovníce pracuje, by si tu chybu pěkně vychutnala. A rozhodně by pak tu pozici neměla pak snadnou.

VH: Ono to není chyba, ono to je normální.

AH: Jasně, ale z jejich pohledu chyba.

VH: Kdyby to dopadlo nějakým způsobem špatně, tak je to spíš takový strach jít do něčeho nového. Naštěstí se nic nestalo.

AH: Ale děti umírají i v kojeneckých ústavech, nemusí to být zaviněním nikoho nebo to naopak může být i zaviněním zdravotnického pracovníka, který neodhadne situaci, ale vyžaduje to odvahu, protože ta sociální pracovníce zatím bohužel, ačkoli je to uzákoněné, tak musí mít odvahu dělat věci nestandardně. Přitom postupuje podle zákona!

Všechny tři vaše děti, které jste doposud měli v PP, šli od vás do osvojení. Náhradní rodiče tuto skutečnost, že přebírají dítě od vás, ne z ústavu, vnímají jako něco nového, lepšího?

AH: Naštěstí ano. Všichni byli osvícení natolik, že vědí, že rozhodně bude to dítě bezproblémovější, jestliže začíná v rodině, než když začne v ústavu.

VH: Co my víme, tak vytipovaní rodiče se tuto informaci dozvídají a víceméně si oddechli, že je to skvělé, že nebudou mít dítě z ústavu. Zatím nikdo neodmítl dítě z toho důvodu, že by nebylo z kojeneckého ústavu.

Jak probíhá předání? Podle mých zkušeností z kojeneckého ústavu probíhá několik návštěv, první pod dohledem ústavního psychologa a sociální pracovníce, než si rodiče mohou dítě odvézt domů.

VH: Ten průběh je závislý na věku dítěte. U dvouměsíčního miminka ještě nejsou vytvořené přesné rozdíly mezi tím, kdo do jeho sociální skupiny patří a kdo nepatří, kdo je jakoby zvenku. K tomuto vyčlenění dochází až někdy v tom osmém, devátém měsíci, kdy si děti už rozdělují lidi na vlastní a cizí, vzniká takový ten trend schovávat se za maminku...

Separáčnická úzkost?

VH: Ano, přesně tyto věci nastávají. Takže je velmi důležité, v jakém věku dítě předáváte. Předávat dítě právě ve fázi separáčnické úzkosti je asi nejnešťastnější, tam je lepší raději počkat do fáze, kdy už je to dítě zase schopné experimentovat.

AH: Kdy má takovou tu odstředivou tendenci.

To jste předávali dítě naráz? Vybraní rodiče přijeli a vy jste jim nabalili dítě?

AH: To ne, ono to ani tak nejde, protože osvojitelé se tu informaci dozvědí ze dne na den a musí se také připravit. Nakoupit potřebné věci, ukončit si své pracovní aktivity.

VH: U těchto malinkých dětí by to ale nebyl velký problém, že by se dvouměsíční miminko předávalo nějak složitě. Tam je to skutečně otázka jednoho, dvou dnů. Ale většinou na to nejsou připraveni ti rodiče. My když jsme třeba přebírali naše dvě dcery z kojeneckého ústavu ve věku dvou a čtyř měsíců, tak jsme je přebírali ze dne na den. Přijeli jsme se jeden den podívat a druhý den jsme odváželi.

Vy jste na to byli doma nachystáni?

AH: My jsme byli schopní ze dne na den ten krok udělat, což většina osvojitelů, co my máme zkušenost, není schopná, takže se čeká, až oni se uvolní ze svých pracovních povinností tak, aby mohla ta novopečená maminka nastoupit na rodičovskou dovolenou.

Takže se přijedou podívat na miminko k vám?

AH: První setkání je z iniciativy krajského úřadu, probíhá za účasti vrchní sociální pracovnice a psychologky a samozřejmě osvojitelů. Tam se jim poskytují případné další informace. U těchto malých dětí je to otázka třeba 20 minut. Potom mají možnost se s dítětem projít v kočárku, my tuto první procházku absolvujeme s nimi. Pak se dohodneme, kdy přijedou na návštěvu k nám. V případě dítěte, které u nás bylo déle, jsme dohodli, že my přijedeme k nim, aby si dítě zkusilo u nich přespát. Celý proces závisel na tom, jak tu situaci bude dítě přijímat. Tady nám moc pomohly právě naše starší dcery, které se po celou dobu pobytu dítěte u nás držely, aby nás neoslovovaly jako rodiče. Když se pak objevili osvojitelé, tak to dítě natěšily, že přijede jeho maminka s tátou, že je to dítě do 14 dnů začalo oslovovat mami, tati. To byla spontánní aktivita našich dětí. Takže u většího dítěte ten proces předání musí být velmi citlivý, musí se naslouchat, co to dítě zvládne. Třeba si myslíte, že to bude trvat dlouho a najednou to dítě jde tak vstřícně těmi kroky, že není důvod se sebrat a říct: „Tak zase za týden.“ Je potřeba nechat tomu takový průběh, aby to dítě bylo v pohodě. Pokud jde vstříc nové rodině, tak aby ten prostor dostalo, aby se to podpořilo. Mysleli jsme v tomto případě, že předání bude trvat měsíc, ale přehodnotili jsme to podle situace a nakonec se odehrálo během týdne.

VH: Tam je potřeba udělat řez a čeká se na ten nejvhodnější okamžik, aby to bylo co nejkratší, co nejméně bolestivé. To, že tam nastane určitá situace pro to dítě, se kterou se bude muset vyrovnat, s tím se počítá. Jde o to najít, vycítit ten okamžik, kdy to

říznutí bude nejvíc zahojitelné, kdy zanechá po sobě nejmenší jizvy. A to jde jediné tak, že nasloucháte dítěti. Plán připravujete konkrétně podle dítěte.

AH: Štěstí bylo, že osvojitelé, ačkoli byli natěšení a nedočkaví, byli tak osvícení, že se do ničeho nehrnuli. Byli v tom hrozně rozumní, postupovali tak, aby to dítě nevyplašili. Ukázali mu, co na něho hezkého čeká, až k nim přijde, takže když od nás odjížděli, dítě nám normálně zamávalo.

VH: Ačkoli nikdy předtím s nimi nikdy autem neodjelo.

Jaký je průběh předávání u miminek?

AH: U miminek je to skutečně jenom otázka přípravy rodiny osvojitelů. Kdyby to bylo potřeba, tak pro takové dítě by nebyl problém během jednoho dne péči převést. To si myslím, že se to dá. Skutečně u dvouměsíčního dítěte to jde během jednoho dvou dnů.

Jste v kontaktu s osvojiteli? Mají na vás nějaké dodatečné otázky?

AH: Ano, jsme. Nejintenzivnější kontakt probíhá s rodinou, kam se předávalo starší dítě. Všichni stojí o kontakt. Ozývají se nám sami už jenom proto, že se chtějí podělit o to, co už dítě dovede, tak jako každý rodič rád předvede třeba babičce a dědečkovi co už jejich dítě říká a co dělá. Oni vědí, že málokdo zná to jejich dítě jako my, takže rádi s námi ten kontakt udržují a sdělují nám své pokroky.

Naplnila se všechna vaše prvotní očekávání, stalo se to, co jste měli v plánu?

VH: Stalo se i to, čeho jsme se obávali. Nastaly všechny ty situace, jako třeba nepochopení u soudu, zdlouhavé procedury, negativní reakce rádoby odborné veřejnosti.

AH: Největší problém je s odbornou veřejností. Z běžných lidí, kterými se my obklopujeme, zatím nikdo nereaguje negativně. Nejsložitěji to chápe odborná veřejnost.

VH: Rádoby odborná veřejnost, protože to jsou lidi, kteří setrvávají na nějakém kliše.

AH: Lidé, kteří nejsou schopní udělat změnu.

U tvůrců zákona, který se připravuje, jste se ale setkali s pozitivní reakcí?

VH: Na ministerstvu ano a na přípravě zákona ano. Tam je velmi citlivě na toto téma reagováno. Samozřejmě ne úplně ve všech bodech se všichni lidé shodnou. My jsme v některých bodech o něco radikálnější než je dneska ministerstvo, ale víme, že udělat

změnu nejde ve všem a najednou. Takže je třeba najít něco, co je politicky průchodné. Tomu my nerozumíme, to necháváme jiným.

Co se týká právního pozadí, vaše činnost je explicitně zákonem vymezena?

AH: Tenhle typ péče (raná PP – pozn. autorky) spadá pod PP na přechodnou dobu a ta je v novele zákona o sociálně-právní ochraně dětí. Od začátku je koncipovaná jako péče dočasná, do té doby, než dítě bude právně volné nebo do té doby než si biologická rodina upraví svou situaci tak, aby se o dítě mohla začít starat. Do rané PP přichází novorozenec a v každém případě odchází dál. Buď odejde do biologické rodiny nebo do osvojení nebo je ještě další možnost, když se ukáže, že to dítě nemůže být ani osvojeno, ani biologická rodina nefunguje, ale není zbavena rodičovských práv, třeba kvůli závažné nemoci maminky, která není schopná se starat, ale není důvod k odebrání dítěte, tak pak může to dítě přejít do dlouhodobé PP, kterou ale už neposkytují rodiny specializované na ranou PP.

VH: Hlavně musí ta rodina zajistit kontakt s biologickou rodinou, musí to být postavené tak, aby to nebylo přes celou republiku.

Dříve se děti umisťovaly do PP co nejdále od rodičů, aby nemohli zasahovat do výchovy pěstounů...

VH: No to ne, to v žádném případě nemůže být. Pokud rodiče nejsou zbaveni rodičovských práv a je to v zájmu dítěte, musí se umožnit kontakt. Pokud zůstala práva zachována, musí být naplňována. To je rozhodnutí nikoli pěstounů, ale soudu.

AH: Takhle se postupuje jenom v případě, kdy se rodič dopouští trestné činnosti na dítěti, dítě je v ohrožení života, pokud by ke kontaktu došlo. Pěstoun není osvojitel, nenahrazuje rodiče, je jenom „pěstoun“, tudíž pořád biologičtí rodiče zůstávají rodiči a mají práva k dítěti a zároveň dítě má právo na rodiče.

A to je třeba mít na paměti. Na závěr rozhovoru jsem vám chtěla dát prostor. Určitě je něco, na co jsem se nezeptala a co byste chtěli, aby zaznělo. Máte slovo.

VH: Tak je toho hodně. Co by určitě mělo zaznít, tak to, že rovnice nejlepší zájem dítěte a ustavní péče v jedné větě, pokud tam není postavená negace, je nesmysl. To prostě nejde dohromady už z principu. Zvláště u těchto malinkých dětí, tam je to 100%. U starších dětí je to vždycky závislé na době pobytu. Psychická deprivace vznikne

velmi rychle. Jde o to, že do ústavu jdou zdravé děti, které odtam odchází nemocné. To je přece proti principu zdravotnictví. To nedává smysl. Má tam přijít poškozené a zůstat tam nebo to zařízení má být schopné ho napravit, což není. Zdravotní stav se napravovat dá, když je poškozený na začátku. Jestliže dítě necháme socializovat v nezdravém prostředí, v ústavním, jak se pak má chovat v prostředí, které vypadá jinak, než to ústavní. Nemá návyky, nezná metody, bude se neustále chovat v rámci ústavní deprivace. Když se dítě například kývá ze strany na stranu, uspokojuje své emoční potřeby samo, automaticky. Má potřeby a to je způsob, který si samo našlo jako řešení. Ve své podstatě to není pro dítě na závadu. Pokud by celý život žilo v ústavu, tak je to způsob, jak se adaptovat. Včetně agresivních projevů nebo naopak velmi úzkostných projevů. Je to řešení, které mu dovolí přežít za stávajících okolností. V běžné společnosti, která se nechová jako ústavní, nemá ale šanci, je to sociálně narušené chování. To znamená, že ono tam přišlo, správně se adaptovalo, ale dál je diagnostikované jako narušené dítě. Což je nesmysl, protože to narušení je dáno tím, že reagovalo přirozeně a správně za daných podmínek.

AH: Další věc, kterou já považuji za podstatnou, je vlastně vůbec východisko k tomu. Příroda počítala s tím, že biologické matky mohou zemřít, třeba u porodu dítěte, nebo porodu následného dítěte, nemocí, zkrátka matky vždycky umíraly a jestliže tam byl vytvořený vztah mezi dítětem a pečující osobou, pak dítě umí výlučný vztah přenést na jinou osobu. To se nám nakonec potvrdilo i u prvního dítěte. Jestliže umí vztahy vytvářet, umí je i přenést. Lidé se nediví, proč si někdo může pořídit chuť a odejít do práce na celý aktivní čas toho dítěte. A pak si dítě tu vazbu přenesse na chuť.

VH: Dříve některé rodiny měly kojné, které začínaly s dětmi od toho nejtělejšího věku. Byla to jiná osoba než biologická matka.

AH: Příroda je nastavená na to, aby dítě umělo vazbu přenést. V kojeneckém ústavu si nevytváří výlučnou vazbu, nemá co přenést, vytváří si pseudovazby, které nejsou dostatečné a dítě je poškozené trvale. Podle mých zkušeností, které mám na dětech přímo odžitě, si myslím, že už ve dvou měsících jsou rozdíly mezi dítětem žijícím v rodině nebo v ústavu velmi citelné. Už u tříměsíčního dítěte můžete vidět v očích, že se tam cosi změnilo a ve čtyřech měsících je už to pozná každý. Když se kouknu na svoje dvě děti, tak trochu znalý člověk pozná, které dítě vyrostlo od začátku v rodině a které čtyři měsíce strávilo v ústavu. Ta určitá vyhaslost, která se v očích objevuje, ta je

téměř nenapravitelná. Dítě zůstane agresivní nebo úzkostné, tam se vychází víceméně z těchto dvou vzorců a s tím jde jenom pracovat, odstranit úplně se to většinou už nedá.

VH: Projeví se to v krizových, náročných situacích, např. v pubertě, kdy dochází k dalším změnám v organismu, má dojít k odloučení dospívajícího jedince po biologické stránce od této vazby, od závislosti, ale přitom se vazba nemá narušit. Má proběhnout spousta bojů a šarvátek, ale nemá se zlomit kostra vazby. To znamená, že lidé mají být schopni vědět, že ten druhý člověk tady s ním je. Kdežto když celou dobu fungovala jenom pseudovazba, pak s těmito konflikty padá i celá tato schopnost a lidé jsou schopní od sebe odcházet a nikdy se už nevidět, zabíjet se.

AH: A nebo to naopak dožene nepřipravené osvojitele nebo pěstouny k tomu, že děti vrací zpět do ústavní výchovy, protože to přerostlo jejich schopnosti. Nemůžeme ale říci, že to je vyloženě chyba pěstounů. Oni se snažili řešit něco, co tam vzniklo a pokud ta míra poškození byla tak vysoká, tak bohužel ani vynikající péče to nemusí spravit.

VH: Jsou to děti, které jsou do 9, 10 let úžasné a miloučké a všichni z nich mají radost a nechápou, co se to vlastně stalo. Není to proto, že by udělali nějakou velkou chybu, ale počátky jsou už v tom ústavu, v té dávné době.

AH: My to vidíme na našich dětech, které máme osvojené ve dvou a čtyřech měsících, že prostě ten dluh tam je. To nezměníme, jenom s tím můžeme nějakým způsobem pracovat tak, abychom ho neprohlubovali.

Vy toto pocít'ujete u svých dcer, i když jste je osvojili už ve věku 2 a 4 měsíců?

AH: Ano, rozhodně.

VH: A dokonce je i velký rozdíl mezi tím, jestli to bylo ve 2 nebo 4 měsících.

AH: Mluvím o schopnosti vnímat se jako člověk sebevědomý se sebedůvěrou, sebeuvědoměním.

VH: V této době se odpovídá na jednu základní otázku: Jak jsem důležitý pro svět? Jak mi svět odpovídá na moje potřeby? Tím pádem já jsem v tom světě důležitý.

AH: Co já jsem pro svět. A tam se to naruší a už se to potom opravdu pořád jen dobíhá, ale nikdy nedoběhne.

VH: To víme, že se řeší u lidí tak ve 30, 40, 50. Pořád se řeší nedostatek sebedůvěry, schopnosti opřít se sám o sebe, unést všechny věci sám. Pořád se hledají pomocníci,

kteří to za mě vyřeší nebo na které to můžu svést. Záleží potom na tom, jakou si člověk najde únikovou variantu, který zvolí směr, buď do sebelítosti, nebo do agrese.

AH: I takhle krátký pobyt v ústavu může způsobit poruchy učení, poruchy socializace, protože jestliže se dítě chová ve škole složitě, učitelé na něj reagují jinak a to je prostě řetěz věcí. Stačí opravdu několik měsíců ústavní výchovy a je to trvalé poškození. Jenom s tím můžete šikovně pracovat. A nebo nešikovně, protože buď máte kliku, že se vám podařila objevit komunikační cesta pro dítě a pro vás, nebo se netrefíte. Ostatně stejně tak se někdy netrefí lidé ani ve svých biologických vazbách s vlastním dítětem, neumí s ním komunikovat, protože netrefí, co to dítě potřebuje.

VH: To je další důležitá podmínka pro toho, kdo je vhodný pro pěstounství. Za prvé tam nesmí být ten majetnický vztah a za druhé nesmí čekat vděčnost. Protože vděčnost je pro pěstouna vlastně škodlivá představa, je to něco, co svazuje, co mu nedovolí se na dítě dívat jako na někoho, kdo potřebuje jeho službu a pomoc, ale jako na někoho, komu něco obětuje a on mu to bude vracet. Velmi častý důvod, proč chceme děti. Aby nám dávaly zpětnou vazbu, jak jsme důležití. Takže u pěstounů je hrozně důležité i tenhle ten osobnostní profil, chápat se jako člověk, který není závislý na tom, jakou zpětnou vazbu dostává.

Je to důvod, proč je kvalitních pěstounů málo? Protože tohle to asi nedokáže každý.

VH: Pěstounství se tady do dneška chápalo jako jakási forma osvojení dětí, které nejsou osvojitelné. Zůstávaly ty stejné pohnutky pro ty děti jako u osvojení - naplnit svoji rodičovskou potřebu mít děti, odvést je do dospělosti, vědět jak dál pokračují případně od nich dostávat to potvrzení své důležitosti, uspokojení své vlastní vnitřní potřeby. U těch pěstounů na přechodnou dobu - u nás se to rozdělilo takhle podivně na pěstouny a na pěstouny na přechodnou dobu - je to právě něco jiného, a proto se tam zavedl i tento pojem, aby se oddělila tato jakási forma placené adopce a tahle služba pěstouna, který přistupuje k pěstounské práci zcela jinak. Jestli je pěstounů málo, to se nedá zodpovědět. Nikdo je nehledá. Já neumím říct, kolik je v naší populaci lidí, kteří by mohli být kvalitními pěstouny na přechodnou dobu. Nevím, jestli je jich málo nebo hodně. Neexistuje metodika, neexistuje, že by je někdo oslovil, že by je někdo diagnostikoval. Nejde tedy odpovědět na otázku, jestli je jich hodně nebo málo.

AH: Protože i kvalitních rodičů je velmi málo z tohoto pohledu. I obyčejný rodič, který nedělá žádné nestandardní kroky a nepřijímá cizí dítě, musí mít tyto věci srovnané.

Víte, proč jsem se zeptala? Protože všechno to, co by si měl pěstoun na přechodnou dobu o sobě uvědomit, mi přijde velmi náročné. To prostě každý nezvládne.

AH: Mnoho lidí, které my máme kolem sebe, nejdřív říkalo, že by to v životě nechtěli dělat a pak si to s námi spoluprožívali a začali si tyto věci srovnávat. Najednou v nich něco dozrává, protože měli možnost vedle nás udělat si jakousi přípravu, uvědomit si věci, které jim do té doby nikdo nesdělil, neprobral s nimi, protože příprava obecně na rodičovství je naprosto nedostatečná. Při vyhledávání pěstounů se jim musí dát možnost osobnostně dozrát. K dozrání může dojít klidně až během povinné přípravy, od toho je to příprava.

VH: V Anglii během přípravy zkoumají, jestli si lidé už prošli nějakými složitými životními situacemi, jestli se už se umí s nimi vypořádat, jak na ně zareagovali. A to mohou být někdy velmi pohnuté osudy lidí, které nechali právě dozrát lidi do podoby, kdy se můžou stát dobrými pěstouny. I když oni si to o sobě zatím třeba nemyslí. Mají jedinou zkušenost s dětmi, a to je většinou jejich rodičovství. Nejsou to pedagogové. Většinou nestačí vystudovat pedagogickou fakultu nebo jakoukoli školu, ale jde o to, aby ta osobnost dozrála. A ostatní věci velmi rychle absorbují v okamžiku, kdy zjistí, že takovou věc můžou dělat.

AH: Během stáže v Anglii mne oslovila ještě jedna věc. Zjistili jsme, že během přípravy nejde o to, skrýt veškeré své nedostatky, jako se o to pokoušejí někteří lidé, protože mají strach, že pak by neprošli. Naopak jde o to odhalit veškeré osobnostní nedostatky, zjistit, co mě rozčiluje. Už jenom to uvědomění si vlastních reakcí je důležité.

VH: Je důležité vědět, že ta reakce není v dítěti, ale ve mně. Dítě jen hraje na strunu, o které já dost dobře vím, že ve mně nerezonuje. A často je dítě chytré a hraje na ni profesionálně. Takže tady nejde o to, že by pěstouni měli být nějaké nadzemské osoby, jsou to lidi se svými chybami, ale měli by do toho jít ve fázi, kdy si je uvědomují. Kdy mají vhléd sami do sebe. A kdy umějí říct, pojdte mi pomoci, teď jsem se dostal do situace, kdy vím, že potřebuji pomoci.

AH: Umět si říkat o pomoc, protože vlastně lidi mají obavu, že když prokáží jakýkoli nedostatek, tak už jim nikdy nikdo žádné dítě nesvěří. Je to absurdní pojetí. Místo aby

znakem dospělosti bylo to, že když něco neumím, řeknu si o pomoc někomu, kdo to umí, tak vlastně se to schovává v rodinách, aby náhodou to nevypadalo, že selhávám. A to je věc té přípravy. Není to chyba samotných pěstounů, jestli jsou kvalitní nebo nekvalitní. Ta příprava musí být postavená tak, aby člověk během ní dozrál nebo případně vůbec načerpal určitá témata a třeba se k tomu pěstounství dostal za tři, pět let, až se tím vším v životě prokouše a porovná. Takže to, že uvažují o pěstounství, neznamená, že to musí být teď hned. Musí se zapracovat na přípravě pěstounů.

Velký úkol pro odborníky. Dovolte mi poděkovat vám za váš čas, za vaše názory a vůbec za to, co jste se rozhodli dělat a co i přes všechny problémy také děláte. Děkuju i za miminka, které vám dnes ještě poděkovat nemůžou.

Závěr

Cílem teoretické části této práce bylo nalézt zcela jasnou definici spojení *nejlepší zájem* či *zájmy dítěte*, která by explicitně vymezila obsah tohoto významného a zásadního právního principu. V úzké souvislosti s vymezením obsahu pojmu jsem chtěla ukázat, zda a jak je tato zásada používána v právních předpisech. Princip je nejčastěji užíván v souvislosti se vznikem ohrožení všestranného vývoje nezletilého dítěte v rodině a nutnosti intervence státního orgánu do rodiny. Práce proto připomněla význam rodiny v minulosti i dnes, poukázala na změny v základních znacích a funkcích rodiny a objasnila i oblast posuzování a hodnocení rodiny, na základě kterého pak lze rodinu označit jako ohroženou či problémovou.

Současně s hledáním definice zásady nejlepších zájmů dítěte práce přinesla informace o různých definicích samotného pojmu dítě a následně právech dítěte. Stručný pohled do historie ukázal, že dítě bylo bezprávným subjektem a bylo s ním nakládáno jako s věcí, s majetkem a trvalo velmi dlouho, než byla dítěti přiznána první práva. V podstatě lze konstatovat, že práva dětí se dostala do centra pozornosti až v minulém století. Česká republika v oblasti právní ochrany dětí vychází z mezinárodních dokumentů, proto nechybí přehled těch nejvýznamnějších. Následuje výčet předpisů z okruhu vnitrostátní úpravy práv dětí. U každého uvedeného předpisu je uvedeno, jakým způsobem se v něm promítá ochrana dětských práv.

Je třeba kriticky konstatovat, že právní úprava dětských práv v ČR je velmi roztržštěná. Jednotlivé předpisy upravují pouze dílčí problematiku a v dalším odkazují na předpisy jiné, a to jak vnitrostátního tak mezinárodního původu. Pro české právo je obecně příznačné neustálé novelizování předpisů a nepřehlednost, se kterou se potýkají i samotní právníci. Tato skutečnost se promítá i do úpravy práv dětí. Nová úprava zákona o rodině a novela zákona o sociálně-právní ochraně dětí jakožto základních pramenů v této oblasti ještě nejsou v platnosti a už se na jejich znění snáší kritika. Předpokládám tedy, že po uvedení předpisů do praxe budou následovat další novelizace. Zda se tato dlouholetá praxe zavedla pouze jako nezbytná reakce na společenské změny či jde ve velké míře jen o nedokonalou práci tvůrců zákonů si netroufám posuzovat, to je práce odborníků.

Co však nelze popřít, je fakt, že **princip nejlepších zájmů dítěte se v právních předpisech mezinárodního i vnitrostátního charakteru často vyskytuje**. Jak však kapitola třetí ukázala, **jednoznačnou definici nejlepšího zájmu dítěte žádný předpis nepřináší** a není to dost dobře ani možné. Hlavním důvodem je neoddiskutovatelný fakt jedinečnosti každé lidské bytosti a každé situace, ve které se nacházíme. Rozhodovací instituce se mohou opírat o právní předpisy a kritéria zájmů dítěte v nich obsažených, nicméně vždy musí zohlednit konkrétní okolnosti každého řešeného případu a na základě zjištěných skutečností individuálně posoudit a následně rozhodnout. Domnívám se, že zejména soudy by měly v odůvodnění svých rozhodnutí věnovat patřičnou pozornost právě objektivním okolnostem, které vedly k jejich rozhodnutí. Rozhodně nepovažuji za dostačující odkázat na zájem dítěte bez dalšího.

Jako doklad snahy České republiky jednat v souladu s nejlepšími zájmy dítěte jsem zařadila kapitolu o sanaci rodiny a novince v českém systému náhradní rodinné péče – PP na přechodnou dobu. Oba okruhy činností zatím své místo v péči o ohrožené rodiny hledají, což dokázaly rozhovory se sociálními pracovníci a pěstouny.

Empirická část práce měla ukázat, jak se uplatňuje zásada nejlepších zájmů dítěte v ohrožené rodině v činnosti podle mého soudu velmi významné instituce - orgánu sociálně právní ochrany dítěte. Z rozhovorů je patrné, že všechny sociální pracovníce vztahují označení rodiny za ohroženou zejména k zanedbávání péče o nezletilé dítě

a žádná nepřipustila, že by jejich činnost směřovala proti zájmům dítěte. Vyzdvihují fakt, že sociální pracovníce v rozhovorech upřednostňují možnost dítěte zůstat v rodině před odebráním dítěte. Sanaci rodiny chápou sociální pracovníce z Brna a blízkého okolí jako pojmenování své práce. To je zřejmý důsledek špatných zkušeností s činností nestátních neziskových organizací v Brně, které by se měly sanaci rodiny přednostně věnovat. Také sociální pracovníce z Humpolce uvádí absenci pomocných organizací. Částečně kladnou reakci na činnost neziskových organizací uvedla pouze sociální pracovníce ze Svitav.

Poměrně rozpačitě a s převahou pochybností hodnotí sociální pracovníce PP na přechodnou dobu. Domnívám se, že je to způsobeno nedostatkem praktických zkušeností. Co je pro názory sociálních pracovníků společné, je zdůraznění kvalit pěstounů na přechodnou dobu. Ani podle názorů těchto odborníků nelze však předpokládat, že zavedení tohoto typu náhradní rodinné péče povede k absolutnímu zrušení všech zařízení péče institucionalizované, a to rozhodně ne v časovém horizontu, který byl ze strany státu stanoven.

Do problematiky PP na přechodnou dobu a konkrétně rané PP jsem nahlédla prostřednictvím rozhovoru s pěstouny Hláskovými. Z živého rozhovoru jasně vyplynulo nadšení pěstounů pro dobrou věc, které pomáhá překonat počáteční obtíže. Pěstouni uvádějí kritická slova na soudní procedury, na kostnatost a stereotyp práce soudů a určitých sociálních pracovníků. Odvolávají se na praxi v zahraničí. K tomu existuje ale i druhá strana mince. Jak uvádí sociální pracovníce z Magistrátu města Brna, v zahraničí je běžné, že dítě vystřídá mnoho pěstounských rodin v době do své dospělosti a to v podstatě brání vytvoření si pevných citových vazeb, čili je naplněno pouze základní kladné kritérium, a sice že dítě není v péči ústavní. Nelze tedy všechny zahraniční zkušenosti přebírat bez výhrad.

Závěrem lze uvést, že myšlenka naplňování principu nejlepších zájmů dítěte stojí nad každou činností v oblasti péče o nezletilé děti v ohrožených rodinách a výjimečné případy, které zná veřejnost z médií, nemohou vnášet špatné světlo na činnost všech odborníků z oblasti ochrany dětských práv obecně. Vnímám jako špatné, že se veřejnosti prezentují pouze kauzy, které snižují už tak nízké veřejné mínění o práci

odborníků ze sféry sociálně-právní ochrany dětí, neboť v této činnosti představují nesprávná nebo rozporná rozhodnutí pouze střípky a naprostá většina úkonů je zcela v souladu se zájmy nezletilých dětí, avšak takové případy jsou pro média všední a nezajímavá. Z pochybení musí vzejít ponaučení. Věřím, že důsledky nesprávných rozhodnutí, které jsou u dětí v některých případech až nezvratitelné, si velmi dobře uvědomuje každý odborník na jakékoli pozici a v budoucnu se již budeme setkávat pouze s případy, kdy bylo rozhodnuto pouze v souladu s nejlepšími zájmy dítěte.

Resumé

Diplomová práce na téma „Naplnění principu nejlepších zájmů dítěte v ohrožené rodině“ je rozdělena do dvou částí. Teoretická část se člení do čtyř kapitol. První kapitola se věnuje významu rodiny, změnám ve znacích a funkcích rodiny. Druhá kapitola objasňuje obsah pojmu dítě a přináší základní orientaci v právech dítěte tak, aby bylo možné porozumět obsahu kapitoly třetí, která hledá vymezení a uplatnění zásady nejlepších zájmů dítěte. Kapitola čtvrtá představí sanaci rodiny a pěstounskou péči na přechodnou dobu.

Pátá kapitola této práce zastupuje praktickou část. Obsahem kapitoly jsou rozhovory se sedmi sociálními pracovníci na úseku sociálně-právní ochrany dětí, které se vyjadřují v pěti základních okruzích k práci s ohroženou rodinou, sanaci rodiny a pěstounské péči coby profesí. Následuje rozhovor přímo s pěstouny na přechodnou dobu, který představí nový typ náhradní rodinné péče v praktickém světle.

Práce ukazuje, že princip nejlepších zájmů dítěte prostupuje každý právní předpis týkající se dětí, avšak s ohledem na nemožnost explicitního vymezení obsahu pojmu zájem dítěte v důsledku jedinečnosti každého dítěte a každé situace zůstává odpovědnost za posouzení nejlepších zájmů dítěte a rozhodování o dětech na rozhodovacích orgánech.

Anotace

Tématem diplomové práce je „Naplnění principu nejlepších zájmů dítěte v ohrožené rodině“. Práce je rozdělena do dvou částí. V první teoretické části se věnuje významu rodiny pro společnost a dítě, objasňuje obsah pojmu dítě, poskytuje základní orientaci v právech dětí, hledá definici principu nejlepších zájmů dítěte a užití principu v právních předpisech. Představuje sanaci rodiny a pěstounskou péči na přechodnou dobu.

V empirické části jsou uvedeny rozhovory se sociálními pracovníci na související témata a rozhovor s pěstouny na přechodnou dobu.

Klíčová slova

rodina, dítě, práva dětí, zájem dítěte, sanace rodiny, pěstounská péče

Annotation

The topic of my diploma thesis is "The fulfillment of the principle of the best interests of the child in a high-risk family". The thesis is divided into two parts. The first, theoretical part deals with the importance of a family for the child and the whole society, it explains the meaning of the term "child", it provides basic information on the rights of children, and it attempts to define the principle of the best interest of the child and its application in legal regulations. This part also introduces two more concepts: rehabilitation of family and foster care as a temporary measure.

In the empirical part of my thesis there are interviews of social workers on related topics and an interview with temporary foster parents.

Keywords

family, child, children's rights, rehabilitation of family, foster care

Literatura a prameny:

Právní předpisy:

1. Zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod, v platném znění
2. Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, v platném znění
3. Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, v platném znění
4. Zákon č. 66/1986 Sb., o umělém přerušení těhotenství, v platném znění
5. Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, v platném znění
6. Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, v platném znění
7. Zákon č. 104/1991 Sb., o Úmluvě o právech dítěte, v platném znění
8. Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění
9. Zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, v platném znění
10. Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, v platném znění
11. Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění
12. Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, v platném znění
13. Zákon č. 561/2004 Sb., školský zákon, v platném znění
14. Směrnice UNHRC pro určování nejlepšího zájmu dítěte. (2008). Praha: Pražská kancelář UNHRC
15. Nález ústavního soudu sp. zn. II. ÚS 568/06 ze dne 20. 7. 2007
16. Úmluva o občanskoprávních aspektech mezinárodních únosů z 25. října 1980

Literatura:

17. Bakošová, Z. (2008). *Sociální pedagogika jako životná pomoc*. Bratislava: Public promotion, s. r. o. ISBN 978-80-969944-0-3
18. Bechyňová, V., Konvičková, M. (2011). *Sanace rodiny*. Praha: Portál, s.r.o. 2. vydání. ISBN 978-80-262-0031-4
19. Bělina M., et al. (2010). *Zákoník práce*. 2. vydání. Praha: Nakladatelství C. H. Beck. ISBN 978-80-7400-317-2
20. Bowlby, J. (2010). *Vazba. Teorie kvality raných vztahů mezi matkou a dítětem*. Praha: Portál, s.r.o. ISBN 978-80-7367-670-4
21. Broulíková, J., Kuchařová, V. (2002). *Opatření sociální politiky k problémovým typům rodin*. Praha: VÚPSV. ISBN neuvedeno

22. Bubleová, V., Vávrová, A., et al. (2009). *Průvodce náhradní rodinnou péčí*. Praha: OPS při Nadaci Terezy Maxové. ISBN neuvedeno
23. David, R. (1999). *Práva dítěte*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc. ISBN 80-7182-076-8
24. Dunovský, J. (1999). *Sociální pediatrie. Vybrané kapitoly*. Praha: Grada Publishing. ISBN 80-7169-254-9
25. Gavora, P. (2000). *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno: Paido. ISBN 80-85931-79-6
26. Hartl, P., Hartlová, H. (2000). *Psychologický slovník*. Praha: Portál, s.r.o. ISBN 80-7178-303-X
27. Helus, Z. (2007). *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-1168-3
28. Hrušáková, M. (1993). *Dítě, rodina, stát*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 80-210-0694-3
29. Hrušáková, M. (ed.) (1994). *Výchova k právu*. Sborník z vědecké konference. Brno: Masarykova univerzita - Právnická fakulta. ISBN 80-210-1050-9
30. Hrušáková, M., et al. (2009). *Zákon o rodině. Zákon o registrovaném partnerství*. 4. vydání. Praha: Nakladatelství C. H. Beck. ISBN 978-80-7400-061-4
31. Jílek, D., et al. (2011). *Studie o právech dítěte*. Brno - Boskovice: Česko-britská o.p.s. ISBN 978-80-260-0377-9
32. Kornel, M. (2011). *Princip nejlepšího zájmu dítěte*. Příspěvek přednesený na konferenci Dny práva 2011 na Právnické fakultě MU Brno. V tisku.
33. Kraus, B., Poláčková, V., et al. (2001). *Člověk – prostředí – výchova*. Brno: Paido. ISBN 80-7315-001-2
34. Křížková, A., Dudová, R., et al. (2008). *Práce a péče*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON. ISBN 978-80-86429-94-6
35. Matějček, Z. (1992). *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. ISBN 80-04-25236-3
36. Matějček, Z., Dytrych, Z. (1999). *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*. Praha: Grada Publishing, spol. s r. o. ISBN 80-7169-897-0
37. Matoušek, O. (2003). *Slovník sociální práce*. Praha: Portál, s. r. o. ISBN 80-7178-549-0

38. Matoušek, O., Pazlarová, H. (2010). *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*. Praha: Portál, s. r. o. ISBN 978-80-7367-739-8
39. Motejl, O., et al. (2007). *Rodina a dítě*. Sborník stanovisek veřejného ochránce práv. Praha: ASPI, a. s. ISBN není
40. Možný, I. (2008). *Rodina a společnost*. II. upravené vydání. Praha: Sociologické nakladatelství SLON. ISBN -80-86429-87-8
41. Mühlpachr, P. (2008). *Sociopatologie pro sociální pracovníky*. Brno: MSD, s. r. o. ISBN 978-80-7392-069-2
42. Novotná, V., Průšová, L. (2004). *K vybraným otázkám osvojování dětí*. Praha: Linde nakladatelství s.r.o. ISBN 80-86131-56-4
43. Sekot, A. (2006). *Sociologie v kostce*. Brno: Paido. ISBN 80-7315-126-X
44. Sobotková, I. (2003). *Pěstounské rodiny: jejich fungování a odolnost*. Praha: MPSV. ISBN 80-86552-62-4
45. Špeciánová, Š. (2003). *Ochrana týraného a zneužívaného dítěte*. Praha: Linde, s.r.o. ISBN 80-86131-44-0
46. Vágnerová, M. (2005). *Základy psychologie*. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0841-3
47. Vágnerová, M. (2008). *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 4. vydání. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-414-4.
48. Veselá, R. et al. (2005) *Rodina a rodinné právo, historie, současnost a perspektivy*. Praha: Eurolex Bohemia, s. r. o. ISBN 80-86432-93-9
49. Děti a my, časopis pro rodiče s názorem, ročník 41, číslo 10/11
50. Pěstounská péče na přechodnou dobu. Brožura. (2009). Praha: MPSV. ISBN neuvedeno

Jiné zdroje:

51. <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10318730018-polosero/210562222000003/> [20. 9. 2011]
52. http://obcanskyzakonik.justice.cz/tinymce-storage/files/2011/Vladni_navrh_obcanskeho_zakoniku_2011.pdf [13. 10. 2011]
53. <http://www.online-slovník.cz/slovník-cizich-slov> [11. 11. 2011]

54. <http://www.nadacesirius.cz/soubory/ke-stazeni/Strep-sanace-je-spoluprace-metodicka-doporuceni.pdf> [11. 11. 2011]
55. <http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/p/4019-11> [11. 11. 2011]
56. <http://www.viod.cz/editor/assets/download/podpora.pdf> [12. 11. 2011]
57. http://www.mpsv.cz/files/clanky/9555/Narodni_akcni_plan.pdf [15. 11. 2011]
58. <http://www.tf.jcu.cz/getfile/253d42f5196e2652> [15. 11. 2011]
59. http://www.mpsv.cz/files/clanky/8955/tz_170610a.pdf [19. 11. 2011]
60. <http://www.zverina.cz/cs/ochrana-deti-pred-sexualnim-zneuzivanim/35/> [21. 1. 2012]
61. <http://www.dejepis.com/index.php?page=000&kap=018&pod=3> [22. 1. 2012]
62. <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/vseobecna-deklarace-lidskych-prav.pdf> [22. 1. 2012]
63. http://en.wikipedia.org/wiki/Lex_patriae [22. 1. 2012]
64. <http://icv.vlada.cz/cz/tema/deklarace-prav-ditete-63749/tmplid-560/> [22. 1. 2012]
65. <http://www.psp.cz/docs/laws/listina.html> [22. 1. 2012]
66. <http://www.blisty.cz/art/58824.html> [24. 1. 2012]
67. http://www.novyobcanskyzakonik.cz/zakon/_obcansky-zakonik-novy-navrh.pdf [26. 1. 2012]
68. <http://www.mpsv.cz/cs/7242> [27. 1. 2012]
69. <http://www.msmt.cz/socialni-programy/vyklad-pojmu-nejlepsi-zajem-ditete> [27. 1. 2012]
70. <http://vrcha.webnode.cz/news/pripominky-k-navrhu-stanoviska-cpjn-202-2010-ustavni-vychova/> [4. 2. 2012]
71. http://www.mpsv.cz/files/clanky/11845/TZ_MPSV_Novela_zkvalitni_system_ochrany_deti.pdf [4. 2. 2012]
72. <http://www.lata.cz/> [4. 2. 2012]
73. <http://www.mpsv.cz/cs/5587> [4. 2. 2012]
74. <http://rodiceadeti.poradna-prava.cz/co-to-je-sanace-rodin.html> [5. 2. 2012]
75. <http://rodiceadeti.poradna-prava.cz/proc-sanace-rodin.html> [5. 2. 2012]
76. <http://www.pardubickykraj.cz/viewDocument.asp?document=18925> [5. 2. 2012]
77. <http://www.nadacesirius.cz> [5. 2. 2012]
78. <http://www.nadacesirius.cz/cs/aktivity/diagnostika-ohrozeneho-ditete> [5. 2. 2012]

79. http://www.ohrozenedite.cz/index.php?stranka=system_pomoci [5. 2. 2012]
80. http://www.mpsv.cz/files/clanky/7296/Pestounska_pece_na_prechodnou_dobu.pdf
[5. 2. 2012]
81. <http://www.rpp.cz/> [6. 2. 2012]